ब्रह्मसोलघुःक्रिया

श्री. [illegible]

Acc No. 691

पुस्तकालय

691

शिक्षाप्रियग्रन्थमालाया द्वितीयं पुष्पम्

बह्वारम्भो लघुः क्रिया

MUCH ADO ABOUT NOTHING

By

WILLIAM SHAKESPEARE

With a foreword

by

Dr. V. Raghavan.

Head of the Department of Sanskrit,

Madras University.

Bhawan's Sri Sankaracharya Sanskrit Mahavidyalaya * Bharatiya Vidya
१००

अनुवादकः

पण्डित कविराजः

श्री अनन्तत्रिपाठि शर्मा *M.A ,P.O.L.,M.P.*

साहित्यशिरोमणिः, मीमांसाविद्याप्रवीणः, आयुर्वेदाचार्यः,

आयुर्वेदचक्रवर्ती

(पारलाखेमुण्डि–संस्कृतकलाशालायाः भूतपूर्वः प्रधानाध्यापकः)

ब्रह्मपुरम् (ओड़िशा)

मुद्रयिता प्रकाशकश्च

श्रि अनन्त त्रिपाठि शर्मा

शिरोमणि मुद्राशाला, ब्रह्मपुरम्

गञ्जाम मण्डलम्

प्रथमं संस्करणम्

। १९६८ ।

मूल्यं तिस्रो रूपिकाः

उत्सर्गपत्रम्

बाल्ये त्वं प्रियदर्शना जनदृशोः पीयूषसंवर्षिणी
कैशोर्येऽसमधीषणा कविगुरोराश्चर्यसंवर्धिनी ।
पित्रा प्राच्यप्रतीच्यशास्त्रनिचये संशिक्षिता निर्भरं
विश्वामोदविधायिनी विजयसे श्लाघ्यैर्गुणैः साम्प्रतम् ।१।

सौन्दर्ये तव नाम तिष्ठति रतिः सौभाग्यखर्वाकृतिः
प्रज्ञायामधिदेवता खलु गिरां मौनं समालम्बते ।
ऐश्वर्यें कमला स्वयं परिणता संश्रित्य नामेन्दिरां
शक्तौ सा शितिमानमाकलयते शक्तिः परा देवता ।२।

भाग्यं कल्पयसे भुवो रिपुगणान् प्रह्वान् विधत्से भृशं
निर्बाधं परिपासि भारतमिदं, तेनाहमावर्जितः ।
गीर्वाण्या धृतविग्रहां कृतिमिमां शिक्षाप्रियस्यानघां
‘बह्वारम्भ लघु क्रियां’ तव करे भक्त्याऽर्पये गृह्यताम् ।३।

प्रस्तावना

साहित्य--अकादमीपरिषदा प्रकाश्यमानायां भारतीय-साहित्यनाम्न्यां पत्रिकायां षेक्स्पियर्-अङ्क १९६४-वर्षे मया 'संस्कृते षेक्स्पियर्' इति प्रबन्धो लिखितः। तत्र संस्कृतभाषया यानि षेक्स्पियर् महाकवेः काव्यानि खण्डशो वा पुष्कलानि वा तद्रूपकाणि अनूदितानि, तान्यवर्णयम्। किन्तु तदानीं नेमे अनन्त-त्रिपाठिशर्म-महाशयाः मे परिचिताः, न वा मया तैर्विरचिताः संस्कृतसाहित्यबन्धा अवलोकिताः। संस्कृतविद्वत्तया केवलमसन्तुष्टैस्तैः संस्कृतप्रचारकार्येऽपि परिश्रम ऊरीकृत इति महान्नः प्रमोदः। ब्रह्मपुर-नगरात्तैः प्रकाश्यमानायां 'मनोरमा'नम्न्यां संस्कृतपत्रिकायां क्रमशः श्रीत्रिपाठि-महाशयैः नाटकलोकनायकस्य 'षेक्स्पियर्' महाकवेः आङ्गल-नाटकानि अनूद्य मुद्र्यमाणानि परं प्रहर्षमुदपादयन्। तैरितः पूर्वं 'द्वादशी रात्रिः' (Twelfth Night) नामकं षेक्स्पियर्-नाटकं संस्कृतेऽनूद्य प्रकाशितम्। अद्य प्रकाशार्थं सज्जस्य 'बह्वारम्भो लघुः क्रिया' (**Much Ado About Nothing**)-नाम्नस्तद्रूपकानुवादस्य मया कानिचित् प्रस्तावनावाक्यानि देयानीति तेषामभिलाषः। तमनुरुध्येदं मया विलिख्यते।

अयमनुवादो मया न केवलं आसमाप्ति पठितः, किन्तु तत्र तत्र आङ्गलमूलसंवादनेन सहानुशीलितश्च । मूलमनुस्यूततया अनुसृत्य न्यूनातिरेकपरिहारेणानूदितमत्र । यद्यपि प्रायो गद्यानां गद्यमयः, पद्यानां च पद्यमयोऽनुवादः, तथापि पद्यमार्गो विशिष्य अनुष्टुब्मयः, आदृतः । शैली परम् अलङ्कारादिवैचित्र्यमपहाय सरलसुकुमार-मार्गमेवानुसरति । एषैव भरताभिमता रूपके भाषाशैली । सर्वथा अभिनन्दनार्होऽयमुद्यमः श्रीमतां त्रिपाठि शर्म महाशयानाम् ।

लोकसभाङ्गभूतैरेतैः संस्कृताभ्युद्धारप्रचारविषये तत्तत्कर्तुं पार्यते । सर्वथा जागरुकैः निरन्तरप्रयत्नशीलैरेव तैर्भाव्यमिति प्रार्थयमानः—

२७-९-६६,
विश्वविद्यालयः
मद्रपुरी ।

वे. राघवः

FOREWORD

When I wrote for the Shakespeare Number of the **Indian Literature** (VII. i. 1964 pp. 109-113) of the Sahitya Akademi my article on **Shakespeare in Sanskrit**, I had not come to know Sri Ananta Tripathi Sarma, (M.A.P.O.L, M.P), or his efforts in the field of Sanskrit composition. I was greatly pleased to discover in him an active worker in the cause of Sanskrit. When I went through the pages of the Sanskrit magazine he has been editing and publishing from Burhampore, Orissa, for sometime, the **Manorama**, I had a further revelation of one who had taken up the rendering into Sanskrit of the plays of Shakespeare. Sri Tripathi Sarma has already translated and published the **Twelfth Night.** and now he is to issue in separate book form the **Much Ado About Nothing, 'Bahvārambho Laghuh Kriyā'.**

He has asked me to write about his work. I do so gladly. Here, as elsewhere, Sri Tripathi Sarma adopts the simple, straight, elegant style, without trying to produce something overwraught. I have gone through, fully and along with the original, his Sanskrit version of the **Much Ado About Nothing**, and desire to express my appreciation of his work and my felicitations to him on his sustained and successful work.

The text of Shakespeare is closely followed by him. Although the rendering of prose is in prose, and of verses in verses, the me liur of verse, chiefly the **Anustubh is adopted here and there.**

As a Member of Parliament, Sri Tripathi Sarma has great opportunities to help the cause of Sanskrit. His ambition has been to produce a Sanskrit film of at least one play, preferably the **Sakuntala** which commends universal appreciation. I wish his literary and other efforts in Sanskrit all success.

27 9- 1966 — V. Raghavan
University of I
Madras 5. — Professor of Sanskrit

नाट्योल्लिखिता व्यक्तयः

पुरुषाः

१ । दानापीडः = आरागणस्य राजा
२ । दानयक्षः = जारजस्तस्य भ्राता
३ । कुमुदकः = फ्लरिन्सवास्तव्यो वीरः
४ । विनोदकः = पादुकावास्तव्यो वीरः
५ । लीलानाथः = महीशानायाः शासकः
६ । अनन्तः = तस्य भ्राता
७ । बालसारथिः = दानापीडस्य संगीतज्ञः
८ । कर्णाटः = दानयक्षस्य अनुचरः
९ । वैरोचकः = „ „
१० । प्राज्ञो मठाधिपतिः = चर्चालयपुरोहितः ।
११ । दुर्गतारिः = प्रधानराजभटः
१२ । वीर्यशाली = रक्षी राजभटः
१३ । नागरिकः = नगरस्य लेखाधिकारी ।

स्त्रियः

१ । हीरा = लीलानाथस्य दुहिता
२ । विचित्रा = लीलानाथस्य भ्रातुष्पुत्रिका
३ । मार्गरीतिः = हीरायः परिचारिका
४ । ऊरुशीला „ „

नाटकोल्लिखितानां व्यक्तीनां मौलिकरूपाणि

१। दानापीडः = Don Pedro, Prince of Arragan

२। दानयक्षः = Don John, His bastard brother

३। कुमुदकः = Claudeo, a young lord of Florence

४। विनोदकः = Benedece, a young lord of Padua

५। लीलानाथः = Leonate. Governor of Messina

६। अनन्तः = Anteneo, his brother

७। बालसारथिः = Belthasar, attendant on Don Pedro

८। कर्णादः = Conrade } = Fallowers of Dan John
९। वैरोचक = Boracheo }

१०। प्राञ्शो मठाधिपतिः = Friar Francis

११। दुर्गतारिः = Dogebery Chief constable

१२ वीर्यशाली = Verges = constable

१३। नागरिकः = Saxton

१४। हीरा = Hero, daughter of Leonate

१५। विचित्रा = Bectrice niece to Leonate

१६। मार्गरीति = Margaret } Gentle women attending on Hero
१७। ऊरुशीला = Uersila }

आमुखम्

शिक्षाप्रिय: षोडशशताब्दीय: । षोडशशताब्द्या लेखका: कवयश्च जीवनचरितलेखने नैव बद्धादरा अवर्तन्त । शिक्षाप्रियेण स्वयं स्वजीवनचरितं न लिखितम्, नापि तदानीन्तनेन अपरेण। अतस्तस्य जीवनचरितमद्यावधि यदुपगतं तत्सर्वं जनश्रुति-मूलकमेव ।

तस्य मृत्योरेकशतवत्सरानन्तरं 'रो' नामकेन सुधिया एका पुस्तिका विलिखिता । पुस्तिकेयं क्षुद्राकारा शिक्षाप्रियस्य ग्रन्थानां समालोचनाप्रवणाऽपि तस्य जीवनचरितं संक्षिप्ततया विवृतवती तत्रत्यानि तथ्यानि सुप्रसिद्धात् अभिनेतु: 'बेटारटले' नामकात् संगृहीतान्यासन् । तत: परमेकशतवत्सरेभ्योऽनन्तरं बहुभिर्मनीषिभि-र्बहुधा प्रयतमानैरुच्चावचानि तथ्यानि संगृहीतानि । तेषु अब्रि-उड्-अलडिश प्रभृतीनां नामानि उल्लेखमर्हन्ति । १७१० खीष्टाब्दे 'मेलोना' नामा विपश्चित् शिक्षाप्रियस्य जीवनचरितं ग्रन्थाकारेण प्राकाशयत् । तदनन्तरमपि डाइस्-हालिहालिअोएल-कलियार-नाइटप्रभृतिभिरपि सुधीभिर्बहूनि तथ्यानि संगृहीतान्यासन् । एवं प्राचीनै: संग्रहकारिभिर्बहुधा प्रयतमानैर्यानि तथ्यानि संगृहीतानि, तैरेवोपादानै: शिक्षाप्रियस्य जीवनचरितं किञ्चिदिव ज्ञातुं शक्यते ।

महाकविरयं १५६४ खीष्टाब्दस्य एप्रिलमासस्य २३ त्रयोविंशे (केषाञ्चिन्मते षड्विंशे) दिवसे वरवक्च्छायान्तरा-(Warwick Shire)न्त: पातिन्यां ष्ट्राट् फोर्डनामिकायां ग्रामटिकायां जनिमलभत । अस्य जनक: जह्नशिक्षाप्रिय: (John Shakshpeare) कृषिजीवी अवर्तत । पट्टवस्त्रमांसव्यवसायी गोमहिषादिक्रयवि-

क्रयादिषु च बद्धादर आसीत् । एष हि सम्भ्रान्तो लोकप्रियश्च बभूव । तस्या ग्रामटिकाया पौरमुख्योऽपि बभूव । शिक्षाप्रियस्य माता 'मोरी अडेन' नाम्ना परिचिता आसीत् । साऽपि उच्चकुलप्रसूता समृद्धस्य रवर्ट नामधेयस्य तन्नगरवासिन एव दुहिता । विवाहावसरे जन्हशिक्षाप्रियः अनल्पां भूमिं यौतुकरूपेण अलभत । सेयं भूमिस्तस्य कृषिजीविकायां परमुपकारं कृतवती । तयोर्दशसु सन्ततिषु अस्माकं महाकविः शिक्षाप्रियस्तृतीयो भवति । महाकविरयं यस्मिन् गृहे जनिमलभत, तदिदं साम्प्रतमपि तीर्थागारत्वेन सुरक्षितं वर्तते ।

महाकवेरस्य बाल्यं जीवनमन्धतमसाच्छन्नं वर्तते । तस्यामेव ग्रामटिकायामेकस्यां पाठशालायां विद्याभ्यासमकरोत् । सर्वदा पितुर्वाणिज्ये साहायकमाचरन्नसौ पाठे नैव समधिकामासक्ति-प्रादर्शयत् । अत्र अध्ययनावसरे आङ्गलभाषायां समधिकां व्युत्पत्ति-माससाद । ग्रीक् ल्याटिन् भाषयोरपि व्यवहारोपयोगि ज्ञानमुपार्जि-तवान् । एष हि चतुर्दशे वत्सरे पाठशालामत्यजत् । पितुः कृषिकार्य व्यवसाये च साहाय्यं कर्तुं बद्धमतिरसौ पाठशालां तत्याज,न चोन्नतां शिक्षामवापेति जनश्रुतिर्वर्तते । Love's Labour Lost नामकस्य नाटकस्य हलपर्णाशः (Holefernes) अस्याध्यापकस्य रूपान्तर-मिति समालोचका अभिप्रयन्ति । एतत्पात्रस्याश्रयेण स स्वगुरोर्गुण-दोषान् प्रादर्शयदिति प्रतिपादयन्ति ।

पाठत्यागानन्तरं स पितुर्व्यवसाये कीदृशं साहाय्यमकरो दिति विज्ञातुं न किमपि साधनमस्ति । यौवनारम्भे स कस्यचित् न्यायोपजीविनः सन्निधौ कंचित्कालमवर्तत । अतएवास्य नाटकेषु न्यायसम्बद्धा विषया उल्लिखिता दृश्यन्ते । अस्मिन् समये तस्य पितुर्वाणिज्यमवनत्युन्मुखमासीत् । ऊनविंशवर्षीयोऽसौ आत्मनो वयसा अष्टवर्षाधिकां कांचन आने हातवतीं (Anne Hathaway)

नान्निकां महिलामुदवहत् । सोऽयं विवाहः १५८२ वत्सरे निव्यूढ आसीत् । १५८३ वत्सरे च तस्याः काचन कन्यका उत्पन्ना । सैयं सुशानेत्यभ्यधीयत । १५८४ वत्सरे च यमजौ सन्ताना-वुत्पन्नौ । तयोरेकः पुत्रः अपरा च कन्यका । पुत्रस्य नाम हेमलात (Hamlet) इति कन्यकायाश्च नाम जुडिथा (Judith) इति । पुत्रोऽयमेकादशे वत्सरे उपरतः । महाकवेर्दाम्पत्यजीवनं नैव प्रीतिप्रदमवर्ततेति श्रूयते । विशेषतोऽयमस्मिन्नेव समये ग्रामवासिनो धनाढ्यस्य सारथोमासलुसिनामकस्य न्यायविदो वृक्षवाटिकां विनाऽनुमतिं प्रविश्य फलादिकं हरिणांश्च आदधातिस्म । ज्ञातसारेण च तेन बहुवारं दण्डितः । तदुद्देशेन च व्यङ्गकवितामुल्लिख्य प्रतिशोधं निनाय । नितान्तं कुपिताच्च तस्मात् भीतभीतो ग्रामं परितत्याज । पितुर्व्यवसायेऽवनतिः, असदृशं दाम्पत्यजीवनं प्रतिवेशिनो धनाढ्यात् लुसीनामकात् न्ययविदश्च दण्डभीतिस्तस्व गृहत्यागे कारणमवर्तत । अस्यैव न्यायविदश्चरित्रं Hanry VI नामकस्य रूपकस्य Justice Shallow नामके पात्रे प्रतिफलितं वर्तते । सोऽयं गृहत्यागः १५८४ वत्सरे सम्पन्न आसीत् ।

बहुभिः क्लेशैरुत्पीडितो महाकविः स्वग्रामं पुत्रदारांश्च उपेक्ष्य जीविकामर्थयमानो लण्डन नगरे उपस्थितः । तदानीं लण्डन-नगरमुन्नतेश्चरमसीमायामवर्तत । 'ब्लाक्फ्रायार्सथियेटर' नामकं प्रेक्षागृहं तदा लब्धप्रतिष्ठमवर्तत । श्रूयते तत्रायं कविः प्रथमतोऽश्वपाल-(Horse boy) त्वेन नियुक्त आसीत् । रूपकदर्शनार्थमागतानां सादीनां सम्भ्रान्तानां दर्शकानामश्वसरक्षणमस्य कर्तव्यमासीत् । कालक्रमेणासौ प्रेक्षागृहस्याभ्यन्तरमासाद्य अभिनेता नाटककारश्च समजनि । प्रथमतोऽसौ प्राचीनानि नाटकानीषद्विपरिणमय्य विलिखतिस्म । तत्र च सिद्धहस्तोऽसौ स्वतन्त्रतया रूपकाणि रचयितुं

प्रावर्तत। अस्य च रूपकाणि प्रेक्षकाणां मन आहर्तुमलमासन्। स्वकृतानां नाटकानां प्रदर्शने एष अभिनेताऽप्यवर्तत। श्रूयते—असौ 'हेमलाते' (Hamlet) प्रेतस्य भूमिकायां 'यथा ते रोचते' नाटके च अदन्त (Adam) भूमिकायां परं कृतित्वं दर्शयतिस्म। अभिनेतृत्वेनाप्यस्य काऽपि ख्यातिरजायत। इतरेषामभिनेतृणां नामभिः सहास्यापि नाम उद्घोषितं वभूव। १५६४ खीष्टाब्दे तमसानदीतीरे ब्लाक्फ्रायार्सथियेटरकर्तृपक्षैः 'ग्लोब्थियेटर' नामकं प्रेक्षागारं संस्थापितम्। तत आरभ्यासौ ग्लोवथियेटरनामके प्रेक्षागृहे कृताभिनयो नाटकलेखकत्वेन परां प्रसिद्धिमुपगतः। प्रायशो दशभिर्वर्षैरस्य नाटककारत्वेन सर्वत्र प्रतिष्ठा आसीत्। तस्य चेयं प्रतिष्ठा सोधपत्तनाधीशस्य Earl of Santhampton) प्रोत्साहेन सम्भवपरा वभूव। तस्यैव च प्रसादेन राज्ञ्या एलिजावीथ्या (Queen Eliztbeih) सम्मानस्य पात्रं समजनि। तदानीमस्य यशो विभवेन साकं समेधते स्म। स स्वग्राममागत्य विक्रीतपूर्वाणि सर्वाण्यपि पैतृकानि रिकथानि पुनः क्रीतवान्। स्वजन्मभूमौ ष्ट्राटफोडनगरे अपूर्वमेकं (New place) प्रासादं च क्रीतवान्। लण्डननगरे च चाम्वरलेन प्रतिष्ठितसमितौ 'ग्लोबथियेटर' समितौ चांशभागी समपद्यत।

लण्डननगरावस्थानसमये तेन ३७ सप्तत्रिंशत् रूपकाणि लिखितानि। प्रायशः प्रतिवर्षं रूपकद्वयं लिख्यते स्म तस्य। प्रथमं रूपकं Love's Labour Lost इति अन्तिमं च Tempest इति समालोचका अभिप्रयन्ति।

नाटककारत्वेनएतस्ययशः सौरभं सर्वत्र प्रसृतमासीत्। सौत्रनत्रनाधीश, 'एसेक्स' अधीशः लर्ड्मन्नोक्प्रभृतयः राज्ञी

बह्वारम्भो लघुः क्रिया
MUCH ADO ABOUT NOTHING

प्रथमोऽङ्कः

प्रथमं दृश्यम्

स्थानम्—लीलानाथस्य[1] प्रासादः

ततः प्रविशन्ति लीलानाथः, हीरा,[2] विचित्रा[3] दूतश्च ।

लीलानाथः—लेखादस्मात् अवगच्छामि-आरागणस्य अधिपतिर्दानापीडः अद्यरात्रौ महीशानाया[4] मुपस्थास्यते ।

दूतः-साम्प्रतं सोऽत्यन्तं सन्निहितो भवेत् । इतः कोशत्रयमित एव दूरे, तं विहाय समागतोऽस्मि ।

लीलानाथः—अस्मिन् आयोधने कियन्तो नाम भद्रमुखा निहताः अभवन् ?

दूतः—अत्यन्तमल्पाः, न च तेषु कोऽपि गणनीयो वर्तते ।

लीलानाथः स खलु विजयो विजयो नामः, यत्र किल विजेता स्वभटान् अक्षतान् आदाय परावर्तते । इतो विभावयामि यदुत दानापीडः समधिकां सम्भावनां व्यतरत्तरुणाथ फ्लरेन्सनिवासिने कुमुदाय[5] ।

---

१ । लीलानाथः—Leonato

२ । हीरा—Hero

३ । विचित्रा—Beatrice

४ । महीशाना—Messina

५ । कुमुदः—Claudio

दूतः–अर्हत्येव स सर्वात्मना तादृशीं सम्भावनाम्। स्थान एव च दानापीडः सम्भावनां प्रादर्शयत्। स हि किशोरएव वयोऽतिगानि कार्याणि निर्वहति, मेषरूपेण च सिंहस्य कर्म कुरुते। वस्तुतस्तु यदहं वाचा प्रकटयितुं प्रभावमीति भवान् कलयति ततोऽप्यधिकां सम्भावनामर्हति।

लीलानाथः–महीशानायां तस्य एकः पितृव्यस्तिष्ठति। स खलु परं प्रमुदितो भवेदेतदाकर्ण्य।

दूतः–तस्मा अपि मया लेखो दत्तएवास्ते। प्रमोदोऽपि तस्मिन् उपलक्षितः। स च प्रमोदस्तावान् संजातो येन दुःखस्य संकेतमश्रुजलं विना नैव पर्यमीयत।

लीलानाथः–किमसौ लोतकप्रवाहेण प्लावितः समजनि ?

दूतः–समधिकपरिमाणेन।

लीलानाथः–नूनं सानुक्रोशतायाः कश्चन परिवाहः। विरलानि किल तथा सरलानि मुखानि, यानि एवमश्रुजलैः क्षालितानि भवन्ति। क्रन्दने प्रमोदनापेक्षया प्रमोदे क्रन्दनं कियदधिकं ललितं भवति !

विचित्रा–अपि नाम भद्रमुखः घुन्धुमारः संग्रामात्प्रतिनिवृत्तो न वा ?

दूतः–भद्रे, नाहं तादृशं नाम जानामि। न कोऽपि तथानामा सकलास्वपि सेनासु वर्तते।

लीलानाथः कस्य कृते त्वं पृच्छसि भ्रातुष्पुत्रि !

विचित्रा–पादुकाया अधिवासिनं विनोदकं२ मम मित्रमनु पृच्छामि।

दूतः–अये सः ! स खलु प्रतिनिवृत्तः, समधिकं तथा प्रमुदितो यथा न कदाचिदवर्तत।

१। पादुका—Padua

२। विनोदकः—Benedick

विचित्रा– एष एव हि महीशानायां पट्टिकाः संस्थाप्य शरायोधने कामदेवाय आह्वानमकरोत् । मम पितृव्यस्य हास्यकारश्च कामदेवस्य प्रतिभूः शकुनिशरायोधने प्रत्याह्वानम् अकार्षीत् । प्रार्थये तावत्कथय – कति नाम तेन समरे घातिता भक्षिताश्च । ब्रूहि कति नाम तेन घातिताः यदहं प्रत्यज्ञासिषं सर्वानपि घातितान् भक्षयितुम् ।

लीलानाथः–भ्रातुष्पुत्रि त्वं तावद् भद्रमुखं विनोदकमतिमात्रं विद्रूपयसि, नाहं संशये, स तु तव विद्रूपाणां समुचितं प्रतिवचनं दास्यत्येव ।

दूतः– भद्रे, तेन समरे, कापि समीचीना सेवा अक्रियत ।

विचित्रा– स खलु पर्युषितखाद्यभाण्डागारः । भोक्तुमपि पारङ्गमः अत्यद्भुतस्तक्षणकर्ता, बुभुक्षा चास्य परं प्रखरा विद्यते ।

दूतः– असाधारणो योद्धा च भवति भद्रे !

विचित्रा– यत्सत्यमेष महिलासु शूरो भवेत् । पुरुषेषु तु कीदृशः ?

दूतः – अभिज्ञातगुणैरूपस्कृतोऽसौ प्रभुषु प्रभुः, मनुष्येषु च मनुष्यो गण्यते ।

विचित्रा – यत्सत्यं स तथैव । नैवावरो भवति नगण्यवस्तुनः । तथा गणनायां तु वयं प्रकृत्या मरधर्माणो भवामः ।

लीलानाथः– नान्यथा सम्भावयतु मम भ्रातुष्पुत्रिकां महाभागः । अस्या विनोदकस्य चान्तरा कश्चन मधुरः संग्रामः प्रचलितोऽस्ति । उभावपि नावहीयेते, उभयोरपि चातुरीकलहः प्रवर्तत एव ।

विचित्रा– तावता न किमपि लभते सः । आवयोरतीते संमर्दे तस्य पञ्चसु चातुरीषु चतस्रो विलयं गताः । एकैव साम्प्रतमधि करोति । तया चासौ मोदतामात्मानं च स्वकीयादश्वाद् व्यवच्छिनत्तु । तदेव तस्यावशिष्टं बभव येन स कश्चन

जन्तुरिति परिचीयेत। को वेदानीं तस्य सहचरो विचारशालो वर्तते ? यतोऽसौ प्रतिमासमेकमेकं भ्रातरं सशपथं स्वीकरोति।

दूतः– कथमेतत्सम्भवतु ?

विचित्रा– अत्यन्तं सहजतया सम्भवति। तस्य उष्णीषस्य आकृत्या तुल्यं तस्य मतं परिवर्तते, क्षणे क्षणे च प्रतिफलकमिव परिवर्तते।

दूतः– भद्रे, यथा पश्यामि नासौ भद्रमुखस्तव ग्रन्थेषु वर्तते।

विचित्रा– नहि नहि। यद्यभविष्यत् तदा ग्रन्थागारमहमग्निसादकरिष्यम्। प्रार्थये तावत्––कथय को वेदानीं तस्य सहचरो वर्तते ? किं न कोऽपि तरुणो वर्तते यः खलु पिशाचेनाभियातुं तेन साकं समुद्रयात्रायै साहसते !

दूतः– स खलु उदात्तस्यावदातस्य कुमुदकस्य साहचर्येण प्रायशो वर्तते।

विचित्रा– हा भगवन्। तर्हि स आमय इव तस्मिन् आपतिष्यति, स क्रामकरोग इव च झटिति आक्रमिष्यति, यावत आक्रान्तः सद्य एवोन्मादं गच्छति। सर्वथा देवस्तस्योदात्तस्य कुमुदकस्य श्रेयो विदधातु। यद्यसौ विनोदकेन परिगृहीतस्तर्हि सहस्राणि व्ययेत ततो विमुक्तिलाभाय।

दूतः– भद्र, अहं भवत्या सौहार्दमभिलषामि

विचित्रा– तथाऽस्तु, कुरु समीचीनं सौहार्दम्।

लीलानाथः– भ्रातुष्पुत्रि, किं मन्ये, न कदाचित्त्वमुन्मादिनी भूयाः।

विचित्रा– न कदापि यावज्जनवरीमासस्य प्रखराः करा आपतन्ति,

दूतः– अये दानापीड आपतति।

ततः प्रविशन्ति दानापीडः दानयक्षः१, कुमुदकः
विनोदको, वस्त्रासारः २

दानापीडः—सखे, परमोदार लीलानाथ, विपदो वरितुं त्वं सन्नह्यसि। जगदिदं ताः परिजिहीर्षति, त्वं तु ताः सभाजयसि।

लीलानाथः—नेतः पूर्वं कदाचित् भवत्प्रसादरूपा आपदो मे भवनं समागताः। यतस्ता आपदो गताः, इतःपरं भद्राणि भवेयुः। तदैव विपदः पुनरापतेयुः, भद्राणि च तिरोभवेयुः, यदा भवानितः प्रतितिष्ठेत।

दानापीडः— तर्हि त्वं स्वान्तःकरणस्ता उपगूहसि ! मन्ये एषा सा ते दुहिता भवति।

लीलानाथः—तस्या जननी तथा तां मामसकृद्वदति स्म।

विनोदकः— किं भवान् सन्दिग्ध आसीत्, येन तामपृच्छत्।

लीलानाथः—भद्र विनोदक, तदा त्वं शिशुरासीः।

दानापीडः— भद्र विनोदक, सर्वथा युज्यते ते वितर्कः। तावता वयं प्रतीमः त्वं कीदृशो मानवः। तत्रभवती सर्वथा पित्रा संवदति। तत्रभवति, मोदश्व, त्वमिदानीमुदारः पितेव उदारा सम्पद्यसे।

विनोदकः— भद्रमुखो लीलानाथस्तस्या जनक इति न सा स्वभुजे पितुर्मस्तकं निदधीत, यतो समग्रायां महीशानायां सा स इव, सोऽपि सेव।

विचित्रा— अये विस्मयमावहामि—त्वं तथालपन् वर्तसे ! भद्र विनोदक ! यद्यपि न कोऽपि त्वां गणयति।

विनोदकः— अये तत्रभवति डाकिनि ! इदानीमपि त्वं जीवन्ती वर्तसे !

१। दानयक्षः = Don John

२। वस्त्रासारः = Balthasar.

विचित्रा– कथमेतत्सम्भवति ? कथं डाकिनी म्रियतां यावत्सा भद्रविनोदकसदृशं सुश्लाघनीयमाहारं लभते ! उदाराऽपि प्रकृतिर्डाकिनी सम्पद्येत यदि त्वं तस्याः सम्मुखमापतेः ।

विनोदकः— तर्हि सा कञ्चुकमिव वहुरूपेति वक्तव्यं भवति । परन्तु इदं निश्चप्रचं यदुत सर्वा अपि महिला मां कामयन्ते, केवलं त्वं विशिष्यसे । हृदयं सम्प्रयार्थं अवगच्छामि न मे हृदयं कदाचिद् दृढं भवति, परन्तु न कामपि महिलां कामयते ।

विचित्रा– तदेतत्परमं भागधेयं महिलानाम् अन्यथा ताः शठेन कामुकेन प्रतारिता अभविष्यन् । सर्वथा देवोऽभिनन्दनीयो भवति । मदीयं च शोणितं सुशीतलं वर्तते । तेनाहं तव छेकोक्तिं शृणोमि, अन्यथा 'त्वाम् सर्वथा कामये' इति शपतः प्रेमिकस्यापेक्षया काके बद्धदृष्टिं बुक्कन्तं शुनकं श्रीतुं वहु मन्ये

विनोदकः– भगवान् तत्रभवत्यास्तादृशं मनोभावं चिरमक्षतं स्थापयतु, येन भद्रमुखास्तथेतरे वा जना एकस्याभूतपूर्वस्य नखलाञ्छितस्य मुखस्य दर्शनाद्रक्षिता भविष्यन्ति ।

विचित्रा– नखलाञ्छनं न ते मुखस्येव कस्यापि मुखस्य विच्छायताया अपेक्षया समधिकां विच्छायतामाधातुं प्रभवेत् ।

विनोदकः– साधु साधु, दुर्लभ एतादृशः शुकानुवादी शिक्षकः ।

विचित्रा–मम मुखस्य एकः खगस्तव मुखस्यैकस्मात्पशोर्महीयान्

विनोदकः–मम अश्वस्तव जिह्वाया वेगमलप्स्यत चेत्समीचीनमभविष्यत् । अनवरतं सम्यगनुवर्तेत । कृतार्थोऽस्मि । भगवतो नाम्ना वच्मि-विरता भव ।

विचित्रा–सर्वदापि त्वमुपसंहरसि भगवदाश्रयेण । परिचितपूर्व एव त्वम् ।

दानपीड़ः–लीलानाथ, एते वयं समवेताः। भद्र ! कुमुदक, भद्र विनोदक ! मम प्रियसुहृल्लीलानाथः सर्वानपि व आमन्त्रयति स्म। अन्ततो मासमेकमत्र आवत्स्याम इति मया अभिहितम्, स तु हृदयेन प्रार्थयते तादृशं किमपि संविधानं येन वयं समधिकं कालं स्थास्यामः। सशपथं दृढं वच्मि-नासौ दाम्भिकः, परन्तु हृदयेन सह नाथते।

लीलानाथः–यदि शपथं करोषि, तर्हि नेदं प्रथमतया करोषि। (दानयक्षं प्रति) देव, भवतः स्वागतं व्याहरामि। भवतो भ्रातुर्महाराजस्यानुगत इति भवत आश्रवो भवामि।

दानयक्षः–अभिनन्दामि त्वाम्। नाहं वावदूकः केवलं भवते धन्यवादानर्पयामि।

लीलानाथः–देवः प्रसीदतु पुरतो प्रसरितुम्।

दानापीडः–करं ते प्रसारय लीलानाथ, सर्वे वयं युगपद् गच्छामः। (कुमुदकं विनोदकं च विहाय अन्ये सर्वे प्रस्थिताः)

कुमुदकः–विनोदक, अपि नाम निरीक्षिता सामन्तलीलानाथस्य कुमारिका ?

विनोदकः–अवलोकिता, न पुनर्निरीक्षिता।

कुमुदकः–किमेषा काचन सम्भ्रान्ता ललना न भवति ?

विनोदकः–किं त्वं सम्भ्रान्तस्येव मम विवेकानुमतं यथायथं चोत्तरमाशासानः पृच्छसि उत प्रकृत्यनुमोदितमुत्तरम्, जानास्येव त्वमहं प्रकृत्या वामासु वामशीलो भवामि।

कुमुदकः–नहि नहि ! प्रार्थये अहं ते शालीनमभिमतम्।

विनोदकः–किमर्थम् ? यत्सत्यमहं विभावयामि सा तावदत्यन्त-प्रशंसार्थमतीवह्रस्वा, प्रशस्तप्रशंसार्थमतीवपिङ्गला, बहु-प्रशंसार्थं चातीवलघुर्भवति। केवलमेतावदेव तस्या विषये अभिप्रैमि। यदि सा यथा दृश्यते, तथा न स्यात्,

तदा असुन्दरी भवेत् परन्तु यतः सा यथा दृश्यते, तथा भवति, न सा मह्यं रोचते।

कुमुदकः–किं मां क्रीडनकं विभावयसि ? प्रार्थयेऽहम्, सत्यं ब्रूहि कथं त्वं तां विभावयसि ?

विनोदकः–किं त्वं तां क्रेतुमभिलषसि ? येन तथा विषयमनुसन्दधासि।

कुमुदकः– किमेतादृशं रत्नं, समग्रमपि भूमण्डलं क्रेतुं प्रभवति ?

विनोदकः–अये ज्ञातम् ! तर्हि एतद्विचारणीयं भवति। प्रथमं ब्रूहि–किमेतद् विषादाञ्चितभ्रुवा वदसि अथवा हास्यप्रायस्य विदूषकस्य भूमिकामाधाय वदसि-यदुत अन्धः कन्दर्पश्चतुरो मृगावेक्षकः, अग्निदेवश्च असाधारणस्तक्षक इति। आगच्छ केन वा पथा त्वया सह संचरणे मादृशो जनस्तव चित्तवृत्तिमनुवर्तेत ?

कुमुदकः–मम दृष्ट्या एषा मधुरतमा महिला, नैतादृशी मया दृष्टपूर्वा।

विनोदकः–प्रतिचक्षुर्विनापि अहं द्रष्टुं प्रभवामि। नाहमत्र तादृशं वैलक्षण्यं पश्यामि। अत्र तस्याः स्वसा वर्तते। तादृशं कोपनत्वमन्तरा सा तु सुषमया मेमासस्य प्रथमो दिवसो डिशम्बरमासस्यान्तिमदिवसमिव तामतिशेते। अस्तु मन्येन त्वं तस्याः स्वामी भवितुमिच्छसि। अपि सत्यम् ?

कुमुदकः–अवश्यं, न परिणेतव्यमिति प्रतिज्ञा कृता। परन्तु हीरा मे यदि प्रणयिनी सम्पद्यते, तर्हि तत्राहं स्थिरप्रतिज्ञः स्थास्यामीति न विश्वसिमि।

विनोदकः–अये एवं पर्यवसितं भवति ! किमिति भूमण्डले नैक-

ततः प्रविशन्ति दानापीडः दानयक्षः१, कुमुदकः
विनोदको, वस्त्रासारः २

दानापीडः—सखे, परमोदार लीलानाथ, विपदो वरितुं त्वं सन्नह्यसि। जगदिदं ताः परिजिहीर्षति, त्वं तु त्राः सभाजयसि।

लीलानाथः—नेतः पूर्वं कदाचित् भवत्प्रसादरूपा आपदो मे भवनं समागताः। यतस्ता आपदो गताः, इतःपरं भद्राणि भवेयुः। तदैव विपदः पुनरापतेयुः, भद्राणि च तिरोभवेयुः, यदा भवानितः प्रतितिष्ठेत।

दानापीडः— तर्हि त्वं सान्तःकरणस्ता उपगूहसि! मन्ये एषा सा ते दुहिता भवति।

लीलानाथः—तस्या जननी तथा तां मामसकृद्वदति स्म।

विनोदकः— किं भवान् सन्दिग्ध आसीत्, येन तामपृच्छत्।

लीलानाथः—भद्र विनोदक, तदा त्वं शिशुरासीः।

दानापीडः— भद्र विनोदक, सर्वथा युज्यते ते वितर्कः। तावता वयं प्रतीमः त्वं कीदृशो मानवः। ततभवती सर्वथा पित्रा संवदति। तत्रभवति, मोदश्व, त्वमिदानीमुदारः पितेव उदारा सम्पद्यसे।

विनोदकः— भद्रमुखो लीलानाथस्तस्या जनक इति न सा स्वभुजे पितुर्मस्तकं निदधीत, यतो समग्रायां महीशानायां सा स इव, सोऽपि सेव।

विचित्रा— अये विस्मयमावहामि—त्वं तथालपन् वर्तसे! भद्र विनोदक! यद्यपि न कोऽपि त्वां गणयति।

विनोदकः— अये तत्रभवति डाकिनि! इदानीमपि त्वं जीवन्ती वर्तसे!

१। दानयक्षः = Don John

२। वस्त्रासारः = Balthasar.

विचित्रा– कथमेतत्सम्भवति ? कथं डाकिनी म्रियतां यावत्सा भद्र-विनोदकसदृशं सुश्लाघनीयमाहारं लभते ! उदाराऽपि प्रकृतिर्डाकिनी सम्पद्येत यदि त्वं तस्याः सम्मुखमापतेः ।

विनोदकः— तर्हि सा कञ्चुकमिव बहुरूपेति वक्तव्यं भवति । परन्तु इदं निश्चप्रचं यद्नु सर्वा अपि महिला मां कामयन्ते, केवलं त्वं विशिष्यसे । हृदयं सम्प्रधार्य अवगच्छामि न मे हृदयं कदाचिद् दृढं भवति, परन्तु न कामपि महिलां कामयते ।

विचित्रा– तदेतत्परमं भागधेयं महिलानाम् अन्यथा ताः शठेन कामुकेन प्रतारिता अभविष्यन् । सर्वथा देवोऽभिनन्दनीयो भवति । मदीयं च शोणितं सुशीतलं वर्तते । तेनाहं तव छेकोक्तिं शृणोमि, अन्यथा 'त्वाम् सर्वथा कामये' इति शपतः प्रेमिकस्यापेक्षया काके बद्धदृष्टिं बुक्कन्तं शुनकं श्रोतुं बहु मन्ये,

विनोदकः– भगवान् तत्रभवत्यास्तादृशं मनोभावं चिरमक्षतं स्थापयतु, येन भद्रमुखास्तथेतरे वा जना एकस्याभूतपूर्वस्य नखलाञ्छितस्य मुखस्य दर्शनाद्रक्षिता भविष्यन्ति ।

विचित्रा– नखलाञ्छनं न ते मुखस्येव कस्यापि मुखस्य विच्छायताया अपेक्षया समधिकां विच्छायतामाधातुं प्रभवेत् ।

विनोदकः– साधु साधु, दुर्लभ एतादृशः शुकानुवादी शिक्षकः ।

विचित्रा–मम मुखस्य एकः खगस्तव मुखस्यैकस्मात्पशोर्महीयान्

विनोदकः–मम अश्वस्तव जिह्वाया वेगमलप्स्यत चेत्समीचीनम-भविष्यत् । अनवरतं सम्यगनुवर्तेत । कृतार्थोऽस्मि । भगवतो नाम्ना वच्मि-विरता भव ।

विचित्रा–सर्वदापि त्वमुपसंहरसि भगवदाश्रयेण । परिचितपूर्व एव त्वम् ।

दानपीड़ः—लीलानाथ, एते वयं समवेताः। भद्र ! कुमुदक, भद्र विनोदक ! मम प्रियसुहृल्लीलानाथः सर्वानपि व आमन्त्रयति स्म। अन्ततो मासमेकमत्र आवत्स्याम इति मया अभिहितम् स तु हृदयेन प्रार्थयते तादृशं किमपि संविधानं येन वयं समधिकं कालं स्थास्यामः। सशपथं दृढं वच्मि-नासौ दाम्भिकः, परन्तु हृदयेन सह नाथते।

लीलानाथः—यदि शपथं करोषि, तर्हि नेदं प्रथमतया करोषि। (दानयक्षं प्रति) देव, भवतः स्वागतं व्याहरामि। भवतो भ्रातुर्महाराजस्यानुगत इति भवत आश्रवो भवामि।

दानयक्षः—अभिनन्दामि त्वाम्। नाहं वावदूक केवलं भवते धन्यवादानर्पयामि।

लीलानाथः—देवः प्रसीदतु पुरतो प्रसरितुम्।

दानापीडः—करं ते प्रसारय लीलानाथ, सर्वे वयं युगपद् गच्छामः। (कुमुदकं विनोदकं च विहाय अन्ये सर्वे प्रस्थिताः)

कुमुदकः—विनोदक, अपि नाम निरीक्षिता सामन्तलीलानाथस्य कुमारिका ?

विनोदकः—अवलोकिता, न पुनर्निरीक्षिता।

कुमुदकः—किमेषा काचन सम्भ्रान्ता ललना न भवति ?

विनोदकः—किं त्वं सम्भ्रान्तस्येव मम विवेकानुमतं यथायथं चोत्तरमाशासानः पृच्छसि उत प्रकृत्यनुमोदितमुत्तरम्, जानास्येव त्वमहं प्रकृत्या वामासु वामशीलो भवामि।

कुमुदकः—नहि नहि ! प्रार्थये अहं ते शालीनमभिमतम्।

विनोदकः—किमर्थम् ? यत्सत्यमहं विभावयामि सा तावदत्यन्त-प्रशंसार्थमतीवह्रस्वा, प्रशस्तप्रशंसार्थमतीवपिङ्गला, बहु-प्रशंसार्थं चातीवलघुर्भवति। केवलमेतावदेव तस्या विषये अभिप्रैमि। यदि सा यथा दृश्यते, तथा न स्यात्,

तदा असुन्दरी भवेत् परन्तु यतः सा यथा दृश्यते, तथा भवति, न सा मह्यं रोचते ।

कुमुदकः–किं मां क्रीडनकं विभावयसि ? प्रार्थयेऽहम्, सत्यं ब्रूहि कथं त्वं तां विभावयसि ?

विनोदकः–किं त्वं तां क्रेतुमभिलषसि ? येन तथा विषयमनुसन्दधासि ।

कुमुदकः– किमेतादृशं रत्नं, समग्रमपि भूमण्डलं क्रेतुं प्रभवति ?

विनोदकः–अये ज्ञातम् ! तर्हि एतद्विचारणीयं भवति । प्रथमं ब्रूहि– किमेतद् विषादाञ्चितभ्रुवा वदसि अथवा हास्यप्रायस्य विदूषकस्य भूमिकामाधाय वदसि-यदुत अन्धः कन्दर्पश्चतुरो मृगावेक्षकः, अग्निदेवश्च असाधारणस्तक्षक इति । आगच्छ केन वा पथा त्वया सह संचरणे मादृशो जनस्तव चित्तवृत्तिमनुवर्तेत ?

कुमुदकः–मम दृष्ट्या एषा मधुरतमा महिला, नैतादृशी मया दृष्टपूर्वा ।

विनोदकः–प्रतिचक्षुर्विनापि अहं द्रष्टुं प्रभवामि । नाहमत्र तादृशं वैलक्षण्यं पश्यामि । अत्र तस्याः स्वसा वर्तते । तादृशं कोपनत्वमन्तरा सा तु सुषमया मेमासस्य प्रथमो दिवसो डिशम्बरमासस्यान्तिमदिवसमिव तामतिशेते । अस्तु मन्येन त्वं तस्याः स्वामी भवितुमिच्छसि । अपि सत्यम् ?

कुमुदकः–अवश्यं, न परिणेतव्यमिति प्रतिज्ञा कृता । परन्तु हीरा मे यदि प्रणयिनी सम्पद्यते, तर्हि तत्राहं स्थिरप्रतिज्ञः स्थास्यामीति न विश्वसिमि ।

विनोदकः–अये एवं पर्यवसितं भवति ! किमिति भूमण्डले नैक-

उपलभ्यते, यस्तिरोहितं शृङ्गं१ विना मुकुटं धारयेत् । किमहं षष्ठिमतीतं नैकमपि ब्रह्मचारिणं पश्येयम् ? । अस्तु यथेच्छं समाचर । ग्रीवायां युगधुरां बधान । तथैव लाञ्छनमपि धारय । रविवासरेषु च प्रणयस्य विषादच्छायामनुभव२ । अये, पश्य दानापीडस्त्वां विचेतुं इतः प्रत्यावृत्तः ।

(दानापीडस्य प्रवेशः)

दानापीडः--किं तद्रहस्यं येनात्र त्वमावद्धोऽसि, न च लीलानाथमनुगतः ?

विनोदकः--मामनुजानातु देवः--अहमुत्तरं दास्यामि ।

दानापीडः--अहं त्वां प्रथममभियुक्तं करोमि ।

विनोदकः--शृणु कुमुदक, शृणु । अहं मूक इव रसनां नियन्तुं पारयामि । तवापि तदेवाभिप्रेतमित्यवधारयामि परन्तु किं करोमि ? मम अभियोगं सकृदालोचय । अथमसौ प्रेमातुरः । कया सहेति देवेन नियतं प्रष्टव्यं भवति । अवधारयतु देवः संक्षेपेण वच्मि-हीरया, लीलानाथस्य कुमारिकया ।

कुमुदकः--यदनेन अभिहितं, तत्तथेति वक्तव्यं भवति ।

---

१ अकयानः (Actain) स्नानं कुर्वन्तीं दयनां लोकयन् स तया हरिणत्वेन परिणामितः, स्वकुक्कुरैः खण्डशः कृतः । कृतदारपरिग्रहा जनाः सशृङ्गा मृगा इति शिक्षाप्रियसमये प्रसिद्धिरास्त ।

२ आदित्यवासरेषु अकृतदारपरिग्रहा मोदन्ते, कृतदारपरिग्रहाः प्रणययातनामनुभवन्तीति समयः ।

विनोदकः--देव, इदं पूर्वमाभाणकमिव । ३

'नेदं तथा न च तथेति न चापि वाच्यम् ।

सत्यं, तथा हि घटतां भगवत्प्रसादात् ।

कुमुदकः--यदि मे चित्तवृत्तौ न किमपि परिवर्तनमाशु भवति, भगवान् प्रसीदतु न च तथाकरोतु--र्तहि सा मे मनो हरति ।

---

३ एकस्मिन् ग्रामे काचन मयूरी (Mary) नामा तरुणी, तस्या द्वौ भ्रातरावर्वर्तेताम् । एकदा ग्रीष्मर्तौ ते स्वग्रामं गताः । तत्र बहवस्तान् सभाजयितुमुपस्थिता अभवन् । तेषु फलसनामा कश्चन प्रियदर्शनस्तरुणोऽवर्तत, स तु मयूर्याः प्रियपात्रमवर्तत । असकृत्तेषां गृहे आहारं करोति स्म, मयूरीं स्वगृहमामन्त्रयति स्म । एकस्मिन् दिवसे मयूरी एकाकिनी प्रातस्तस्य गृहे उपस्थिता गृहाभ्यन्तरं प्रविष्टा एकस्यापवरकस्य देहल्यां 'धीरो भूया न चातिमात्रं धीरो भूया' इति विलिखितमपश्यत् । द्वारमुद्घाट्य प्रविश्य च तत्र पूगीभूतान्यस्थिपञ्जरादीनि ददर्श । विस्मिता यावत्प्रत्यावर्तुं मैच्छत्, तावत् केशेषु आकृष्य कमपि ललनामादाय प्रविशन्तं खड्गपाणिं तं ददर्श । सा च प्रच्छन्ना तस्थौ । फलसश्च प्रविश्य युवतिं करेण जघान । छिन्नश्च सवलयः करः प्रच्छन्नाया मयूर्या अङ्के अपतत् । सा च तेनालक्षिता प्रत्याजगाम । कालान्तरे यदा आहारार्थं तस्या गृहमायातः, तदा परिवेशयन्ती सा स्वप्नवृत्तान्त इति सकलं विषयं वर्णयामास । सोऽपि शृण्वन् प्रतिवाक्यतया 'नेदं तथा न च तथे'ति श्लोकमावर्तयतिस्म । अन्ते च सा क्रुद्धा 'इदं सत्यमिदं सत्यं सत्यमेतन्न संशयः । छिन्नः सवलयो हस्त एष तत्र निदर्शनम् ।' इत्युक्त्वा सवलयं छिन्नहस्तं प्रादर्शयत् । समवेता जनास्तं खण्डशो व्यदारयन्' इति कथाऽनुसन्धेया ।

दानापीडः--साधु साधु यदि, त्वं तां कामयसे । सा हि अत्यन्तं स्पृहणीया वरवर्णिनी भवति ।

कुमुदकः--देव, मां छलयितुं तथा भणसि ।

दानापीडः--यत्सत्यम्, ममान्तरङ्गं प्रकटयामि ।

कुमुदकः--देव, विश्वासेन साकं ब्रवीमि-मयाऽपि अन्तरङ्गोऽभिहितः ।

विनोदकः--अहं तु सत्यविश्वासाभ्यामुभाभ्यां वच्मि, देव, मयाऽपि हृदयमाविष्कृतम् ।

कुमुदकः--हृदयेनानुभवामि--अहं तां कामये ।

दानापीडः--सा च तेऽनुरूपेति अहं विभावयामि ।

विनोदकः--अहं तु नानुभवामि कथं सा कामनीया भवति, नापि जानामि कथं साऽनुरूपा भवतीति । अग्नौ निक्षिपन्तु, शूले वा आरोपयन्तु, सोऽयं ममाशयो न कदाचित् परावर्तेत ।

तथा आशयान एव शूले आरोपितो वह्निज्वालायां वा निक्षिप्तो म्रियेय ।

दानापीडः--सदैव च त्वं सुषमायाः परमविद्वेषी, तथैव च मरिष्यसि ।

कुमुदकः--अपि चासौ न कदाचिदन्यथा परिवर्तेत, यावदन्तिमं शासनं तं तथा कर्तुं न चोदयिष्यति ।

विनोदकः--काचन् महिला मां गर्भे धारितवतीति तामभिनन्दामि, सा च मां परिपोषितवतीति तथैव प्रश्रयेण साकं तामभिनन्दामि । परन्तु नाहं कपाले शुनामाहरणार्थं शृङ्गं वादयिष्यामि नापि अदृश्यरूपायां काञ्च्यां भेरीं ध्मास्यामि । ललना मां क्षमन्तां नाम--मां विश्वसितेति मृषा नाहं तादृच्छपामि, न च कामप्यहं विश्वसिमीति दृढं प्रतिपादयामि परिणामतः अहं शुभ्रतरं स्थास्यामि, ब्रह्मचारी निवत्स्यामि ।

दानापीडः--अहं तु त्वां प्रेम्णा पाण्डुरं द्रक्ष्यामि, यावत् मे प्राणा न निर्यास्यन्ति ।

विनोदकः--देव, पाण्डुरो भवेयं नाम क्रोधेन अथवा रोगेण अथवा क्षुधया, न पुनः प्रेम्णा। यद्यहं कदाचिद्रक्तहीनो भवामि, मद्यपानेन रक्तं संवर्ध्य वर्णमधिगच्छामीति प्रमाणयसि, तदा मे चक्षुषी प्रेमगीतिकागायकानां तूलिकया उत्क्षिप्ते कुरु, मां च वासगृहस्य द्वारद्देशे अन्धस्य कामस्य सङ्केतस्वरूपमुद्बन्धय।

दानापीडः--साधु साधु। यदि कदाचित् त्वं स्वप्रतिज्ञातो विच्युतो भवेस्तदा अस्माकं सुमहत उपहासस्य भाजनं सम्पद्येथाः।

विनोदकः--यदि तथा भवामि, तदा मार्जारमिव मां पञ्जरे निक्षिप्य गुलिकया विध्येः। वेधकश्च आदिमो धनुर्धर इव स्व भुजयोः विजयकेतनं वहतु।

दानापीडः--अस्तु कालेन विज्ञायेत

अदम्यो वत्सतरः कालेन युगन्धरो भवति।

विनोदकः--अदम्यो वत्सतरः कालेन युगं वहतु नाम, यदि कदाचित्स-चेतनो विनोदकस्तथा भवेत् तर्हि वृषस्य कपालात् शृङ्गं निखानय, मां च तथा विरूपं चित्रय यथा प्रपाया अन्तिके 'भृत्यर्थमश्वो दृढस्तिष्ठती'ति उल्लिख्यते, तथा 'अत्र परिणीतो विनोदकस्तिष्ठती'ति समुन्नतैरक्षरैरुल्लेखय।

कुमुदकः--यदि कदाचिदेवं सम्पद्येथास्तदा त्वमुन्मत्तो भवेः।

दानापीडः--यदि कामस्य तूणीरं बर्णोशनगरे नैव शरैः शून्यमभविष्यत् तदा न चिरेण त्वं तेषां शरव्यमभविष्यः।

विनोदकः--स्पृहयामि तादृशाय भूकम्पाय।

दानापीडः--अस्तु। यथासुखं समयमतिवाहय। भद्र विनोदक, यथासमयं लीलानाथ उपगन्तव्यो विज्ञापनीयश्चाहं तस्य रात्रिभोजनवेलायां नियत मुपस्थास्ये यदनेन सुमहदायोजनं कृतमास्ते।

वनोदकः--तादृशाय सुकर्मणे समर्थ इत्यात्मनि बहुमानमावहामि।
तदहं तव निदेशम्—

कुमुदकः--(सोपहासम्)

'स्वर्गादद्देवतां यामि यदि स्यात्स्वगृहं मम'

दानापीड़—"षष्ठो जुलायिमासस्य तव स्निग्धो विनोदकः"

विनोदकः— नोपहस नोपहस। तव सम्भाषणस्य तत्त्वं केवलं भासुरैर्बहिरावरणैरलङ्कृतं, यानि किल न परस्परं सम्बध्नन्ति अन्यस्योपहसनादर्वाक आत्मानं सकृत् परिशीलय। विषयमिमं तवैव हस्ते निदधामि—परिचिन्तय। (निष्क्रान्तः)

कुमुदकः— देवेनात्र मे सहायकेन भवितव्यम्।

दानापीडः—त्वामत्रोपदेष्टुं प्रमोदमावहामि। ब्रूहि किमत्र विधेयम्। तवोपकारं साधयितुं कठिनोऽपि पाठो मे सुबोधो भवेदित्यवधेहि।

कुमुदकः—देव, लीलानाथस्य किमन्या सन्तति रस्ति ?

दानापीडः—नान्या वर्तते श्रीमतीं हीरां विहाय। सैव तस्य दायाधिकारिणी। अपि नाम त्वं तां कामयसे ?

कुमुदकः—दृष्टाऽभियानवेलायां देव वीरस्य चक्षुषा
नावकाशस्तदा लब्धः समरे व्यापृतात्मना,
धर्तुं नामापि कामस्य। साम्प्रतं समरो गतः,
तदीया भावनाश्चापि विलीना, रिक्तमन्तरम्।
आविशन्ति समाधुर्याः कामनाः प्रणयाञ्चिताः,
रूपं मनोहरं तस्या भासते साम्प्रतं पुरः।
तेनात्मानं विजानामि तस्यां रक्तं तदादधि॥

दानापीडः—तेन त्वं प्रेमिको भूयाः श्रावयेश्च प्रियं वचः
यदि कामयसे हीरां मानसे तृप्तिमावह।
तया तज्जनकेनापि मन्त्रयेऽहं यथाविधि॥

सा ते प्रणयिनी भूयात् किमेतत्तव नेप्सितम् ?
किं नास्य प्रणयोदन्तः सर्वथा साधु चित्रितः ?

कुमुदकः–कथं त्वं प्रणयक्लेशं झटित्येवावगाहसे !
मधुरं च समाधत्से प्रीतिव्यापारमञ्जसा ?
अहं तु विस्तृततरैरालापैरात्मनो रतिम्
विज्ञापयितुमिच्छामि न त्वरामहमर्थये ॥

दानवीड–नद्याः समधिकं सेतुं किं कर्तुमभिवाञ्छसि ?
यदेवापेक्षितं यत्र, करणीयं तदेव हि ।
यत्त्वं कामयसे चान्तस्तदेव करवाण्यहम्
प्रणयिन्या योजये त्वां, प्रतीकारः स एव ते ।
अद्य भोजनवेलायां रात्रौ प्रहसनं भवेत् ।
तत्र ते रूपमाधाय हीरां सन्तर्पयाम्यहम् ।
आवर्जयामि तां कान्तां तव नाम्ना मधूक्तिभिः ।
गाढं तां रञ्जयिष्यामि विविधैः प्रेमजल्पितैः
तां विधाय दृढं रक्तां त्वयि, तज्जनकं ततः
निवेदयामि युवयोरन्योन्यं प्रेमबन्धनम्
एवमेषा वरारोहा तव भार्या भविष्यति ॥
साम्प्रतं सकलान् भावान् कार्यतः साधयामहे ।

(निष्क्रान्तः)

❀द्वितीयं दृश्यम्❀

स्थानम्–लीलानाथस्य प्रासादस्यैकमपवरकम्

ततः प्रविशतो लीलानाथः अनन्तश्च

लीलानाथः–भ्रातः ! को वा विशेषः ? कुत्र ते तनय
किमसावद्य संगीतं परिचालयति ?

अनन्तः–स तु तत्र नितरां व्यापृतआस्ते । परन्तु भ्रातः ! स्वप्नेऽपि अचिन्तितपूर्वं कमप्यद्भुतं संवादं निवेदयितुमिच्छामि ?]

लीलानाथः– किमयं शुभावहः संवादः ?

अनन्तः–फलेन परिचीयेत । आवरणं तु मनोहारि । बहिः शुभावहो भाति। राजा सामन्तः कुमुदकश्च परस्परं सन्निहिततया मम वृक्षवाटिकायां सञ्चरन्तौ मन्त्रयमाणौ ममानुचरेण अन्तरितविग्रहेण श्रुतौ । राजा कुमुदकमभणत् स मम भ्रातुष्पुत्रिकां तव दुहितरं कामयते इति। स किल तमिम-मनुरागमद्य रात्रौ नृत्यावसरे तस्यै प्रकटयिष्यति, तस्यां स्वीकृतवत्यां समयं साम्प्रतिकमनुकूलं कलयिष्यति, त्वां च विदितार्थं करिष्यति ।

लीलानाथः– किमसौ अनुचरो बुद्धिशाली, यस्ते तथा न्यवेदयत् ?

अनन्तः–अत्यन्तं बुद्धिमान् भवति। तमिमं त्वदन्तिकं प्रेरयामि । स्वयं प्रष्टुमर्हसि ।

लीलानाथः–नहि नहि । तमिमं सम्वादं स्वप्नमिव निगूढं स्थापयाम, यावत् स्वयं वहिर्न प्रकाशितो भवति । परन्तु मम दुहितरं विदितार्थां कर्त्तुमिच्छामि , येन सा समुचितमुत्तरं दातुमवकाशं लभेत, यदि दैवात्तथा भवति । तेन गच्छ त्वम् , तां तथा निवेदय । (भृत्याः प्रचलन्ति, भ्रातुष्पुत्रं प्रचलन्तं दृष्ट्वा) वत्स, त्वं स्वकर्त्तव्यं सम्यक् जानासि अये मर्शय माम् । आगच्छ भ्रातः, मया सार्द्धम् । त्वदुपदेशं सर्वथा पालयामि । प्रियतर वत्स, अद्य त्वया सावहितेन भाव्यम् !

(निष्क्रान्तः)

तृतीयं दृश्यम्

स्थानम्–लीलानाथस्य प्रासादस्य अपरमपवारकम् ।

ततः प्रविशतो दानयक्षः कर्षादश्च

कर्णादः—देव, किमापतितम् ? कुतो वा अगाधे विषादे वर्तसे ?

दानयक्षः—यत्किल विषादं जनयति, तस्य न कोऽपि परिच्छेदोऽस्ति। तत एव विषादोऽयं सीमामत्येति।

कर्णादः—कारणमवश्यमनुसन्धेयं भवति।

दानयज्ञः—अनुसंहितं कारणम्—किं वा तेन सेत्स्यति ?

कर्णादः—अधुना न किमपि सिध्यतु, दुःखं तु सहनीयं भवेत्।

दानयज्ञः-विस्मयेऽहम् यत्त्वं शनिलग्ने संजात इति प्रथयसि, अथच अवसादरूपं सांघातिकं व्याधिमुपशमयितुं प्राकृतिकमुपचारं करोषि। नाहमात्मानं निगूहितुमिच्छामि। विषीदामि यदि विषादस्य कारणं वर्तते। स्मयामि, यदि स्मितस्य कारणं वर्तते, न च अन्यस्य सांहाय्यमपेक्षे। अश्नामि, यदा क्षुधा वर्तेत, न चान्यस्य निदेशमपेक्षे। तन्द्रायां सत्यां निन्दामि, न कस्यापि उपरोधमपेक्षे। हसामि यदा प्रमुदितो भवामि, न चान्यस्येङ्गितमपेक्षे।

कर्णादः—सत्यम्। परन्तु न तथा अवसादस्य प्रकाशः करणीयः यावदयं ते सहनीयो न भवति। न चिरात् त्वं भ्रातुर्विप्रतीपमाचरितवानसि, इदानीं च कृतसन्धिना तेन प्रसादस्य पात्रीकृतोऽसि। भवतु नाम परिवर्तनम् अशक्यम्, तदर्थं त्वया तदीयं भाव चित्तं चानुवर्तमानेन भाव्यम्। आत्मनएवोपकाराय समयोचितमाचरणीयम्।

दानयज्ञः—अहमरण्यमालतिर्भवितुं स्पृहयामि, न पुनस्तस्य प्रसादे उद्यानलालितो गोलापः। प्रकृत्या अहम् संयतः अवहेलितस्तिष्टामि न पुनरन्यस्य प्रणयमाच्छेत्तुमात्मानं नियन्तुं प्रभवामि। एतद्विषये नाहं श्लाघनीयः साधुर्भवितुं पारयामि, परन्तु नात्र कोऽपि सन्देहो यदहं सरलो नृशंसः।

अत्राहं नासारज्ज्वा नियन्त्रितः, पादावष्टम्भकेन च संयमितः। सुतरां स्वकीये पञ्जरेऽपि नाहं गातुं प्रभवामि। सुखं वर्तत इति दशामि। प्रवृत्तिरस्तीति यथेष्टमाचरामि। इदनीमहं स्वं रूपं यथायथमाश्रयामि न पुनः परिवर्तितुमभिलषामि।

कर्णादः—किमात्मनोऽसन्तुष्टत्वस्योपयोगो न शक्यते कर्तुम् ?

दानयक्षः—अवश्यं करिष्यते, यतः प्रकृतिरेवमेतादृशी। अये को वा अत्र आपतति ?

(वैरोचकस्य१ प्रवेशः)

वैरोचक ! को वा विशेषः ?

वैरोचकः—प्रत्यावृत्तोऽस्मि महतो रात्रिभोजनोत्सवात्। राजा तव भ्राता लीलानाथेन राजोचितसमुदाचारेण सम्भावितः। अहं प्रत्यासन्नस्य विवाहस्य संवादं निवेदयामि।

दानयक्ष.—किमसौ अस्माकमनिष्टसाधनयोजनायाः किमपि करणं भवेत् ? कोऽयमनात्मज्ञो विवाहेनात्मानमुद्बन्धयितुं समीहते ?

वैरोचकः—अये ! देव्या नाम्ना शपामि, अयमसौ तव भ्रातुर्दक्षिणो हस्तः।

दानयक्षः—कः ? स एव सुभगाग्रेसरः कुमुदकः ?

वैरोचकः—आम, स एव।

दानयक्षः—उपयुक्तो वीरः। का सा ? का सा ? यस्यां व्यापारयत्यसौ चक्षुः ?

वैरोचकः—देव्या नाम्ना वदामि—हीरायां लीलानाथस्य कुमारिकायामुत्तराधिकारिण्याम्।

दानयक्ष.—अयममो समुद्यतस्तरुणो हैमन्तकः कुक्कुटाण्डः२ ! कथं त्वया

---

१ वैरोचकः = Boiachico

२ हैमन्तकः कुक्कुटाण्डो निर्भिन्नो न प्रबलाय कुक्कुटाय प्रकल्पते। तद्वदयमप्राप्तवयस्कः कुमुदको नैव योग्यो वरइत्यर्थः॥

वैरोचकः– गृहधूपनाधिकारे नियुक्तोऽहं यावदेकं परित्यक्तमपवरकं धूपयामि, तावत्तत्र राजा केयूरकश्च परस्परं करेण करमाददानौ गाढं मन्त्रयमाणौ उपस्थितौ । अपवरकस्य कोणे अपवाहितात्मना मया तयोरालापः श्रुतः । इदं हि सिद्धान्तितं यद्राजा प्रथमतः आत्मनः कृते हीरामावर्जयिष्यति । आवर्जितां च तां कुमुदकाय अर्पयिष्यति ।

दानयक्षः–आगच्छ आगच्छ । तत्रैव गमिष्यामः । इदमेव मे अवसादस्य इन्धनं भविष्यति । अयमेव नवीनोदर्कः मम अधःपतनस्य सर्वविधं गौरवमावहति । यदि कथमप्येनं लाञ्छितं कुर्यां, तर्हि सर्वथा कृतकृत्यो भवेयम् । किं युवां कृतनिश्चयौ ? मम च साहायकमाचरिष्यथः ?

कर्णादः–बाढम् । देव, आमरणान्तम् ।

दानयक्षः–तर्हि सुविशालं रात्रिभोजनोत्सवमेव गच्छामः । तेषां विजयोल्लासो मम दुःखोच्छ्वासमतिवर्तते यदि नाम पाचका मम मतानुयायिनोऽभविष्यन्, किं वा वयं नाकरिष्याम ? किं वा वयं कार्यं साधयितुं गच्छामः ?

वैरोचकः– सर्वथा वयं देवमनुसरामः ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे ।)

द्वितीयोऽङ्कः

* प्रथमं दृश्यम *

स्थानम् - लीलानाथस्य प्रासादस्यैकमपवरकम् ।

ततः प्रविशन्ति लीलानाथः, अनन्तः, हीरा वस्त्रासारः विभवतश्च परिवारः ।

लीलानाथः—रात्रिभोजने किं सामन्तो दानयक्षो न सन्निहितः ?

अनन्तः—न मया दृष्टः ।

विचित्रा—कियत्तिक्तः स भद्रमुखो विलोक्यते ! नाहं कदाचित्तं द्रष्टुं पारयामि विना हृदयवेदनां, तस्य दर्शनादनन्तरं घटिकावधि ?

हीरा - स किल मानसस्य काऽपि विषादमयी छाया ।

विचित्रा—समीचीनमेतदभविष्यत् यद्येष स्वस्य अर्द्धांशेन विनोदकस्य चार्द्धांशेन मिलितेन निर्मितोऽभविष्यत्—यदेष प्रतिमेव न किमपि वक्ति, अपरश्च मातुर्दुर्ललितः प्रथमः सन्तान इव बहु प्रलपति ।

लीलानाथः— तदेतदुक्तं भवति—यदि सामन्तविनोदकय रसनाया अर्द्धं दानयक्षस्य मुखाभ्यन्तरे, दानयक्षस्य मनोऽवसादस्य चार्द्धं विनोदकस्य मुखे सन्निवेश्य तादृशमुखान्तरेण तादृशमुखेन च कोऽपि पुरुषः संघटितो भवेत्—

विचित्रा— स च करचरणेन प्रियदर्शनः ससृद्धभाण्डागारश्च भवेत्, तर्हि स जगत्यां सकला अपि ललना विवशयितुं प्रभवेत्—अवश्यं यदि स ललनानां हृदयमावर्जयितुं जानीयात् ।

लीलानाथः – यत्सत्यं भ्रातुष्पुत्रिके, विभावयामि त्वं कदापि अनुरूपं स्वामिनं नासादयेः, यदि रसनां तथा प्रखरं व्यापारयेः ।

अनन्तः—यत्सत्यमेषा तत्र परमभिशप्ता विभाव्यते ।

विचित्रा—परमभिशप्तेति शप्तातोऽधिका । जानामि भगवतो विलसितं, जनश्रुतिश्च प्रचलति । भगवान् शप्तायाः गोः कृते ह्रस्वं शृङ्गं प्रेरयति परमभिशप्ताया गोः कृते तु न किमपि प्रेरयति ।

लीलानाथः—ततः परमभिशप्तायास्तव कृते भगवान् नैव शृङ्गं प्रेरयेत् ।

विचित्रा—तथैवास्तु । भगवान् न कदापि मम स्वामिनं प्रेरयतु । तदर्थं प्रतिदिनं नतजानुस्तं प्रार्थये । हे भगवन्, नाहं जातश्मश्रुमुखं स्वामिनं शय्यासङ्गिनं सोढुं प्रभवामि, वरमहं स्वास्तीर्णं प्रच्छदपट विरहितं शयनमधिशये ।

लीलानाथः--तर्हि अजातश्मश्रुमुखे स्वामिनि प्रसादमधिगच्छेः ।

विचित्रा--किं वा तेनाहं करवाणि ? नारीपरिच्छदेन प्रसाध्य किमहं तं मम परिचारिकावर्गे नियोजयामि ? यः किल जातश्मश्रुः, स तरुणादधिको भवति, अजातश्मश्रुस्तु, मानवादवहीयते तरुणादधिको मे न रोचते । अजातश्मश्रुणे तु नाहं रोचे । परमहं षट्पणिकां भल्लूकनर्तिकाया वृत्तिमुपजीव्य तदीय-मर्कटान् नरकं प्रापयामि ।

अनन्तः--शोभनम्, तर्हि त्वं नरकं गमिष्यसि ?

विचित्रा– नहि नहि । नरकस्य द्वारदेशमेव, न तु नरकम् । सशृङ्गो दुर्विनीताया भर्तेव कश्चन प्रेत आगत्य वदिष्यति विचित्रे, स्वर्गं याहि, नात्र त्वादृशीनां ब्रह्मचारिणीनां कृते स्थानमस्ति । तदाऽहं मर्कटान् तस्मै अर्पयिष्यामि, परमपितुश्चान्तिकमुप-यास्यामि स्वर्गलाभाय । स तु स्थानं दर्शयिष्यति, यत्र

किल ब्रह्मचारिणो निवसन्ति। तत्र चाहं नक्तन्दिवं समाहित-चेता यापयिष्यामि।

अनन्तः—(हीरां प्रति) अस्तु-अहं विश्वसिमि त्वं पितुः शासन-मनुवर्तमाना स्थास्यसि ?

विचित्रा--यत्सत्यं मम भगिन्या मर्यादानुसरणं कर्तव्यमापतति। तत एषा वदिष्यति, 'पितः, यथा ते रोचते,' अपरञ्च यदि स वरः सुदर्शनो भविष्यति। अन्यथा इयमपरा मर्यादा भविष्यति, वदिष्यति च 'पितः, यथा मे रोचते'।

लीलानाथः--यत्सत्यम्, अहं स्पृहयामि-त्वामनुरूपेण भर्त्रा समागतां द्रष्टुम्।

विचित्रा--न तथा सम्भवति यावद्विधिर्मनुष्यं पार्थिवादन्यैरुपादानैर्न निर्मीति। किं नेदं महिलानां दुःखाकरं यदुत ताः प्रधर्षिता भवन्ति वीरायापि निर्लिप्ताय स्वजीवन-मर्पयन्ति कस्मैचित् सुखविरहितायाऽपि पार्थिवविग्रहाय। पितृव्य, नाहं कमपि कामये। आदिपुरुषस्य पुत्रा मे भ्रातरो भवन्ति। यत्सत्यं धर्मश्चास्माकं तादृशैः सह सम्पर्कं पापं कलयति।

लीलानाथः--जाते, सर्वं मनस्यवधेहि यन्मयोक्तम्। कदाचिद् राजा तेऽभिमतं तथा पार्थयेत, अतः समुचितमुत्तरं प्रथमत एवावधारय।

विचित्रा--भगिनि, स खलु संगीतस्यैव दोषः यदि पदक्षेपः समयानुसारी न भवति। यदि राजा नितरामधीरो भवति, ब्रूहि तं सर्वत्रापि काचन सीमा वर्तते। नृत्ये धीरधीरेण च पदक्षेपेण तस्योत्तरं देहि। हीरे, किञ्चिदवहिता शृणु-आवर्जनं विवाहः पश्चात्ताप-श्चेति तिस्रो विधाः प्रणयस्य। सर्वमप्येतत् स्कच्देशीयं जीगनृत्यमिव विभाव्यते। प्रथमा हि स्कच्जीगनृत्यमिव

द्रता उत्तमा साडम्वरा च। द्वितीया विधा विवाहः साटोप आचारवहुलः कश्चन क्रमः। तत आगच्छति पश्चात्तापः। तेन च मन्दमन्देन पदक्षेपेण पञ्चपदीं द्रुतमनुसरति, यावन्मृत्योः समाधिमाश्रयति।

लीलानाथः--भ्रातुष्पुत्रिके, त्वं सर्वमपि विसंष्ठुलं कलयसि।

विचित्रा–प्रखरे मे नयने। पितृव्य, दिवालोकेनाहं देवालयं द्रष्टुं प्रभवामि।

लीलानाथः--नर्तयितार आपतन्ति। भ्रातः, सावहितो भव, यथायथं तिष्ठत।

(सर्वेऽपि मुखावरणै राच्छन्नाः)

ततः प्रविशन्ति दानापीडः, कुमुदकः, विनोदकः, वस्त्रासारः, दानयक्षः, वैरोचकः, मार्गरीतिः, उरुशीला, विभवतश्च परिवारः। सर्वेऽपि मुखावरणैराच्छन्नाः।

दानापीडः– वरवर्णिनि, अपि प्रसीदसि तव वयस्यमनुगन्तुम् ?

हीरा–यदि मन्दं मन्दं चलसि, मधुरं च विलोकसे, नच किमपि भाषसे, तदाऽहं ते सहचरी भवेयम्। मनस्युदिते च निर्गच्छेयम्।

दानापीडः– अवश्यं मम साहचर्येण।

हीरा–तथा वदेयं, यदा मेऽभिरुचिर्जायेत।

दानापीडः–कदा वा तेऽभिरुचिर्जायेत तथा वक्तुम ?

हीरा–यदा ते मुखं प्रियदर्शनमाकलयेयम्। देवो दयताम्–तव मुखं तु मुखावरणेन साकं दुर्दर्शनं भाति।

दानापीडः–मदीयं मुखावरणं फिल् मनस्य कुटीरम् * अन्तरन्तरात्मा वर्तते।

* फिल् मनस्य कुटीरम्। एकदा बृहस्पतिः शुक्रश्च मानववेशेन

हीरा--तर्हि कुटीरं किमिति तृणैश्छन्नम् ?

दानापीड:--स्वैरमालप, यदि प्रणयकथासु कुतूहलम् (हीरामादाय प्रस्थित:)

वस्त्रासार:--मन्ये, त्वं मां कामयसे।

मार्गरीति:--न हि तथा। तवैवोपकाराय वच्मि मम वहवो दुर्गुणा वर्तन्ते।

वस्त्रासार:--के नाम ते ?

मार्गरीति:--अहं स्तुतिवाक्यानि प्रकटं वाचयामि।

वस्त्रासार:--अहं तु तत एव त्वामधिकं स्पृहयामि। यत: श्रोतार-आमेति तान्यभिनन्देयु:।

मार्गरीति:--प्रसन्नो देवो मामनुरूपं नर्तयितारं प्रापयतु।

वस्त्रासार:--आम।

मार्गरीति:--प्रसन्नो देवश्च नृत्यशेषे तं मत्तोऽन्तरितं करोतु। आमे-त्यनुब्रूहि अनुवाचक !

वस्त्रासार:--नावशिष्यन्ते शब्दा:। मूकीकृतश्चायमनुवाचक:।

उरुशीला--सम्यगेव प्रत्यभिजानामि त्वाम्। त्वं तावत्सामन्त: अनन्त:।

अनन्त:--संक्षेपेण वदामि नहि तथा।

उरुशीला--अहं त्वां प्रत्यभिजानामि--तव शिरश्चालनपरिपाट्या।

अनन्त:--यत्सत्यमहं तमनुकरोमि।

उरुशीला--न च त्वं तस्य तादृशान् दुर्गुणाननुकर्तुं प्रभवसि, यदि

पर्यटन्तौ न कुत्राप्यादरं प्रापतु:। फिर्जियावासी फिल्मन: प्रणयिन्या वौशिषा सह तावामन्त्र्य स्वकुटीरे सच्चकार। तयो: सपर्यया प्रीतौ तौ तदीयकुटीरं देवालयत्वेन परिवर्तितवन्तौ, तौ च तारितवन्तौ।

त्वं स एव न भवसि । स एवायं ते क्रमः, येन त्वं शुष्कं हस्तं चालयसि स एवासि त्वम्, स एवासि त्वम् ।

अतन्तः—संक्षेपेण वदामि नाहं सः, नाहं सः ।

उरुशीला—मा भूदतिप्रसङ्गः । प्रकृतमनुसरामः किमिति त्वं विभावयसि—नाहं त्वां प्रत्यभिज्ञातुं प्रभवामि तवात्यद्भुतया चातुर्या । तिष्ठतु सा चातुरी । जोषमेधि । स एवासि त्वम् । गुणाः स्वयं विकशन्त्येव । नातः परं विशेषेण ।

विचित्रा—किं त्वं तं न वदिष्यसि यो मां तथा निरदिशत् ?

विचित्रा—नहि पारयामि । क्षमस्व माम् ।

विचित्रा—नापि त्वमात्मनो नाम प्रकाशयिष्यसि ?

विचित्रा—नाधुना ।

विचित्रा—'अहं डाकिनी, मदीया च चातुरी सरसं कथाशतकादुपाहृते'ति सामन्तो विनोदकोऽवदत् ।

विनोदकः—कोऽसौ विनोदको नाम ?

विचित्रा—निश्चितया अवधारयामि—त्वं तं जानासि ।

विनोदकः—नाहं जानामि—विश्वसिहि ।

विचित्रा—नासौ त्वां कदाचिदुपाहासयत् ?

विनोदकः—प्रार्थयेऽहम्, ब्रूहि तावत्, क एषः ?

विचित्रा—किमर्थम् ? स एष राज्ञो हास्यकारो भवति नितरामलसो मूढः । तस्य केवलमेको गुणो वर्तते—सः असम्भावनीयानि दुर्घटनानि सृजति । नापरः प्राकृताज्जनः तदुक्तौ श्रद्दधाति । यदि तस्य काऽपि प्रशस्तिरस्ति, तर्हि सा न तस्य चातुरीकृता परन्तु दुष्प्रकृतिकृता । स जनान् युगपत् तर्पयति कोपयति च । तृप्ता जनास्तस्मिन्नुपहसन्ति क्रुद्धाश्च तमवघ्नन्ति । निश्चितं जानामि—सोऽयम् अत्र समवेतोऽस्ति । तस्मा अहं स्पृहयामि ।

विनोदकः—यदा स दृष्टिगोचरो भवेत्, तदा त्वदुक्तीः सर्वांस्तस्मै निवेदयामि ।

विचित्रा—अस्तु निवेदय निवेदय। स तु केवलं मयि द्विन्ना कटूक्तीः प्रकटीकरिष्यति यथा समराहत आयुधेषु । यदि ममायं नगण्यः परिहासस्तस्य श्रुतिगोचरो भविष्यति, न च प्रतिहतः, स परं विषण्णो भविष्यति, क्षुधां च विस्मरिष्यति । तदर्था चाहारावली वितथा भविष्यति, यतः स न किमपि भक्षयिष्यति तस्यां रात्रौ। (संगीतं प्रवर्तते) वयमस्माकं नायकाननुसरामः ।

विनोदकः—सर्वान्तःकरणेन।

विचित्रा—नहि नहि । यदि ते विप्रतीपमाचरन्ति, अहं तान् निष्काषयिष्यामि अनुपदम्।

(नृत्यं प्रवर्तते। नृत्यान्ते सर्वे निष्क्रामन्ति, केवलं दानयक्षं, वैरोचकं, कुमुदकं च विहाय)

दानयक्षः—मम भ्राता नियतं हीरायामासक्तः । तस्या जनकायापि स्वाभिलषितं निवेदयितुं तं दूरं नीतवान् । ललनाः सर्वास्तमनुसरन्ति। केवलमेक एव आवृतमुखावरणोऽवशिष्यते ।

वैरोचकः स चायं कुमुदकः। तस्यावसादेनाहं तं प्रत्यभिजानामि।

दानयक्षः—किं त्वं सामन्तविनोदको न भवसि ?

कुमुदकः—त्वं तु मां सम्यगेव जानासि। स एवाहम्।

दानयक्षः—सामन्त, त्वं तु मम भ्रातुरत्यन्तं सन्निहितः। मम भ्राता तु हीरायां बद्धप्रेमा। प्रार्थयेऽहं त्वाम्। सकृदेनमुद्बोधय तस्या अपयातुम्। आभिजात्येन नैषा तस्य अनुरूपा भवति । अत्र त्वया अनुरक्तेन भृत्येनेव कृत्यमाचरणीयम्।

कुमुदः—स तस्यामनुरक्त इति कथं त्वं जानासि ?

दानयक्षः—हीरायाः पुरतः प्रेमविषये शपन्तं तमहमश्रृणवम्।

वैरोचकः--अहमपि तथैवाश्रृणवम् । अद्यैव रात्रौ तां परिणेष्यतीति शपथोऽपि कृतः ।

दानयक्षः--आगच्छतम्, भोजनशालामेव गमिष्यामः (दानयक्षो वैरोचकश्च निष्क्रान्तौ)

कुमुदकः--विनोदकस्य नाम्नाऽहं यद्यप्युत्तरयामि तौ
श्रृणोमि स्वस्य कर्णाभ्यां दुःसंवादमिमं स्फुटम्,
इदं तथ्यं, न सन्देहो राजा तां कमते स्वयम् ।
नियतं मित्रता तिष्ठेत् सर्वत्र सर्वकर्मसु
केवलं न स्थिरा ह्येषा प्रणये प्रीतिकर्मणि ।
अतः प्रणयिनः सर्वे स्वयमेव परस्परम्,
आलपन्ति स्वजिह्वाभिः पश्यन्ति च स्वचक्षुषा
न विश्वसन्ति दूतेषु, सुषमा चैन्द्रजालिका
विद्रावयति सौहार्दं कामिनीः शोणितं तथा ।
प्रमाणितमिदं तथ्यं मूढेन विस्मृतं मया
औदासीन्यं समाश्रित्य विश्वासो निहितः परे ।
प्रतारितोऽस्मि तेनाहं, शुभं हीरे, सुखं भवेत् ।

विनोदकस्य पुनः प्रवेशः ।

विनोदकः—वयस्य कुमुदक !

कुमुदकः—सोऽहमस्मि ।

विनोदकः—सकृदायाहि मया साकम् ।

कुमुदकः—कुत्र ?

विनोदकः—अग्रवर्तिनं विल्वद्रुमं यावत् त्वदीयकार्येणैव । वयस्य कुमुदक, कथमेनां मालां धारयितुमिच्छसि ? किं त्वं कुशीदवृत्तिर्वणिक् स्वर्णहारमिव स्वगलायां प्रणयविषादस्य प्रतीकमिव धारयिष्यसि उत सैनापतेर्जयकेतनमिव भुजे

धारयिष्यसि । अवश्यमेषा माला यथाकथंचित् धारणीया, यतस्ते हीरा राज्ञा स्वायत्तीकृता ।

कुमुदकः— राजा तया सुखमेधताम् ।

विनोदकः – तदेतदुक्तं पालितान् पशून् निर्यातयितुं सदोन्मुखस्य साधोः पशुव्यवसायिनः इव कुतूहलोद्दीपकम् । त्वया साकमेवं व्यवहरतो राज्ञः किमिदं समुचितं जातम् ?

कुमुदकः—मा भूदतिप्रसङ्गः । मुञ्चतु मामेकाकिनम् ।

विनोदकः – अये ! त्वमिदानीमन्ध इव परिदिव्यसि! तव मांसं बालेनापहृतम् । त्वं तु स्तम्भं ताडयसि !

कुमुदकः – यदि तथा न भवति, अहं त्वां विहाय गच्छामि ।

(निष्कान्तः)

विनोदकः—अहो दुर्भाग्यहतकोऽयम्! शरविद्धः पशुरिव गुहामाश्रयेत् । अहो आश्चर्यम् मदीया वरवर्णिनी विचित्रा मां यथार्थतो जानीयात् , न च सा जानति ! 'राज्ञो हास्यकार' इति निर्दिशति! भवतु:, तेनैव विरुदेन अहं परिचितो भवेयं, यतोऽहं सदाविनोदी । परन्तु नाहं तथात्मानं छलयितुं प्रभवामि । नाहं तेन विरुदेन कदाचित् प्रथितः । तदिदं लाघवकरं तिक्ततावर्धकं च । केवलं विचित्रया मयि सन्निवेशितम् । सा किल तेन जगदिदं विभ्रमयति, मां च लघूकरोति । भवतु प्रतिशोधं नयेयम् ।

दानापीडस्य पुनः प्रवेशः

दानापीडः—भद्र विनोदक ! क्वासौ सामन्तः कुमुदकः ? अपि नाम स त्वया दृष्टः ?

दकः—सत्यं देव, मया संवादवाहिकाया भूमिका अभिनीता । परित्यक्ते मूषिकावासभूमिप्रान्तरे आवास इव स मया रिक्तो विषादपूर्णश्च विलोकितः । स च मया निवेदितः मन्ये च

यथार्थतो निवेदितः, यद् देवेन तस्येप्सिताया वरवर्णिन्या मानसमावर्जितम्। स च मया विल्ववृक्षस्यान्तिकमासादितः, तदर्थमेकां मालां कल्पयितुं, यया स संयम्येत, आहोस्विद् दण्डमेकं विधातुं, येनासो विताड्येत ।

दावापीडः—विताड्येत ! केनापराधेन ?

विनोदकः—कस्यचन शिक्षार्थिनः सुस्पष्ठेन पापेन, यः किल मनोहरस्य नीडस्य दर्शनेन नितरामाह्लादितः स्वसहचरं दर्शयति, सहचरश्च तमपहरति ।

दानापीडः—किम्, तमिमं सरलविश्वासं पापं कलयसि ? पापं तु अपहारके ।

विनोदकः—तथापि दण्डस्य निर्माणे मालायाश्च ग्रथने न किमपि प्रतिवन्धमाचरति, यतो माला तेन स्वयं परिधेया, दण्डश्च त्वयि निपातनीयो भवति, यतस्त्वं यथाहं विभावयामि, तस्य शिक्षार्थिनो नीडमपहृतवानसि ।

दानापीडः—अहं तु नीडाधिवासिनो विनेष्यामि गातुं । ततश्च प्रत्यर्पयिष्यामि तत्प्रतिभुवे ।

विनोदकः—यदि नीडाधिवासिनस्त्वदुक्तमनुवदेयुस्तर्हि त्वदुक्तं तथ्यं कलयामि।

दानापीडः—भाविनी विचित्रा त्वयि विप्रतीपा । तया सह कृतनर्तनः पुरुषः त्वं तस्या परमपाकरोरिति वदति स्म ।

विनदकः—सा तथा मां निष्ठुरं निन्दितुं प्रवृत्ता येन प्रस्तरोऽपि तरलितोऽभविष्यत्। एकेनापि पत्रेण श्यामलितो देवद्रुमः प्रतिनिन्दितुमुपाक्रमिष्यत् । मदीयं मुखावरणमपि तां निन्दितुं सजीवं संजातम्। सा मामवादीत्—मां तिरस्करणीच्छन्नमजानन्ती, यदहं राज्ञो हास्यकार इति धूलिधूषरितात्मेधैर्मे दुरितनभोमण्डलात प्रचण्डवातावेगाद्दुर्दिनादपि दुर्दर्शनश्च ।

सा तु एवमसकृत् क्षिप्रतरं मामुपहसति स्म येनाहं समरे आयुधैराविद्धो भट इव स्तम्भीभूतोऽभवम् । सा तु अपवाद-बाणान् वर्षति स्म, प्रत्येकं च वाणो मां मर्मणि विध्यति स्म । विषवाक्यानीव तस्य निश्वासास्तथा प्रखरा आसन् येन तां निकषा न कोऽपि जीवन् वर्तेत, मन्ये, कुमारिकामपि संक्रमय्य कलुषितां कुर्युः । पतनात्प्रागवस्थितस्यादिपुरुषस्य सम्पत्ति यौतु-कत्वेन आनयन्तीमपि तां न परिणेष्यामि । सा हि हेर्क्युलासमपि शकलीकुर्यात् तदीयांश्च शावकानग्निसमेधने नियोजयेत् । क्षन्तव्योऽस्मि न तस्य । विषये किमपि वक्तव्यं न नामाप्युच्चार-णीयम् । सा हि सुवसनसज्जिता साक्षात् प्रतिहिंसा, एटेदेव्या अवतारः । प्रार्थये भगवन्तं, तस्या विनयनाय कमपि मान्त्रिकं प्रेरयतु । तया साकमवस्थानापेक्षया निरये अवस्थानं मठाधि-ष्ठानमिव तृप्तये प्रकल्पेत । तस्याः संश्रवस्य परिहाराय जना ज्ञातसारं तत्र गमनाय पापमाचरन्ति । यत्सत्यं सर्वविधा अपि अशान्तयो विभीषिका उपद्रवाश्च तामनुधावन्ति ।

दानपीडः–अये पश्य–सेयमापतति ।

ततः प्रविशन्ति कुमुदकः, विचित्रा, हीरा, लीलानाथश्च ।

विनोदकः–देव, प्रसीद, नियोजय मां स्वेप्सितसाधनाय पृथिव्याः पारमपि गन्तुम् । देवस्येङ्गितेन पृथिव्या अपरं पार्श्वं गन्तुं सन्नद्धोऽस्मि । देवस्य प्रसादनाय एसियामहादेशस्यान्तिमा-त्कोणादपि दन्तकाष्ठमाहरिष्यामि, (१) प्रेष्टरजोह्नपादस्य

---

१ । प्रेष्टरज्योह्नपादः–प्रेष्टरजोह्नः (Prester john) अजियर्स-वंशधरः । एष हि तेनेद्यु (Tendue) राज्यस्याधीश्वरः । अस्य राज्यं सुविशालमवर्तत । एष स्वर्गमपि स्वराज्यस्याङ्गं कर्तुमियेष ।

दीर्घतामपि सम्पादयिष्यामि, तार्त्तर्यधीश्वरस्य (१) श्मश्रुतोऽपि केशमाहरिष्यामि । देवस्याभिमतं चेत् पिग्मिभिः (२) साकमपि दौत्यं करिष्यामि, न पुनरनया हार्पीडाकिन्या (३) सह निमेषत्रयमपि आलपितुमिच्छामि । किं देवस्य कोऽपि नियोगो नास्ति येनाहमनुगृहीतो भवेयम् ?

दानापीडः– न कोऽपि । केवलं तव साहचर्यकामये ।

विनोदकः–हा भगवन् ! देव, नाहमत्र स्थातुं प्रभवामि । अत्र ह्येकं व्यञ्जनं, यदहमास्वादयितुं न शक्नोमि । जिह्वास्वरूपया अनया महिलया अत्रस्थातुं न सहेय । (निष्क्रान्तः)

दानपीडः– आगच्छ भद्रे, आगच्छ । सामन्तविनोदकस्य हृदयं त्वया हारितम् ।

विचित्रा– सत्यमाह देवः । स तस्य हृदयं कियत्कालं मह्यमदात् । मया स्वहृदयं कुशीदरूपेण तस्मै दत्तम् । तस्मादसौ द्विहृदयो जातः । विशेषतस्त्वसौ द्यूतच्छलेनाऽपि मे हृदयं व्यजयत । तस्माद्देवो वक्तुं प्रभवति मया हृदयं हारितमिति ।

दानापीडः-स परं निर्यातितस्त्वया, परं निर्यातितस्त्वया !

विचित्रा–तदहं विभावयामि । स किमपि कर्तुं समर्थः । स एष कुमुदकोः मया समानीतः, यस्य विचयायाहं देवेन नियुक्ता ।

दानापीडः–अये किमेतत् ! सामन्त, किमिति त्वं विषण्णः ?

---

१ । तातारदशस्याधीश्वरः अत्यन्तं प्रबलपराक्रमः दुर्धर्षश्च प्रथितः । एषः Khan of Tartory त्वेन प्रसिद्धः ।

२ हार्पी=Harpy–काचन विचक्षणा भीषणाकृती राक्षसी अधोभागेन खगाकृतिरूर्द्धभागेन च महिला । आहार्यं हस्ताभ्यामकृष्य प्रखरनखैः विदार्य आहारं करोति स्म ।

३ । पिग्मी=Pigmy । खर्वाकृतयो जना नीलसरितः तीरवासिनः, अत्यन्तं दुर्धर्षाः ।

SVBSSMV

कुमुदकः—देव, नाहं विषण्णः ।

दानापीडः—किं तर्हि रुग्णोऽसि ?

कुमुदकः—देव, नापि रुग्णः ।

विचित्रा—सामन्तो हि न विषण्णः, न रुग्णः, न प्रसन्नः नापि कुशली, साक्षात् सिविलरूपकम् । लकुचफलमसूयाया वर्णं धारयति ।

दानपीडः—भद्रे, मन्ये त्वदीयं वर्णनं यथार्थम् । सशपथं वच्मि, यदि स तादृशः, तर्हि अन्तः प्रतारितः । भद्र कुमुदक, एवमियं हीरा त्वदर्थं मया आवर्जिता, तस्या जनकोऽपि परामृष्टः, तदीयं शुभाशंसनमाप्यासादितम् । इदानीं विवाहस्य दिवसं निर्देष्टुमर्हसि । भगवान् तव क्षेमं साधयतु ।

लीलानाथः—भद्र सामन्त, मदीयां तनुजां, तया साकं मम सम्पत्तिमपि गृहाण । देवेन सम्बन्धो निर्धारितः, सर्वे च सम्बन्धमिममभिनन्दन्ति ।

विचित्रा—भद्र सामन्त, ब्रूहि-तवायं समयः ।

कुमुदकः—तूष्णीम्भाव एवात्र यथार्थत आनन्दस्य निर्देशकः । नगण्योऽहं मानवो न प्रभवामि कियदन्तः प्रमुदितोस्मि । सुन्दरि, यथा त्वं सर्वात्मना मदीया, अहमपि सर्वात्मना त्वदीया भवामि । एवमहमात्मानं तुभ्यमर्पयामि विना कमपि संकोचम्, प्रमोदं चाखण्डमनुभवामि तव तादृशविनिमयेन ।

विचित्रा—सहोदरि, आलपेदानीं त्वम् । यदि वक्तुं न प्रभवसि तर्हि स्थगयैनं वक्तुं चुम्बनेनाधरं मुद्रयित्वा ।

दानापीडः—भद्रे यथार्थतस्त्वं प्रफुल्लान्तःकरणा ।

विचित्रा—देव, तदर्थं देवमभिनन्दामि । विमूढा ह्येषा सर्वथा समीरणाभिमुखमास्यं धारयति । सामन्तस्य च कर्णे कथयति-सा तमन्तरेण कामयते ।

900

कुमुदकः—एवमेवैषा कथयति भद्रे।

विचित्रा—देव, सम्बन्धास्तु सम्भवन्ति। सर्वोऽपि संसाराय स्पृहयति केवलं मां विहाय। अहं तु सूर्यसन्तप्ता। भिक्षार्थी भिक्षामिव पतिं कामयमानाऽहं रथ्यायाः प्रान्तमाश्रयामि।

दानापीडः—भद्रे विचित्रे, त्वदर्थमेकमासादयिष्यामि।

विचित्रा—तव पितुस्सरूपाय एकस्मै वरं स्पृहयामि। किं देवस्यानुरूपः न कोऽपि भ्राता वर्तते, तव पिता अत्युत्तमान् स्वामिनः समपादयत् यदि नाम ललनास्तदन्तिकमुपागमिष्यन्।

दानपीडः—किं त्वं मां कामयिष्यसे भद्रे?

विचित्रा—न हि देव, यद्यहं नापरमासादयेयं कार्यदिवसेषु। प्रतिदिनं देवो हि महार्घो भवति वोढुम्। अभ्यर्थये, क्षमस्व माम्, अहं किल उत्पन्ना विना विषयं सोल्लासमभिधातुम्।

दानापीडः—तव मूकता मां वाधते। त्वं सदा सोल्लासा वर्तसे नास्त्यत्र सन्देहः, उल्लासपरिपूरिते समये संजाताऽसि।

विचित्रा—नहि तथा। देव, सत्यं मे माता क्रन्दतिस्म प्रसववेदनया यदाहं संजाता किन्तु तदा तारका नृत्यन्ति स्म। भगिनि, भगवांस्ते सुखं वितरतु।

लीलानाथः—भ्रातुष्पुत्रिके, मया उक्तपूर्वेषु कार्येषु तत्परा भूयाः।

विचित्रा—क्षन्तव्यमात्मानमभ्यर्थये। एषाऽहं गच्छामि त्वदुक्तमनुष्टातुम्। (निष्क्रान्ता)

दानापीडः—सत्यमेषा सदानन्दमयी प्रत्युत्पन्नमतिर्महिला।

लीलानाथः—अस्यामवसादस्य न किमप्युपादानमस्ति। न कदापि विषीदति। परन्तु स्वप्नावसरे तदा तदा विषादमुत्स्वप्नायते हसन्ती च प्रतिबुध्यत इति मे पुत्रिका भणति।

दानापीडः—पत्युर्नामिकरणमपि नैषा सोढुं प्रभवति।

लीलानाथः—न हि तथा । सा हि प्रणयार्थिनः स्वप्रतिभया अननुरूपान् विभाव्य उपहसति ।

दानापीडः—एषा हि विनोदकस्य परमनुरूपा सहधर्मिणी भविष्यति ।

लीलानाथः—हा भगवन् ! देव, यदि तौ विवाहितौ सप्ताहाभ्यन्तर एव परस्परम् उन्मादितौ भवेताम् ।

दानापीडः—भद्र कुमुदक, कदा वा त्वं देवालयं प्रविविक्षसि ?

कुमुदकः—देव, श्वः । समयस्तु परं बाधते यावत्प्रणयकृत्यानि सर्वाणि सम्पाद्यन्ते ।

लीलानाथः न कथमपि सोमवासरादर्वाक् । वत्स, सप्तैव खलु रात्रयोऽवशिष्यन्ते । स चायं समयो नितरामल्पो भवति मनसोऽनुरूपाण्यायोजनानि प्रकल्पयितुम् ।

दानापीडः—भद्र कुमुदक, किमिति प्रश्वसन् शिरश्चालयसि एतादृश-विलम्बे । आगच्छ । एतदन्तरे समयो नैव अलसं यापनीयो भवेत् । एतदन्तरे अहं हर्क्युलेशस्य कृत्येष्वन्यतमत् साधयामि । विचित्राया विनोदकस्य च पर्वताकारेण पारस्परिकं प्रेम उज्जीवयिष्यामि । यदि यूयं त्रयं मदुक्तमनुसृत्य समुचितं सहायकमाचरिष्यथ, तर्हि न कोऽपि सन्देहः वर्तते, उभावपि परस्परं मिलितौ करिष्यामि ।

लीलानाथः—देव, सन्नद्धोऽहं भवन्तमनुयातुं दशानां रात्रीणां जागरणेनाऽपि ।

कुमुदकः—देव, अहमपि सन्नद्ध एव ।

दानापीडः—आयुष्मति हीरे, त्वमपि सन्नद्धा भवेः ।

हीरा—देव, मम भगिन्या अनुरूपवरप्राप्तये भद्रमहिलोचितं सकलमपि करिष्यामि ।

दानापीडः—अहं जानामि विनोदकस्तस्या नाननुरूपो वरो भवेत् । अहं तं सर्वथा अभिनन्दामि । स किल अभिजाते कुले जातः,

परीक्षितो वीरः, प्रमाणितः साधुप्रकृतिकश्च । विचित्रया साकं कथं व्यवहरणीयमिति व उपदेक्ष्यामि । अहं च विनोदकं तथा युष्माकं साहाय्येनावर्जयिष्यामि येन सोऽसाधारणचतुरोऽपि कान्तासु विप्रतीकप्रकृतिकोऽपि विचित्रायामनुरक्तो भविष्यति । यदि वयमेवं कुर्मः कामस्तावत्सकामो भवेत् । तदीयशराणां धनुषश्च नावश्यकता भवेत्. यतो वयं तस्य यश उज्जृम्भयामः, प्रणयव्यापारे च तस्य प्रतिमुत्रः सकलं कार्यं साधयामः । आगच्छत मया सार्द्धम् । अहं करणीयमुपदेक्ष्यामि ।

(निष्क्रान्ताः)

द्वितीयं दृश्यम्

स्थानं तदेव ।

दानयक्षस्य वैरोचकस्य च प्रवेशः

दानयक्षः—एवमेतत्- सामन्तः कुमुदको लीलानाथस्य दुहितरं परिणेष्यति ।

वैरोचकः- अथ किम् ? देव, अहं तु विवाहमिमं विघटमितुं शक्नोमि ।

दानयक्षः—यत् किमपि रोधनं विघटनं विध्वंसनं वा मम पथ्याय सम्पद्येत । तस्य दर्शने एव मेऽन्तरात्मा असूयया अवषीदति । यद्यत् तस्य मनोविघाताय प्रकल्पेत, तत्तन्मम अभीप्सितमेव । अथ कथं त्वं विघटयिष्यसि विवाहमिमम् ?

वैरोचकः—अवश्यं न साधुना उपायेन । देव, परन्तु तथा निगूढं सम्पादयिष्यामि, यथा न कोऽपि मयि असाधुतां संशयीत ।

दानदक्षः—संक्षेपतो वर्णय मम पुरतः ।

वैरोचकः– मन्ये, संवत्सरादर्वाक्, निवेदितपूर्वमेव यदहं हीरायाः वयस्याया मार्गरीतेः प्रसादे तिष्ठामि ।

दानयक्षः—आम, स्मरामि ।

वैरोचकः—रात्रेः यस्मिन् कस्मिन्नपि निभृते मुहूर्ते भर्तृदारिकाया अवरोधवातायनान्तिके तां बहिर्दिलंकमानामवस्थापयितुं शक्नोमि ।

दानयक्षः– किं वात्र बीजं वर्तते अस्य विवाहविघटनस्य ?

वैरोचकः– भवानेव तत्र विषमाघातुं प्रभवति । उपसर्पतु भवान् राजानं भवतो भ्रातरम् । न विस्मरतु तमसकृद्बोधयितुं यत्तथाऽभिजातस्य कुमुदकस्य हीरासदृ या दुष्प्रकृतिकया स्त्रिया सह विवाहसंविधानेन गौरवं तावदधः पातितम्; तदवसरे च कुमुदकस्य गुणानां प्रशस्तिं यथाशक्ति वर्णयतु ।

दानदक्षः—किं नाम मे साधनमस्ति तथाप्रमाणयितुम् ?

वैरोचकः– यथेष्टं साधनमस्ति राजानं दुर्बोधयितुं, कुमुदकं मोहयितुं, हीरां दूषयितुं, लोलानाथं च मारयितुम् । किं भवान्, इतोऽपरं कमप्युपायं पश्यति ?

दानतक्षः– तानि साधयितुं यत्किमपि कर्तुं सन्नद्ध एवास्मि ।

वैरोचकः– प्रस्तुतो भवतु । अहं तावत् दानपीडं कुमुदकं चैकत्र समुचिते समथे संघटयिष्यामि । निवेदयतु तौ यथा हीरा मयि आसक्तेति भवान् जानाति । दर्शयतु भवान् तयोः समधिकां सम्भावनाम् । वदतु च भ्रातुः सम्बन्धमिमं घटयतः गौरवं संरक्षितुं तथा अभिजातस्य कुमुददस्य आत्मानं वरवर्णिनीमभिनंयन्त्या दुष्प्रकृतिकया हीरया सह विवाहे सम्भाव्यमानां मर्यादाच्युतिं च विघटयितुं भवानेवं पुरस्तात् प्रकटयतीति । अवश्यं तौ विना परीक्षणेन नैव विश्वास-मेष्यतः । तदानीं निदर्शनमिदं दर्शयतु । तादद निदर्शन-

मवश्यं तयोर्विश्वासं जनयिष्यति। विवाहात् पूर्वरात्रौ अहं हीराया अवरोधवातायनस्य सन्निधे हीरे मार्गरीते इत्यामन्त्रयन् स्थास्यामि। मार्गरीतिरपि मां कुमुल्केति भणिष्यति। तदानीं हीरा यथा तत्र न सन्निहिता भवेत्तथा संविधास्ये। भवान् तौ तावद् दर्शयतु। सर्वमिदं सत्यमिवाव-भासेत। हीराया अविश्वस्तता प्रमाणिता भविष्यति। तस्याः प्रणये सन्देहः असूया च युगपदुदेष्यतः, फलतः सर्वाणि विवाहस्यायोजनानि विपर्यस्तानि भविष्यन्ति।

दानयक्षः—यादृशं वा विषमयं फलितं भवतु सर्वमिदं रूपायितं करिष्यामि। त्वमपि कार्यसाधने सुचतुरो भव। सहस्र रूपिकास्ते पारितोषिकम्।

रोचकः—भवान् कार्यसाधने तत्परो भवतु। मदीयं चातुर्यं न मामवधारयेत।

दानयक्षः—सोऽहमधुना विवाहस्य निदिष्टां तिथिमवबोद्धुं गच्छामि।

(निष्क्रान्तः)

❀ तृतीयं दृश्यम् ❀

स्थानम्—लीलानाथस्य वृक्षवाटिका

ततः प्रविशति विनोदकः

विनोदकः—बालक!

बालकः—प्रभो, अयमस्मि।

विनोदकः—मम शयनकक्षस्य वातायने किमपि पुस्तकमस्ति। उपनय-तत्। अहं वृक्षवाटिकायां तिष्ठामि।

बालकः—एषोऽहं प्रत्यावृत्त इत्यवधेहि महाभाग,

विनोदकः—जानामि तत्। तथाऽपि इतो निर्गच्छ, पुनरपि पुस्तकेन साकं परावर्तस्व। (बालको निष्क्रान्तः) अये पर

विस्मयमावहामि यदेक एव मनुष्यः अत्यन्तमन्यो विमूढः सम्पद्यते, स यदा कामाय स्वकीयान् विभावानर्पयति । य एष परान्, परुषमुपहसतिस्म स एष प्रणयस्याहुतिर्भूत्वा अन्येषां वचनीयतायां विषयो भवति । तादृश एवायं कुमुदकः । जानाम्यहं य एष रणभेरीं रणदुन्दुभिं च विहाय नान्यत्संगीतकमकामयत, स एष इदानीं नूपुरं शिञ्जिनीं च श्रोतुमुन्मनायते । यः खलु एकदा समीचीनं कवचमेकं द्रष्टुं दश योजनान्यपि पादचारं गच्छति स्म, स एष परिधेयस्य नवीनस्य परिच्छदस्य स्वरूपं निर्णेतुं दशापि रात्रीर्जागरितस्तिष्ठति । य एष साधुरिव योध इव सरलं समयानुकूलं च मितमभाषत स एष इदानीं वावदूकः संजातः, पङ्क्तिभोजनोत्सवे चित्राणि व्यञ्जनानीव विचित्राणि वचनानि व्याहरति । किमहमपि तथा परिणतो भवेयं कुमुदकस्य च दृष्ट्या विलोकितो भवेयम् । नाहं वक्तुं प्रभवामि, तथा न भवेयमिति । नाहं शपथं करोमि यदेष कदाचिन्मां बहुरूपं परिणमयेत् । परन्तु अत्र शपथं करोमि—यावदेष मां बहुरूपतया न परिणमयति, तावदेष मां नैव विमूढं कर्तुं प्रभवति । एका ललना सुन्दरी-तथापि सुस्थोऽहम् । अन्या प्रज्ञावती, तथाप्यहं सुस्थः । अपरा सुशीला तथाप्यहं सुस्थः । यावत् सर्वेऽप्येते गुणा एकस्यां ललनायां न समवेता भवन्ति तावत्काचन ललना न मम स्पृहणीया सम्पद्येत । सा समृद्धा भवेत्—नात्र संशयः, प्रज्ञावती, नान्यथाऽहं तस्याः, सुशीला, अन्यथाऽहं न तां स्पृहयामि, सुरूपा, नान्यथाऽहं तां विलोकयेयम्, मृदुला, नान्यथा मेऽभिमता भवेत्, अभिजाता, नाहमप्सरसं कामये, सुभाषिणी सुसंगीतज्ञा च सा मे प्रणयिनी भवेत् । तस्याः केशानां वर्णोऽपि

देवतानां स्पृहणीयो भवेत्। अये राजा ! सशरीरश्च कामः ! यावदात्मानं वृक्षवाटिकायामन्तरितं करिष्यामि । (वृक्षवाटिकान्तरितस्तिष्ठति)

(ततः प्रविशन्ति दानपीडः कुमुदको लीलानाथश्च)

दानपीडः— आगच्छ। किं संगीतं शृणुमः ?

कुमुदकः—देव, एवमेव । अये ! कथं प्रदोषवेला स्थिरा शान्ता च विभाव्यते , संगीतश्रवणायास्मान् आमन्त्रयतीव ।

दानपीडः—(जनान्तिकम्) पश्य—कथं विनोदकेन वृक्षवाटिकायामात्मा अपवाहितः ।

कुमुदकः—(जनान्तिकम्) साधु साधु । देव, संगीतेऽत्रसिते लब्धं जम्बूकं अर्धभाजं सम्पादयामः ।

(ततः प्रविशति बालतुषारः (१) संगीतयन्त्रेण साकम्)

दानपीडः—आगच्छ बालतुषार, आगच्छ । वयं तदेव संगीतं श्रोतुमिच्छामः ।

बालतुषारः—प्रसीदतु देवः । नायासयतु मे कण्ठकम् । अस्मात् द्विरुच्चारित. स्वरः न कर्णयोः प्रीतिमादधाति।

दानपीडः—इदमेव हि निदर्शनं मुत्कर्षस्य यत्स्वगुणेषु नूतनतया। दोषारोपणम् । प्रार्थये, गाय तदेव संगीतम् । नातः परमहं वृणोमि ।

बालतुषारः—वरणस्य समुल्लेखाद्गास्यामि यत्तवेप्सितम् ।

उपक्रामन्ति बहवः प्रेमिकाः स्वप्रियान्तिके
नानुरूपोऽस्मि ते जाने तथापि वरयामि ते !
मतः सर्वात्मना गाढं त्वामेव कामयाम्यहम् ।

दानपीडः—अर्थमे गाय तद्गानं, विलम्बो नैव सह्यते
स्वमतं कुरु संगीते वितत, यदि ते मतम् ॥

---

१ । बालतुषारः = Balthasar

बालतुषारः - कुरु सार्वहिते श्रोत्रे गीते गीते मतिं कुरु।
नावगीतं किमप्यस्ति गीतमेतत् त्वदीप्सितम्॥

दग्नपीडः—अये सुश्लिष्टः अक्षरविन्यासः ! "गीते गीते' 'अवगीतम्' 'गीतम्' इत्यादीनि नियतं मनोहराणि।

(संगीतं प्रवर्तते)

विनोदकः—अये दिव्यः स्वरः ! किं तस्यात्मा सन्तर्पितः। किमिदं नाद्भुतं यदुत भेषान्वित तुकलिपतास्तन्त्यो मानवानां शरीरेभ्य आत्मन आकर्षन्ति। भवतु नाम। शृङ्गसेकं स्पृहयामि धनविनिमयेन, यदेतत् सम्प्रति ममाभिमतम्।

संगीतम्

न खलु न खलु कान्ताः !
खेदयध्वं स्वचित्तम्
प्रवचनपटवो हि
मानवाः सर्वकालम्।
दधति चरणमेकं
तीरभूमौ तथाब्धौ
चरणमपरमेते,
नैकभावं भजन्ते।१।
तदिति जहित खेदं
यान्तु ते देशमिष्टम्
भजत मनसि तृप्तिं
वेषभूषाभिरामाः।
तिरयत निजखेदं
गीतिका मूर्च्छनाभिः
न खलु कुरुत खेदं
मानसे तत्प्रयुक्तम्।२।

जहित जहित गीतिं
वेदनायाः समन्तात्
ननु विदितचरं वो
वचनं मानवानाम् ।
विशति तपसि पत्रैः
शोभनेष्वप्यहःसु
न जहति निजकीयां
प्रकृतिं दुर्विदग्धाः ।३।

दानापीडः—यत्सत्यं परमरमणीयं गानमिदम् ।

बालतुषारः—देवः, गाता तु नितरां मन्दः ।

दानापीडः—अरे नहि नहि । यथार्थतस्त्वं तावत् सुगायकः । न च त्वादृशः अपर इदानीमुपलभ्येत ।

बालतुषारः—यदि कोऽपि शुनक एवमवुक्किण्यत् (मभषिष्यत,) तर्हि सोऽवश्यं निर्यातितोऽभविष्यत् । परन्तु ईश्वरोऽभिनन्दनीयो भवति यदिदं भषणं न कस्याप्यनिष्टस्य सूचकं भवति परन्तु यदि रात्रौ पेचकस्य शब्दः श्रूयते, तर्हि अनुपदमनिष्ट-माशङ्क्यते ।

दानापीडः—अये त्वं तथा कलयन् प्रमोदसे ? बालतुषार, अर्थयेऽहम् ललितललितान्यत्यद्भुतानि गीतानि संकलय । श्वो रात्रौ हीरादेव्या अवरोधस्य वातायनोपकण्ठे तानि वयं श्रोतु-मिच्छामः ।

बालतुषारः—देव, यथाशक्ति प्रयतिष्ये ।

दानपीडः—तथैवास्तु । साधय त्वम् (बालतुषारो निष्क्रान्तः) । लीलानाथ, एहि तावत् । किं त्वमेव मामवादीरत्र यत्तव भ्रातृष्पुत्रिका विचित्रा वीरे विबोदके अनुरक्ता ।

कुमुदकः (जनान्तिकम्) पातय पातय जालम्, खगः सन्निहितः। (संचालय संचालय अश्वन्, लक्ष्यं सन्निहितम्) (प्रकाशम्) न मया स्वप्नेऽप्याशासितं यदेषा कस्मिंश्चिन्मानुषेऽनुरज्येतेति।

लीलानाथः नो नो, न मयापि सम्भावितम्। परं चेदमत्यन्तं वि मयावहं यदेषा तस्मिन्नेव वीरे विनोदके तथा अनुरक्ता यं सा सततं तथा जुगुप्समानेव बहिः प्रकटयति स्म।

विनोदकः—कथमेतत्सं भवतु? किं वात स्तदभिमुखः प्रवहति?

लीलानाथः- यत्सत्यं देव, नाहं विभावयितुं प्रभवामि। परन्तु तस्मिन् तस्या अनुरागस्तथा प्रगाढः, यदस्यान्तः मनसापि कलयितुं न शक्यते।

दानापीडः—मन्ये सा तथा अभिनयन्ती छलयति।

कुमुदकः—ममापि तथैव विश्वासः।

लीलानाथः—हा भगवान्! कथमियं छलना भवितुमर्हति। न कदाचिदेवं विकाशं प्राकृतिकस्य स्फुरद्रूपस्य प्रेम्णः यदेषा प्रकटयति, छलना सम्भवति।

दानापीडः—कीदृशां प्रेम्णो विकाशं सा दर्शयति?

कुमुदकः—(जनान्तिकम्) आमिषं सम्यक् योजय येन झसो बडिशं ग्रसति।

लीलानाथः—कीदृशः प्रेम्णो विकाश इति पृच्छसि? ननु मम कुमारिकये दानीमेव कथितं यथैषा चिन्ताविक्लवा उपविशति। देवोऽपि तामेनां द्रष्टुमर्हति।

कुमुदकः—तत्यं तथैव सा अकुरुत।

दानापीडः—कथम् कथम्? अर्थयेऽहं ब्रूहि। त्वं तावन्मां विस्मापयसि! ममासीद् धारणा सा किल प्रणयविरोधिन्या भावनाया निदर्शनमिति।

लीलानाथः—सशपथं वच्मि-ममाऽपि तादृश्येव भावना अवर्तत विशेषतो विनोदकस्य विषये।

विनोदकः—छलनेति विभावयेयं परन्तु पक्वश्मश्रुरसौ वदति। एतादृश्यां प्रशान्तायामाकृतौ नैव छलना निगूढा स्थातुमर्हति।

कुमुदकः—(जनान्तिकम्) संक्रान्तप्रभावोऽसौ संजातः। कौशलं विस्तारय।

दानापीडः—किमेषा स्व ममुराग विनोदकस्य ज्ञातसारं कृतवती ?

लीलानाथः—नहि नहि सा शपति—न कदाचित्तथा कर्त्तुं प्रभवामि स एष तस्या निर्बन्धः।

कुमुदकः—युज्यते तयैव तव कुमारिका भणति। सा कथयति—याऽहमसकृत् तं सपराभवं सोपहासं व्याक्षिप्त मकरवम्, साऽहं कथं लिखितुं प्रभवामि त्वामहं कामय इति।

लीलानाथः—तमनु लेखनार्थ मुपक्रमावसरे एषा तथा वदति। परन्तु मे दुहिता वदति सा तु अवश्यं लिखिष्यति पूर्णं पुटमेकं तदर्थं नैशपरिच्छदेन विंशति वारान् रात्रौ उजाग्रती स्थास्यति यावत्पत्रस्य परिसमाप्तिः।

कुमुदकः—पुटमेकनिति त्वं वदसि। तव कुमारिका तु मन्ये परिहासेन तथोक्तवती !

लीलानाथः—नायं परिहासः सत्यमेव सा पत्रमलिखत्। यावच्च सा तत्पठति स्म तत्र विचित्राविनोदकयोरुल्लेखमश्रृणोत्।

कुमुदकः—तर्हि तथा सम्भवति।

लीलानाथः—सा च तत्पत्रं निष्काकारेण सहस्रधा त्रुटितवती, आत्मानं च गर्हितवती। कथं तथा अशालीना पत्रं तस्य सविधं लिखामि, यमहं जानामि अवश्यमवज्ञास्यति मामिति। सा अवदत्-अहं तस्याचरणमा मन आचरणेन निरुपयामि। अवश्यमहं तमवज्ञास्यामि, यदि स मामनु पत्रं लिखिष्यति। यद्यप्यहं तं कामये तथापि तथा करिष्यामि।

कुमुदकः—ततः सा नतजानुः पतति, क्रन्दति अवसीदति, हृदयमाहन्ति, केशानावर्तयति, शपति, प्रार्थयते च 'अयि सुभग विनोदक, ईश्वरो मे शान्तिं वितरतु'

लीलानाथः—तथैव सा करोति । मम पुत्रिका च व्याहरति—तस्याः प्रणयोन्मादोऽत्यन्तगाढतां गत इति बिभेति च कदाचित्सा किमप्यत्याहितं कर्तुमपि व्यवस्येदिति ।

दानापीडः—अहं विभावयामि—इदं शुभोदर्कं भवेद्यदि अन्यैर्विनोदकः विदितार्थः क्रियेत, यदि सा स्वमनुरागं प्रकटयितुं न प्रभवति ।

कुमुदकः—को वा लाभः ? स तु एतदेकं खेलनकं करिष्यति, परिहासैः परामवैश्च तां मनस्विनो मत्यधिकमायासयिष्यति ।

दानापीडः—यदि स तथा आयासयिष्यति, तर्हि दण्डनीयो भविष्यति । सा तु अत्यधिकं महनीया वरवर्णिनी, विना सन्देहं च प्रशस्तशीलशालिनी ।

कुमुदकः—तथा सा सर्वातिशायिनी चतुरा

दानापीडः—सर्वेषु विषयेषु न तु विनोदकीय अनुरागे ।

लीलानाथः—हा भगवान् ! तादृशे मृदुले शरीरे प्रज्ञायाः प्रणयस्य च द्वन्द्वं प्रवृत्तम् । निदर्शनानि च दशाधिकानि अस्माभिरुपलभ्यन्ते-प्रणयस्य विजयः संजातः । अहं किल तस्याः पितृव्यः, अभिभावकश्च । तदर्थं परं विषीदामि । विषादस्य च कारणं वर्तते ।

दानापीडः—यदि सा मयि तादृशं प्रेम प्राकटयिष्यत्तर्हि अहम् अन्यत् किमप्याविगणय्य तामहमर्द्धाङ्गिनीमकरिष्यम् । अर्थयेऽहम् वेदयन्तु भवन्त एतद् विनोदकाय । शृणुमः किमिति सोऽभिधास्यति ।

लीलानाथः—किमिदं क्षेमायेति भावयसि ?

कुमुदकः—हीरा विभावयति—अवश्यं सा मरिष्यति । यतः सा वदति--सा म्रियेत, यदि स तां न कामयेत्, सा म्रियेत, यदि सा स्वं प्रणयं तस्मै निवेदयेत् । सा म्रियेत, यदि स तामावर्जयितुमापतेत्, न च सा स्वकीयं प्रकृतिविरुद्धं विप्रतीपत्वं ह्रासयेत् ।

दानापीडः—सम्यगेव सा व्यवस्यति । यदि सा स्वयं निवेदयेत्, तर्हि इद माशास्यते, स तं प्रणयमवजानीयात् यतोऽसौ, भवतां विदितचर एव, प्रकृत्यैव निघृंणो भवति ।

कुमुदकः—स खलु अत्यन्तं सुभगो भवति ।

दानापीडः—अत्यन्तं स बहिरत्यन्तं सुभगाकृतिर्दृश्यते ।

कुमुदकः—ईश्वरस्य नाम्ना वच्मि, ममापि स एवाभिप्रायः—एषः अत्यन्तं चतुरः ।"

दानापीडः—सत्यं स चातुर्यस्य कानिचित् निदर्शनानि प्रदर्शयति ।

कुमुदकः--देव, अहं तमसाधारणं वीरं गणयामि ।

दानापीडः—सत्यं स खलु हेक्टरसदृश इत्यवेहि । समराणां संचालने स चतुर इति त्वं गणयेः, यतोऽसौ तावत् परिवर्जयति समरम् अतीवसतर्कतया परावर्तनेन अथवा ख्रीष्टभक्त, इव भीतभीतः परिचालयति ।

लीलानाथः--यदि स ईश्वराद्बिभेति, तर्हि अवश्यं शान्तिं स्थापयेत्, यदि स शान्तिं मनक्ति तर्हि अवश्यं भयेनोत्कम्पेन च समरं प्रविशेत् ।

दानपिडः--तथैव स कुर्यात् यतोऽसौ ईश्वराद्बिभेति । यद्यप्यवश्यं तस्य सुविशालेषु परिहासविजल्पितेषु न किमपि भयस्य निर्दर्शनं विलोक्यते । भवतु । तव भ्रातुष्पुत्रिकयाः कृते अहं विषीदामि । किं वयं विनोदकमुपसर्पामस्तस्याश्च प्रणयं निवेदयामः ?

कुमुदकः- न कदापि तं निवेदयतु । वरमेषा सत्परामर्शैरात्मनः प्रणयं नियमयतु

लीलानाथः न तथा सम्भवति । सा खलु प्रथमतः स्वकीयं हृदयं-नियमयतु

दानापीडः—तथाऽहनु सविशेषं वृत्तान्तं तव दुहितुः सकाशादुपलभेमहि । इदानीं विषयोऽयमेतावता विश्राम्यतु । अहं तु विनोदकं सर्वात्मना आद्रिये । अभिलषामि च स सकृत्, आत्मानमुदारतया परीक्षताम्, कियदसौ महानुभावायास्तादृश्या वरवर्णिन्या अनुपयुक्त इति ।

लीलानाथः - देव, उपसर्पतु, भोजनं सज्जीकृतमास्ते ।

कुमुदकः—(जनान्तिकम्) एतावता यदि स तां न कामयेत, तर्हि नाहमात्मानं विश्वसिमि ।

दानापीडः - ईदृशमेव जालं तस्याः कृतेऽपि विस्तारितं भवतु । तच्च तव कुमारिकया तत्सहचरीभिश्च सम्पादनीयम् । इदमस्माकमास्वादनीयं खेलनकं भवेत्, यदुभौ परस्परमभिमन्येयातां यत्तौ परस्परं गाढमनुरक्ताविति, यद्यपि वस्तुतो न कोऽप्यनुरागो वर्तते । तदेव दृश्यं मूकतयाऽभिनीयमानं द्रष्टुमहमभिलषामि । प्रथमतस्तां भोजनायामन्त्रयितुं तस्यान्तिकं प्रेरयामः ।

(दानापीडः, लीलानाथः कुमुदकश्च निष्क्रान्ताः)

विनोदकः– (बहिरात्मानं प्रकाश्य) नेयं छलना भवितुमर्हति । संलापस्तु गभीरतया कृतः । हीरादेव्याः सकाशात् तैस्तथ्यमुपलब्धम् । ते तां भाविनीं दयमाना इव प्रतिभान्ति । तस्याः प्रणयं ते सर्वात्मना अभिनन्दन्त इव लक्ष्यन्ते । मां कामयते ! किमर्थम् ? अवश्यं मानयितव्योऽयं प्रणयः ! मामनु तेषामभिप्रायः श्रुतः । ते वदन्ति सा मां कमयत इत्यहमात्मानं

बहुमन्ये। ते वदन्ति—वरं सा म्रियेत न तु प्रणयस्य कमपि संकेतं मह्यं प्रेरयेत्। न परिणेष्यामीति न मया आलोचितम्। नाहमात्मनि बहुमानमावहामि। त एव खलु सुखिनो ये किल आत्मनो दोषान् निगूढतया परेभ्यः शृण्वन्ति, तांश्च प्रतिकर्तुं प्रभवन्ति। ते कथयन्ति भविनीयं सुन्दरी! अवितथमेतत्। अहमपि तत्र साक्ष्यं ददानि। सुशीला! तथैव, नाहमन्यथा कल्पयितुं प्रभवामि। अपि च चतुरा, परन्तु मां कामयते। यत्सत्यं नेदं तस्याश्चतुरतायाः समधिकं निदर्शनं, नापि विमूढताया विशालो विकाशः, यतोहं नितान्तं तस्यामनुरक्तो भवेयम्। प्रणयस्य च प्रतिदानं करिष्यामि प्रणयेन। अवश्यमहं परिहासानां विप्रतीपवचनानां च सम्मुखीनो भवेयम्, यतोऽहं तादृशं बहुकालपर्यन्तं परिणयस्य परिपन्थी आसम्। परन्तु किमेकस्य मतिगतौ विभेदो न पदमादधाति? योऽयमाहारो यौवनेऽभिनन्द्यते सोऽयं वार्द्धके नैव सहनीयो भवति। परिहासाः, विद्रूपवचनानि—ता इमाः काकलगुलिकाः किं मनुष्यस्य चित्तवृत्तेर्निरोधिका भवेयुः? न हि, संसारोऽवश्यं जनाकीर्णो भवेत्। यदाऽहमवदं मरिष्याम्यहं ब्रह्मचारीति, तदा नोलोचिषं विवाहपर्यन्तं जीविष्यामीति। अये विचित्रा आयाति! अद्य तु अतीवरूपवती विलोक्यते! अहं च तस्या मुखे प्रणयस्य संकेतमवधारयामि।

(विचित्रायाः प्रवेशः)

विचित्रा—अनिच्छन्त्यप्यहं रात्रिभोजनाय भवन्तमामन्त्रयितुं प्रहिताऽस्मि

विनोदकः—सुन्दरि विचित्रे, अभिनन्दामि त्वां, खेदहेतोः।

विचित्रा—भवतो ममाभिनन्दने यावान् खेदः, न मया ततोऽधिकः खेदोऽनुभूतः । यद्येतत्खेदकरमभविष्यत्, ततो नाहमाममिष्यम् ।

विनोदकः—तर्हि सन्देशहरणे त्वमानन्दमनुभवसि ।

विचित्रा—सत्यम्, तावन्तमेव, यावन्तं भवान् तीक्ष्णीकृतया छूरिकाया काकस्य विनिपातेन अनुभवेत् । किं ते बुभुक्षा न बाधते ? अस्तु, नमस्ते । (निष्क्रान्ता)

विनोदकः—अये ! "अनिच्छन्त्यप्यहं रात्रिभोजनाय भवन्तमामन्त्रयितुं प्रहिताऽस्मि ।" अत्र निगूढः कोऽप्यर्थो वर्तते ! 'भवतो ममाभिनन्दने यावान् खेदः न मया ततोऽधिकः खेदोऽनुभूतः' अस्यार्थो भवदर्थमनुभूतः यः कोऽपि खेदः अभिनन्दनखेद इवाकिञ्चित्करः ! यद्यहं तां न सम्भावयेयं, तर्हि नृशंसो भवेयम्, यद्यहं तां न कामयेयं तर्हि हिस्रुर्भवेयम् । अयमहं गच्छामि, तां चावर्जयामि ।

(निष्क्रान्तः)

तृतीयोऽङ्कः

❀ प्रथमं दृश्यम् ❀

स्थानम्—लीलानाथस्य वृक्षवाटिका ।

ततः प्रविशन्ति हीरा, मार्गरीतिः, उरुशीला च ।

हीरा—मार्गरीते वयस्ये मे द्रुतं याहि चतुष्किकाम् ।

विचित्रा कृतसंलापा राज्ञा कुमुदकेन च,
तत्र स्याद्, ब्रूहि तां कर्णे यथा त्वं श्रुतवत्यसि
उरुशीलां तथा मां च भ्राम्यन्त्यौ विजने बने,
केवलं त्वत्कथामेव कुर्वन्त्यौ रहसि स्थिता ।
तथा कुतूहलं तस्या वर्धयेथा यथा च सा
परमुत्कण्ठिताऽऽगच्छेदालापमावयो रहः
श्रोतुं स्थिता निकुञ्जेऽस्मिन् संवृते मधुगुच्छकैः†
सूर्यतापसमुद्भिन्नैं रोधयद्भिश्च तत्करान्
राजानुग्रहसंपुष्टैरपि तद्द्रोहकारिभिः ।
मदेन बहुधाऽऽविष्टैः पुरुषैरिव सर्वथा ॥
तत्र स्थिता यथालापं श्रृणुयादावयो रहः
तथा त्वया सयाधेयं नियोगस्तेऽयमर्पितः ।
सम्यक् साधय कार्यं त्वं याहि, नौ बिसृजाधुना ॥

उरुशीला—अवश्यमानयेयं तां बोधयित्वा समन्ततः । (प्रस्थिता)

हीरा—उरुशीलेऽबधेहि त्वं विचित्राऽत्र यदाऽऽपतेत्,
तदाऽऽवां विहरिष्यावो विपिनेऽस्मिन् समन्ततः ॥
केवलं च करिष्यावो विनोदकगतां कथाम् ॥

---

† मधुगुच्छक—Honey suck'es

उच्चारिते मया तस्य नाम्नि त्वं स्तुहि तं मुहुः,
प्रशंस सर्वथा शौर्य्यं रूपं शीलं गुणांस्तथा ।
आलपेयं-कथं रक्तो विचित्रायां विनोदकः ।
अन्तःसीदति तत्प्रेम्णा, कामः सम्प्रति सायकान्
व्यापारयेद् दुष्प्रधर्षान् , कार्यं सेत्स्यति सर्वथा ।।

(पश्चान्निगूढपदाया विचित्राया निकुञ्जे प्रवेशः)

(जनान्तिकम्)

आरभस्व, कथं पश्य विचित्रेयमलक्षिता ।
निकुञ्जे पदमाधत्ते भीतभीतेव लेपिनी (१)
तत्समीपं गमिष्यावो यथाऽऽवां शृणुयात्स्फुटम् ॥

उरुशीला – विनोदस्य पराकाष्टा यदि स्रोतसि राजते ।
खेलन् स्वर्णमयैः पक्षै र्मीनो बडिशसंयतम्
आमिषं ग्रासनीयः स्यात् प्रथमं रहसि स्थिताम्
निकुञ्जे संवृते गाढं मधुगुच्छैः समन्ततः
आवर्जयावो मधुरैरालापैरचिराद् भृशम् ।।

उरुशीला—न भेतव्यं निजं कृत्यं समाधास्ये सुकौशलम् ।

हीरा—ततोऽन्तिकं गमिष्यामो यथास्याः श्रवणे समम्
लोभनीयं मधुवचस्तदावर्जनहेतुकम्
शृणुयेतां न चाप्येकमक्षरं वर्जितं भवेत् ।।
(समीपमुपगम्य)
उरुशीले ब्रुवे सत्यं साऽत्यन्तं निष्ठुरा हृदा ।
जानामि सकलास्तस्य वृत्तयः परुषाः खराः ।।

---

(१) लेपिनी = Lipwing काञ्चन पक्षिणी या नीडे परैरुपद्रुता निभृतपदा स्थानान्तरमाश्रयते ।

श्येनस्यारण्यकस्येव

उरुशीला— प्रार्थये किमिदं ध्रुवम्

विनोदकः कामयते विचित्रां परमार्थतः ?

हीरा—तथा कथयतो राजा नवो मे प्राणवल्लभः ।

उरुशीला—किं ताभ्यां चोदिताऽसि त्वं तस्या एतन्निवेदितुम् ?

हीरा— चोदिताऽस्मि परं तौ हि मया सम्यग् निबोधितौ

विनोदकस्य क्षेमं चेदुभाभ्याभीप्सितं, तदा

विनोदको बोधनीयः प्रेम्णा योद्धुं यथार्थतः

वेदनीयो विचित्राय प्रणयो न कदाचन ॥

उरुशीला—अकार्षीः किं तथा त्वं ? किं युवाऽन्यो भाग्यवानिव

विचित्रयेप्सितां शय्यामधिरोढुं न सोऽर्हति ?

हीरा—आः कामस्य शपे नाम्ना सोऽर्हत्येतन्नसंशयः

सुभगोत्तमसंसेव्यं शयनं धरणीतले ॥

परंतु रचितं धात्रा हृदयं तादृशं दृढम्

गर्वाप्लुतं नापरस्या विचित्राया इव क्वचित् ॥

पश्यास्या नेत्रयोर्ज्वालाः सूचयन्ति समन्ततः

निर्घृणत्वं तयाऽवज्ञां, साऽऽत्मानं बहुमन्यते

प्रज्ञयाऽधःकरोत्यन्यान्न्यक्करोति जगत्समम् ।

न प्रीतिं दर्शयेत्क्वापि, न परस्मै गुणान् शुभान्

आकृतिं वा न बुध्येत स्वश्लाघाहतमानसा

प्रेमिकानुपहस्यैषा गर्हयेत समन्ततः ॥

उरुशीला—ममापि तादृशो भावः सत्यं त्विदं हितं भवेत्

यद्येषा प्रणयं तस्य जानीयात्सेलयेत तम् ।

हीरा - सत्यमेवास्थ, संसारे यावान् विज्ञो भवत्वसौ

अभिजातस्तथोदारो युवा सौम्याकृतिश्च सः

अदृष्टपूर्वमेधावी, तथाप्येनं प्रदूषयेत्

सौम्याननश्चेत्तमिमं स्वसेत्युपहसेदसौ
कृष्णकायं हसेदेषा हास्यकारं वदन्ती तम्,
प्रकृत्या निर्मितं मोहात्कदाकारं विसंष्ठुलम् ॥
कृष्णवर्णं नरं सौम्यं हसन्ती सा विवर्णयेत्
शालग्रामशिलाखण्डैः कल्पितं विकृताकृतिम् ।
मुखरश्चेद्धसेदेषा वदन्ती ऋतुकुक्कटम्
सदा सर्वत्रसंचारं चाक्रोशन्तं मुहुर्मुहुः
मूकं न गणयेदेषा इवित्थं निश्चलाकृतिम् ॥
गर्हयन्ती जनान् सर्वान्, न गुणान् बहुमन्यते,
नापि तेषां प्रशंस्तिं वा सर्वलोकाभिनन्दिताम्
अवज्ञाध्मातचित्ता सा स्वीकरोति कदाचन ॥

उरुशीला—सख्यं नाचरणं तस्याः स्पृहणीयं कदाचन ।

हीरा—नैषा साधारणी नाम भावेषु सकलेष्वपि
विरूप प्रकृतिश्चेयं स्पहणीया कथं भवेत् ?
नैषाऽऽत्मानं विजानाति, को वा साहसमाचरेत् ?
वक्तुमेनां ? यदि ब्रूयां हासेनैषा विमोहयेत्
विद्रूपै र्वचनैर्घोरैर्मारयेन्मां, न संशयः ।
ततोऽन्तर्निहितैर्दुःखैश्छन्नोऽग्निरिव सीदतु
विनोदको म्रियतां वा, वरं तन्मरणं भवेत्
शूलैरिवान्तर्विध्यद्भिर्मृत्योर्हासैः प्रकल्पितात् ॥

उरुशीला—तथाप्येषा बोधनीया, श्रोतव्याश्च तदुक्तयः ॥

हीरा—न तथा पारयिष्येऽहं वरं यामि विनोदकम् ।
दमनार्थं मनोवृत्ते र्बोधयामि सदुक्तिभिः ॥
नवान् मार्गान् श्रयिष्येऽहं कल्याणाय ससुरच मे
एको दुरुदितः शब्दो, न कोऽपि ज्ञातु मर्हति,
कथं प्रदूषयेन्नाम चिरार्जितमपि क्षणात् ॥

उरुशीला—मा प्रमादात्तथा कार्षीर्भगिन्याः शुभचिन्तया ॥
चातुर्येण च सा ख्याता, प्रज्ञा ह्यस्या गरीयसी
सर्वातिशायिनी क्षिप्रा न विवेकच्युता भवेत् ॥
एवं सुचतुरा विज्ञा सा प्रत्याख्यातु मर्हति
न तादृशं वरं योग्यं विनोदकसमं क्वचित् ॥
उरुशीला—प्रार्थये त्वामहं भद्रे नासूयां कर्तुमर्हसि।
पक्षपातं विना वच्मि, संशयो नैव वर्तते,
रूपे गुणे तथाऽऽलापे साहसे च पराक्रमे
एको विनोदको ह्यस्यामिटाल्यां प्रथमः स्थितः ॥
हीरा—सत्यमेतत् प्रसिद्धं हि तस्य नाम समन्ततः ॥
उरुशीला—इतः प्रागेव तस्यैतत्प्राप्यमासीत् स्वचेष्टितैः ॥
(विषयं परावर्तयन्ती)
कदा त्वं परिणीता स्याः ?
हीरा— प्रत्यहं कलयाम्यहम् ।
आगामिनि दिने भद्रे गच्छ त्वं पुरतो मम ॥
गृहे ते दर्शयिष्यामि परिधेयान्यशेषतः,
तेभ्यः समधिकं रम्यं परिधेयं विवेचय
यदहं परिधास्यामि शुभे परिणयोत्सवे
(गन्तुमीहते)
उरुशीला—(जनान्तिकम्) सिक्थलिप्ता बराकीयं सत्यं वच्मि नियन्त्रिता ।
हीरा—तथा चेत्प्रणयोऽवश्यं भावी, नात्र विडम्बना,
कामः कांश्चिच्छरैर्हन्ति कांश्चिद्यन्त्रैर्निपीडयन् ॥
(निष्क्रान्ता सहोरुशीलया)
विचित्रा—(बहिरागत्य)
केयमग्निमयी ज्वाला कर्णौ मे दहति स्फुटम् !

किमेतत्सकलं सत्यं ? न्यक्कृताऽस्मि विशेषतः
दर्पस्य चाभिमानस्य पराभूतेः प्रभावतः ॥
देवि निर्घृणते ! भद्रं, दर्पदेव ! नमोऽस्तु ते
न परोक्षे प्रशस्येत वां प्रसादीकृतो जनः ॥
विनोदकः सकामोऽस्तु प्रीतिं सन्तर्पयानि ते
हृदयं मेऽश्मसंकाशं कोमलस्य करस्य ते
अनुरूपं विधास्यामि प्रेमामृतनिषेचनैः ॥
यदि कामयसे त्वं मां, कामं सफलयामि ते।
आवयोः प्रणयग्रन्थिः पूतः स्याद् दृढबन्धनैः ॥
विनोदक, वदन्त्यन्ये प्रणयं मे त्वमर्हसि ।
स्वयं चानुभवामि त्वां कामयेऽहं ततोऽधिकम् ॥

(प्रस्थिता)

❀द्वितीयं दृश्यम् ❀

स्थानं लीलानाथस्य प्रासादः ।

ततः प्रविशन्ति दानापीडः, कुमुदकः, विनोदको लीलानाथश्च ।

दानापीडः—अहमत्र तिष्ठामि यावत्तव विवाहः सम्पद्यते ! तत आरागणं गमिष्यामि ।

कुमुदकः—अहमपि देवमनुगमिष्यामि, यदि देवः अनुमन्येत !

दानापीडः -नैतत् समुचितं, विवाहस्य नवीनमुन्मादकत्वं ह्रासयितुं सुमहत् साधनं च भवेत् । तदिदं बालकाय नवीनपरिच्छदस्य प्रदर्शनं, तस्य धारणस्य निवारणमिव । अहं केवलं विनोदकस्यैव साहचर्यं कामये, यतोऽसावापादचूलं विनोदकः । द्विस्त्रिर्वारान् कामस्य धनुषो गुणानच्छिनत् । नासौ कामहतको

वेद्धुमेनं साहसते। एष घण्टामिव गभीरं हृदयं धारयति, एतस्य च जिह्वा प्रखरा। यदस्य हृदयं कामयते, तदनुवदति ।

विनोदकः—ननु वीराः, नाहमिदानीं तादृशः, यादृशः प्रागासम् ।

लीलानाथः—अहमपि तथैव तर्कयामि, त्वमत्यन्तमवसन्नो विलोक्यसे ।

कुमुदकः—मन्येऽसौ प्रणयी संजातः।

दानापीडः—दूरे भव, किमेवमसदृशं मन्त्रयसि । न चास्य गात्रे विशुद्धस्य शोणितस्य बिन्दुरप्यस्ति, यः किल प्रणयेन संसृज्येत। यद्यवसन्नः तर्हि धनार्थी भवेत्।

विनोदकः—दन्तपीडया व्यथितोऽस्मि ।

दानापीडः—तर्हि उद्धर एतं दुष्टं दन्तम् ।

विनोदकः—उन्नमय एतम् ।

कुमुदकः—ननु त्वमेव प्रथमत एतमुन्नमयितुमर्हसि, अनन्तरमुद्धर्तुम्।

दानापीडः—किमिति ? दन्तपीडया दुःखम् ?

लीलानाथः—तद्दन्ते आन्तरो दोष आहोस्वित् कोऽपि कीटः स्यात्।

विनोदकः—तिष्ठतु प्रणयः। स एव एतद् दुःखं जानाति, य एतमधिगच्छति।

कुमुदकः—तथाप्यहं वच्मि एष प्रणयी।

दानापीडः—प्रणयी! न कोऽपि प्रणयस्य छाया अस्मिन् परिदृश्यते । अवश्यमेष विभिन्नेषु वेशेषु प्रणयी भवितुमर्हति। अद्य डाचदेशीयः-श्चश्च फ्रान्स देशीयः,अथवा एकदैवोभय देशीयः। मध्यभागाबधः-शिथिलं परिच्छदं धारयन् शर्मण्य देशीयः अथवा आपादा-स्यपर्यन्तं प्रलम्बं कञ्चुकमूर्द्धवंभागे धारयन् स्पेनीयो भवेत् । यदि प्रणयी, तर्हि एषु परिच्छदेषु विमुग्ध इति,यथाऽस्य भावतः प्रतीयते, न तु त्वदुक्तरीत्या प्रणयी भूत्वा विमुग्धो भवेत्।

दानापीड:--किमसौ नापितस्यापणे नकेनाप्यवलोकित: ?

कुमुदक:—नासौ। परन्तु नापितस्य जन एतेन सह चरन्नवलोकित: । अये गण्डस्थाभरणं प्राक्तनं श्मश्रु च कृतवपनं दृश्यते, मुखं च 'टेनिस' कन्दुकमिव चिक्कणं भाति।

लीलानाथ:—अये यत्सत्यं, श्मश्रुविरहादसौ किशोरतर: प्रतिभाति !

दानपीड:—अये, एष गन्धमार्जारकस्तूरीतैलेन लिप्तगात्रो दृश्यते, किमस्मात्सैरभात् किमपि प्रतीयते ?

कुमुदक:—अये तदेवेदं सौरभं, यत्किल तरुणा: प्रणयिन: श्रद्दधति ।

दानापीड:—तस्यावसादस्तु समधिकं संसूचक: प्रणयस्य ।

कुमुदक:—अपि च किमसावभ्यस्त आसीत्पूर्वं मुखं मार्जयितुम्

दानापीड:—आम । अपि चासौ सुभगङ्करणैर्योगैर्मुखमालिम्पति, शरीरं च प्रसाधयति। श्रूयते—जना एवं कथयन्ति।

कुमुदक:—किञ्च तस्य तथा प्रखरा परिहासप्रवृत्तिरिदानीं बीणाथास्तन्त्री संजाता, छेदविशिष्टा च। !

दानापीड:—यत्सत्यं तानीमानि वहूनि निदर्शनानि तस्य हृद्गतं भावं प्रकटयन्ति । तै: प्रमाणितं भवति स प्रणयीति ।

कुमुदक:—स प्रणयीति सन्देहो नास्ति । अपि च अहं जाने का तं कामयते।

दानापीड:--तदपि मया ज्ञातव्यम् । विश्वसिमि सैषा तादृशी कापि, यैनं स्वरूपतो न जानाति ।

कुमुदक:-एवमेतत् । नैषा एत मेतस्य च दुर्गुणानपि जानाति । तथापि एतस्य प्रेम्णा म्रियमाणा वर्तते ।

दानापीड:--सैषा समाधावूर्द्ध्वमुखी पूरणीया ।

विनोदक:—तदेतत् सर्वं नैव प्रतीकारोपायो दन्तपीडाया: । अये तात वीर, क्षणं मया साकं निभृतमन्तरमायाहि। अष्टौ वा नव वा

मधुराणि वचनानि त्वदर्थं कल्पितानि, यानि एते चित्रमृगाः नैव श्रोतुमर्हन्ति।

(लीलानाथेन साकं प्रस्थितः)

दानापीडः—जीवितेन शपामि—विचित्राविषयमेव प्रकटयितुं गतः।

कुमुदकः—तथैव तत्। हीरा मार्गरीतिश्च तावता कालेन विचित्रया सह स्वां स्वां भूमिकामवश्यमभिनीतवत्यौ भवेताम्। इतः परं द्वौ भल्लूकौ नैव परस्परं दर्शेतां यदा मिलितौ स्याताम्।

दानयक्षस्य प्रवेशः।

दानयक्षः—भ्रातर्देव, ईश्वरस्ते परिरक्षतु।

दानयज्ञः—सुप्रदोषमस्तु, भ्रातः।

दानयज्ञः—यद्यवकाशः किञ्चिद् निवेदयामि।

दानापीडः—किं निभृतम्?

दानयक्षः—यथा ते रोचते। तथापि सामन्तः कुमुदकः श्रोतुमर्हति यतो मम वक्तव्यं तमेव विषयीकरोति।

दानापीडः—को वा विशेषः?

दानयक्षः—(कुमुदकं प्रति) श्वः किल तत्रभवतो विवाहो भविता।

दानापीडः—एवमेव। त्वमपि जानासि।

दानयज्ञः—नाहं विश्वसिमि, यदि स जानीयात् यन्मया ज्ञातम्।

कुमुदकः—यदि किमपि प्रतिबन्धकं, प्रार्थये प्रकाशय तत्।

दानयक्षः—त्वं तावद्भावयसि, नाहं त्वयि स्निह्यामि इतःपरं तत्प्रभाणितं भवतु। यदहं प्रकटयामि तेन मम प्रकृतिमाचरणं च सम्यगेव अनुमातुमर्हसि। मम भ्राता तु त्वामत्यन्तमाद्रियते, स्नेहवशाच्च तमिममागामिनं विवाहं निष्पादयितुं साहाय्यमकार्षीत्। परन्तु स एष समयस्य परिश्रमस्य च अपव्ययो नाम।

दानापीड–किमर्थम् ? को वा विशेषः ?

दानयक्षः--तदेव वक्तुमागतोऽस्मि । समयं संक्षेप्तुकामो वदामि, सा सर्वेषां बहुधा गर्हणाया विषयो भवति । परिणेष्यति स्वामिनि च अविश्वस्ता ।

कुमुदकः--का ? हीरा ?

दानयक्षः–सैव । लीलानाथस्य हीरा, तव हीरा, सर्वेषां च हीरा ।

कुमुदकः–अविश्वस्ता !

दानयक्षः--नायं शब्दः तस्याः प्रकृतिगतं कौटिल्यं चित्रयितुं पर्याप्तो भवति । अहं कथयामि–सा न केवलमविश्वस्ता, ततोऽप्यधिकं निन्दनीया । इतोऽधिकं निन्दापरं शब्दं चिन्तय यमहमनुरूपं कलयामि । मा विस्मितो भव यावदेतन्न प्रमाणितं भवति । सकृदद्य रात्रौ मया सह आगच्छ, द्रक्ष्यसि कथं तस्या अवरोधवातायनं विवाहदिवसस्य पूर्वस्यां रात्रावपि अन्येषां प्रवेशायोन्मुक्तम् । यदि ततोऽपि त्वं तां कामयसे, परिणयस्व । तदिदं समुचितं भवेत्, यदि तत्रभवान् मतेः परिवर्तनं कुर्यात् ।

कुमुदकः–किमिदं सत्यं भवितु मर्हति ?

दानापीडः–नाहं तथा विचारयामि ।

दानयक्षः--यदि विश्वसितुं न प्रभवसि तर्हि प्रत्यक्षीकुरु चक्षुषा यत् न जानासि तत्र निर्णयं मा कुरु । यदि मामनुसरिष्यसि, तर्हि इतोऽधिकं बहु दर्शयिष्यामि । यदा बहु द्रक्ष्यसि, बहु च श्रोष्यसि, तदा निर्णयं करिष्यसि ।

कुमुदकः–यद्यहमद्य रात्रौ तथा किमपि कारणं, येन तां न परिणेष्यामि, द्रक्ष्यामि तर्हि श्वो विवाहमण्डप एव तां विलज्जितां करिष्यामि ।

दानापीडः--त्वदर्थं मया एषा आवर्जितेति तामपमानयितुमहमपि त्वया सहयोगं करिष्यामि ।

दानयक्षः--नाहं तामितोऽधिकं लघुं करोमि यावत् त्वं सर्वं न प्रत्यक्षं करोषि । मध्यरात्रिं यावत् शान्तशिष्टः तिष्ठ । प्रकृतं रूपं प्रदर्शितं भवतु ।

दानापीडः-मधुरमुपक्रान्तोऽयं दिवसः कथं विषमपरिणामः संजातः !

कुमुदकः—अये अत्याहितम् ! अद्भुततया विपर्यासं गता आशा आकाङ्क्षाश्च ।

दानयक्षः--दुर्नीतिः प्रतिकरणीयेति त्वमेव वदिष्यसि, यदा त्वं सर्वं द्रक्ष्यसि ।

तृतीयं दृश्यम्

स्थानम्—महीशानाया राजवीथी

ततः प्रविशन्ति दुर्गतारिः(१) वीर्यशाली(२) रक्षिणश्च ।

दुर्गतारिः—अपि नाम यूयं सुजना विश्वस्ताश्च ?

वीर्यशाली - एवमेव । अन्यथा ते धर्मतः शरीरत आत्मतश्च निपीडिता भवेयुः ।

दुर्गतारिः—नहि नहि । सोऽयं समधिको दण्डः यदि ते राज्ञि कामपि भक्तिमावहन्ति । राज्ञा किल ह्येते रक्षित्वेन नियुक्ताः ।

वीर्यशाली—अस्तु नाम । भ्रातर्दुर्गतारे, एतेषां स्वं स्वं नियोगं निर्दिशतु भवान् ।

दुर्गतारिः - प्रथमतो वक्तव्यं के नम योग्यतमा राजभटेषु ।

प्रथमो रक्षी—भट्टारक, हाफउदकाकः(३) जर्जं श्रीकोलश्च(४) यत एतौ लिखितुं पठितुं च जानीतः ।

---

(१) दुर्गतारिः—Dogburry

(२) वीर्यशाली—Verges

(३) हाफउदकाकः—Hugh Otcoke

(४) जर्ज श्रीकोलः—George Seaclole

दुर्गतारिः—भ्रातः श्रीकोल, अत्र आर्यार्हि । सुन्दरेण नामधेयेन भगवता प्रसादीकृतोऽसि । सुदर्शनीयत्वम् अदृष्टस्य अवदानम्, लिखनं पठनं तु प्रकृतेः ।

द्वितीयो रक्षी—भट्टारक, उभयं तु—

दुर्गतारिः—त्वयि वर्तते । जानामि—तदेव तवोत्तरं भवेदिति । साधु । तव सुदर्शनत्वमधिकृत्य भद्र, ईश्वरं स्तुहि, आत्मनि नैव श्लाघामावह । लिखनपठने तु आसाताम् । यदा योग्यताया आवश्यकता न भवेत्, तदा तयोरुपयोगः प्रदर्शितो भविष्यति । इदानीं त्वमत्यन्तं निर्बोधो राजभटो भवितुं योग्योऽसि । तदिमं प्रदीपं गृहाण । अयमेव ते नियोगः । सर्वेऽपि दुर्वृत्ता जनास्त्वया संरोधनीयाः, राज्ञो नाम्ना यः कोऽपि जनः स्थापनीयः ।

द्वितीयो रक्षी—अथ यदि स न स्थास्यति ?

दुर्गतारिः—किमर्थम् ? तर्हि त्वया ततो दृष्टिः प्रत्यावर्तनीया । यथेच्छं गमनाय अवकाशो दातव्यः । निर्गते च तस्मिन् स्वसहचरान् रक्षिण आहूय बोधय—ईश्वरस्य प्रसादेन एकस्माद् दुर्विदग्धात् रक्षितोऽस्मीति ।

वीर्यशाली—कृतादेशोऽपि यदि स न तिष्ठति, स तु राज्ञो न कोऽपि भवति ।

दुर्गतारिः—सत्यम् । तादृशा राज्ञो न केष्वपि विषयेषु संसृज्येरन् । अपि च त्वया रथ्यासु न कोऽपि शब्दः करणीयः । यतो रक्षिणः पक्षे रथ्यासु शब्दापनं कथोपकथनं च नितान्तमसहनीयम्, वर्जनीयं च भवति ।

रक्षी—वरं वयं स्वपिमो न पुनरालापं कुर्मः । जानीमो वयं रक्षिणः कर्तव्यम् ।

दुर्गतारिः—किमर्थम् ? त्वं तु चिरन्तन उदासीनश्च रक्षीव प्रजल्पसि। नाहं विभावयामि कथं त्वं स्वप्तुं प्रभवेः। सावधानो भव यथा तत्र उपकरणानि न मुषितानि भवन्ति भवतु। अपि च त्वया सर्वेऽपि मद्यापणा अवेक्षणीयाः। ये किल तत्र मदमत्ताः स्युः, सर्वेऽपि ते शय्या ग्रहितुम् आदेष्टव्याः।

रक्षी अथ यदि ते शय्या न गृह्णन्ति ?

दुर्गतारिः- कथमेतत् ! तर्हि ते एकान्ते वर्जनीयाः, यावन्मद-विमुक्ता भवन्ति। अथ यदि ते तव वचनं न शृणुयुः, तर्हि तान् न परिगणय, यतस्ते साधवो भवन्ति।

रक्षी—साधु। भट्टारक, तथैव करिष्यामः।

दुर्गतारिः—यदि त्वं चौरमेकं कदाचित् पश्यसि तर्हि त्वं स्वकर्तव्य-मनुस्मरन्-तं तथा संशयितुमर्हसि नासौ सुजन इति। परन्तु तादृशानां जनानां सम्पर्कः सर्वथा परिहरणीयः, ते च दूरतः परिवर्जनीयाः। यावदल्पं परिहारः तावत् तव गौरवम्।

रक्षी—यदि वयं तं स्तेनं जानीयामः, किं तं न ग्रहीष्यामः ?

दुर्गतारिः—सत्यम्, तव कर्तव्यानुरोधेन ग्रहणीयः। परन्तु अहं विभावयामि यदि ते स्खलिताः अवश्यं गर्हणीया भवन्ति अतस्तवेदं शिष्टसाम्मतं कर्तव्यं भवेत्। यदि स चौरो भवति, तर्हि तव समक्षे निभृतपदक्षेपेण गच्छन् तथा प्रमाणयतु। तदर्थं त्वया अवकाशो देयः।

वीर्यशाली—भाव, त्वं सततं दयालुरित्यभिधीयसे।

दुर्गतारिः—कोऽत्र सन्देहः। नाहं कदाचित् कुक्कुरमपि नाभियुनज्मि किं पुन र्मानुषं यः कामपि साधुतामावहति।

वीर्यशाली--यदि रात्रौ कमपि वालं क्रन्दन्तं शृणुयाः, तर्हि तत्र धात्रीमाह्वयेः, ब्रूयाश्च तमुपसान्त्वयितुम्।

रक्षी--अथ यदि धात्री प्रसुप्ता भवेत्, न चास्मान् उपशृणुयात्?

दुर्गतारिः—तर्हि शान्तशिष्टः प्रतिष्ठस्व। स वालः स्वयमेव क्रन्दनैस्तां वोधयतु। नहि क्रन्दत् स्वमपत्यमवधीरयन्ती मेषी जातुचित् क्रन्दन्तं वत्सतरमुपशृणुयात्!

वीर्यशाली—अवितथमाह भट्टारकः।

दुर्गतारिः—अवसितमुपदेशनम्। ननु रक्षिणः यूयं राजभटा नूनं राज्ञः प्रतिनिधयो भवत। अथ यदि राजा रात्रौ दृश्येत तमवस्थापयत।

वीर्यशाली—देव्या नाम्ना शपामि। अहं विभावयामि—न तथा कर्तुं शक्यते।

दुर्गतारिः—पणामि पञ्च कार्षापणान् अस्मिन् विषये, यः कोऽपि विधानज्ञो मया सहमतो भवेत्। देव्या नाम्ना शपामि—राजभटा अवश्यं राजानमवस्थापयितुमर्हन्ति, अवश्यं यदि राजा न वारयति। न रक्षिणः कमपि अवमन्तुमर्हन्ति। तस्य इच्छाविरोधेन निरोधनमपराधो भवति।

वीर्यशाली—देव्या नाम्ना शपामि। अहं तत् तथा भावयामि।

दुर्गतारिः—हाः! हाः!! हाः!!!। साधु साधु। सुरजनी भवतु। यदि किमपि गुरुतरमापतति तर्हि मामाह्वयत। स्वस्य सहचराणां च शपथं सर्वथा पालयत। सुरजनी युष्माकं भवतु, आगच्छ वयस्य—

रक्षी—स्वनु भट्टारकाः, साधु साधु। गृहीता उपदेशाः, अवधारितं कर्तव्यम्। गच्छामो वयम्। मठस्य पुरोवर्तिनि फलकासने उपविशामो यावत् द्वितीया घटिका भवति। ततः शय्यामाश्रयिष्यामः।

दुर्गतारिः—अये सुजना राजभटाः ! एकः शब्दोऽवशिष्यते । प्रार्थये—सततं सामन्तस्य लीलानाथस्य द्वारदेशमवेक्षध्वम् । श्वो विवाहो भविता । अद्य रात्रौ सुमहान् संघर्षः सम्भाव्यते । आपृच्छामि । आशासे, सावधाना निर्वहत स्वं नियोगम् ।

(निष्क्रान्तौ दुर्गतारिः वीर्यशाली च)

(ततः प्रविशतो वैरोचकः कर्णादश्च)

वैरोचकः—अये कर्णाद !

रक्षी—(स्वगतम्) शान्तिः ! स्थिरो भव ।

वैरोचकः— कर्णाद ! नन्वहं त्वामाह्वयामि ।

कर्णादः—एषोऽस्मि । तव कफोणिकामनु तिष्ठामि ।

वैरोचकः—अये भारेण मे कफोणिका उपद्रुता । मन्ये, कोऽपि व्रणो भवेत् ।

कर्णादः—समये तवैव भाषया उत्तरं दास्यामि । इदानीं ब्रूहि—किं प्रष्टुकामोऽसि ?

वैरोचकः—वर्षकणाः पतन्ति । गृहस्यास्योपान्तदेशे तिष्ठावो यावदहं मदमत्त इवोन्मुक्त हृदयः सकलं तथ्यं प्रकाशयामि ।

रक्षी—(स्वगतम्) किमप्यत्याहितम् । भट्टारकाः, आरात् तिष्ठत ।

वैरोचकः—प्रथममवधेहि—मया दानयक्षात् सहस्रं स्वर्णमुद्राः समासादिताः ।

कर्णादः—किमेतत् सम्भवति यदेको धूर्तस्तावद् धनं सम्पादयेत् !

वैरोचकः—वरमेतत् त्वया प्रष्टव्यं कथमेको धनिकस्तावद्धनं दातुं प्रभवेत् ! यदा हि धूर्ता धनिकाः स्वाभीष्टसिद्धये दीनानामधमानां साहाय्यमर्थयन्ते तदा दीना अधमा यथेष्टं शुल्कं याचन्ते ।

कर्णादः—अहं तु विस्मयेन परवशो भवामि ।

वैरोचकः–तेन तव अनभिज्ञता प्रमाणिता भवति। त्वं तु केवलं जानासि–परिच्छदस्य, उष्णीषस्य कञ्चुकस्य चाडम्बरः मनुष्यस्य पुरतः अकिञ्चित्करः।

कर्णादः–एवमेव। सर्वोऽप्येष परिच्छदः।

वैरोचकः–अनु वदामि आडम्बरमधिकृत्य।

कर्णादः–भवतु। आडम्बरस्तु आडम्बर एव।

वैरोचकः–धिक्। तर्हि अहं वच्मि मूढा मूढा एव। परन्तु त्वं नावधारयसि कीदृशः कदाकृतिः पश्यतोहरोऽयमाडम्बरो नाम।

रक्षी–(स्वगतम्) अहं जानाम्येनं कदाकृतिं पश्यतोहरम्। सोऽयमधमः कदाकृतिः पश्यतोहरः सप्ताधिकेषु वत्सरेषु ततः भद्रजन इव इतस्ततः प्रचलति। स्मराम्यस्य नामधेयम्।

वैरोचकः–किं कमप्यालपन्तं शृणोषि ?

कर्णादः–न हि। गृहस्यायं कोलाहलः।

वैरोचकः–न त्वं जानासि यदहं वच्मि कीदृक् कदाकृतिः पश्यतोहरोऽयमाडम्बरः। अयं हि चतुर्दशतः पञ्चत्रिंशति वर्तमानान् सकलानपि तप्तशोणितान् तरुणान् अतीवविचित्रतया परिणमयति। कदाचित् तान् रक्तसागरं तितीर्षतां चित्रार्पितानां धूमधूषरितानां फेरवीयानां (१) सैनिकानां रूपेण, कदाचित् मठस्य वातायनकपाटेष्वङ्कितानां बिल्वदेवतायाः (२) पुरोहितानां रूपेण, कदाचिच्च कृतश्मश्रुवपनस्य महिलायमानस्य कलङ्कितं कीटदष्टं कौषेयकं परिदधानस्य हर्क्युलसस्य (३) रूपेण चित्रयति तान्।

---

(१) फेरवीय=Pharaoh सम्बन्धी

(२) बिल्वदेवता=God Bel

(३) हर्क्युलास=Hercules.

कर्णादः—जानामि तत्सर्वम् । अपि च जानामि यदयमाडम्बरो मनुष्यापेक्षया समधिकानि रूपाणि धारयति । अपि च किं त्वं स्वयं नानेन आडम्बरेण प्रभावितोऽसि ? यत् त्वं वृत्तान्तं कमयितुकामो विषयान्तरमाडम्बरमवतरसि ।

वैरोचकः—न तथा, नोभमया । अवधारय त्वम् अद्य रात्रौ हीरायाः सहचरी मार्गरीति रावर्जिता मया हीराया नामधेयेन । सा हि स्वमिन्याः परिच्छदं परिधाय अन्तःपुरवातायनमाश्रित्य मां सहस्रशः सुरजनीत्वज्ञापनेन * सभाजितवती । तदिदं गर्हितं कर्म तुभ्यं निवेदयामि । प्रथमं त्वामावेदयामि--अत्र राजा, कुमुदको, मम च स्वामी सम्प्लुताः । मम स्वामिना दानयक्षेण निवेदितपूर्वौ, उपवने च स्थापितौ सर्वमिदं रमणीयं प्रीति प्रेक्षणकमपश्यताम् ।

कर्णादः--किं तौ स्वगतं मार्गरीतिर्हीरेति ।

वैरोचकः—राजा कुमुदकश्च हीरेत्येव अजानीताम्, पिशाचो मे स्वामी तु मार्गरीतिरिति । अंशतः पूर्वकृतैः शपथैः, अंशतस्तेषां नेत्राणि प्रतारयन्त्था अन्धकार रजन्या, विशेषतश्च मम दौरात्म्येन निवेदितपूर्वं दानयक्षस्य वितथं छलं प्रमाणयता, कुमुदकः समधिकं प्रकुपितो निष्क्रान्तः, अशपच्च—श्वः प्रातर्मन्दिरे निर्दिष्टे समये तां द्रक्ष्यामि, अद्य रात्रौ प्रत्यक्षीकृतं सकलमपि कर्म समवेतानां भद्रजनानां पुरतः प्रख्याप्य तां विलज्जितां करिष्यामि, विना च पतिं स्वगृहं प्रत्यावर्तयिष्यामि ।

प्रथमो रक्षी--राज्ञो नाम्ना त्वा मभियोजयामः, स्थिरो भव ।

---

* सुरजनीत्व=Goodnight

द्वितीयो रक्षी–आह्वय अस्माकमधिकारिणं सुजनं राजपुरुषम् । समग्रेऽपि भूमण्डले अविदितपूर्वं भीषणतमं षड्यन्त्रमस्माभिरत्राविष्कृतम् ।

प्रथमो रक्षी–कदाकृतिश्च तेष्वन्यतमो भवति, जानाम्यहं तम् । स किल वामकर्णे प्रणयकेशगुच्छं (१) धारयति ।

कर्णादः–भो भो भट्टारकाः, भो भो भट्टारकाः !

प्रथमो रक्षी–त्वया अवश्यं झटिति स कदाकृतिरानेतव्यः । अहं त्वां सावहितं करोमि ।

कर्णादः—भो भो भट्टारकाः !

प्रथमो रक्षी—न किमपि वक्तव्यम् । वयं युवामभियुक्तौ कुर्मः । निर्दिशामो वयम्, अस्मान् अनुसरतम् ।

वैरोचकः—वयं तावत् सलोप्त्रकमेभिः राजपुरुषैः गृहीता अपराधिन इव भवामः ।

कर्णादः–युष्माकं पुरतो दृढं प्रतिपादयामि । सन्देहेनैव वयं निगृहीता न तु अपराधेन । गच्छत, एते वयं युष्माननुसरामः ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

* चतुर्थं दृश्यम् *

स्थानम् – हीराया उदवसितम्

ततः प्रविशन्ति हीरा, मार्गरीतिः, उरुशीला च ।

हीरा—सखि उरुशीले, सकृदुद्बोधय मम भगिनीं विचित्राम्, उत्थापयैनां शयनतः ।

उरुशीला – यथा आदिशति भट्टिनी ।

---

(१) प्रणयकेशगुच्छ=Love lock

हीरा – ब्रूहि चैनां मदन्तिकमुपगन्तुम् ।

उरुशीला – यथा आज्ञापयसि । (प्रस्थिता)

मार्गरीतिः—यत्सत्यम्, मन्ये—अपरं ते ग्रैवेयकं चारुतरं भवेत्

हीरा—नहि । एतदेव मे रोचते, अहमेतदेव परिधास्ये ।

मार्गरीतिः—यथार्थतो नेदं तथा चारुतरम् । विश्वसिमि, तव भगिन्यपि मामेवानुवदेत् ।

हीरा—मम भगिनी एका मूढा, त्वमप्यपरा । एतद् विना नान्यदहं परिधास्यामि ।

मार्गरीतिः – उत्तंसोऽयमतीवभासुरस्तव केशपाशस्य चानुरूपः । तव कञ्चुलिका तु विरला सुप्रशस्ता च । मिलनेश्वर्याश्च ❀ कञ्चुलिका अत्यन्तं सुप्रशस्था, सर्वे च जनास्तामिमां प्रशंसन्ति ।

हीरा – सा हि सर्वातिशायिनीति वदन्ति ।

मार्गरीतिः – परन्तु तव कञ्चुलिकायाः पुरतः सा रात्रि परिधेयेव विभाव्यते ! अवश्यं सा कञ्चुलिका सुवर्णसूत्राकलिता प्रान्तेषु रजतसूत्रैराभूषिता, मुक्तेभिरलङ्कृता, बहिः । तव तु परमरुचिरा नेत्रप्रीतिकरी, अत्यन्तं विलसानुगुणा ततो दशगुणं रमणीया ।

हीरा—भगवान् मे शक्तिं वितरतु तामिमां धारयितुम्, हृदयं मे समधिकतया भाराक्रान्तं भवेत् ।

मार्गरीतिः–न चिराच्च पुरुषस्य भारेण ततोऽप्यधिकं भाराक्रान्तं भवेत् ।

हीरा – अपेहि । एवं वदन्ती किं न जिह्रेषि ?

मार्गरीतिः– किमिति जिह्रेमि देवि, विवाहविषयमुदारतयो ल्लिखन्ती ? किमयं विवाहो न महितः समाजेषु

❀ मिलनेश्वरी = Duchess of Milon.

अन्ततो भिक्षुकेऽपि ? अवश्यं तत्र प्राणेश्वरो विनापि विवाहं जगति सुमहितो वर्तते ! अये इदानीमवगच्छामि मम प्रमादम् ! 'पत्युर्भारेण' इत्यनुक्त्वा पुरुषस्य भारेण इत्युक्तम् । क्षन्तव्याऽस्मि । न कोऽपि मे कश्मला मनोवृत्तिस्तथाऽभिधाने । विश्वसिहि नाहमपवदितुं तथोक्तवती ! 'ललना पत्युर्भारमावहति' इत्युक्तौ मन्ये न कोऽपि दोषो वर्तते अवश्यं यदि पतिः पत्नी चोदारे भवतः । अतादृशः पतिस्तु लघुरेव, नैव भारः । विचित्रादेवीं प्रष्टुर्महसि यद्यहमसदृशभाषिणी । सेयमित आपतति ।

(विचित्रायाः प्रवेशः)

हीरा--सुप्रभातं भगिनि !

विचित्रा–सुप्रभातं प्रियतमे हीरे !

हीरा—अये किमेतत ! किमिति त्वमीदानीमवसन्नेन स्वरेणालपसि !

विचित्रा--मन्येऽहं नापरेण स्वरेण वक्तुं प्रभवामि ।

मार्गरीतिः–तेन हि 'प्रणय विकाशनृत्य', (१) कुर्मः । तेन ते भार उपशमितो भविष्यति । रागमनुसर, यावन् नृत्यामि ।

विचित्रा–अये प्रणयविकाशनृत्यपरायणे! त्वं पादौ चालयितुं शक्नोषि भवतु नाम ते पति र्दोषाणामाकरः, न परिहीयेत स फलभरणे ।

मार्गरीतिः–अन्याय्योऽयमुपसंहारः ! पदाघातेनावधीरयामि ।

विचित्रा--पञ्चमी होरा आपतति । इयं किल वेला तव प्रसाधनाय । अहं तु, यत्सत्यं नितरामसुस्थाऽस्मि । ह ह हा

मार्गरीतिः–किं वाहाय वाहनाय उत विवाहाय ।

विचित्रा–वकारेणोपक्रान्ताय सर्वस्मा अपि ।

मार्गरीतिः—साधु । यदि त्वं तार्कीया न परिणमसि, नक्षत्रबलं

---

(१) प्रणयविकाशनृत्यं:–Light of love.

वयं न विश्वसिमः ।

विचित्रा:—किमेषा दुर्जाता अभिप्रैति—अपि जानासि?

मार्गरीति:—न किमपि । परन्तु प्रार्थये—भगवान् प्रत्येकं जनाय स्वहृदयाभिलषितं प्रेरयतु ।

हीरा—आर्यपुत्र इमे करत्राणे प्राहिणोत्, नितान्तं सुवासिते एते । सकृदाजिघ्र ।

विचित्रा—निरुद्धघ्राणाऽस्मि ? नाहमाघ्रातुं प्रभवामि ।

मार्गरीति:—कथम् ? ललना ! निरुद्धघ्राणाऽसि । सम्भाव्यते शीतबाधा ।

विचित्रा—भगवन्, परित्रायस्व, भगवन् परित्रायस्व । अथ कियदवधि त्वयैषा चातुरी अभिशिक्षिता ?

मार्गरीति:—यदवधि त्वया परित्यक्ता एषा ! किमियं चातुरी न मामत्यन्तं विलक्षणां करोति ?

विचित्रा—नैतावता पर्याप्तम् । तामिमामुत्तंसे धारयितुमर्हसि । यथार्थतोऽहं पीडिताऽस्मि ।

मार्गरीति:—तर्हि कमपि विमलं विनोदकं लेपं संगृहाण, हृदयं च तेनोद्वर्तय : अयमेव ते पीडायाः प्रतीकारोपायः ।

हीरा—अये तामेनां शङ्कुना विध्यसि !

विचित्रा—कोऽयं विनोदको लेपः ? किमर्थश्चायं विनोदको लेपः ? किमत्र त्वं कमप्यन्तर्निगूढमर्थं न्यदधाः ?

मार्गरीति:—न कमपि निगूढमर्थम् । मन्ये मदीयं भाषणं प्राञ्जलमास्ते । स एव संजीवनौषधिरिति मया अभिहितम् । मन्ये—त्वं विभावयसि—अहं त्वां कामासक्तां विभावयामीति । देव्या नाम्ना शपामि नाहं तथा दुर्विदग्धा तथा विभावयितुम् । यदहं चिन्तयामि यदहं चिन्तयितुमिच्छामि, यदहं चिन्तयिष्यामि यच्चाहं न चिन्तयामि, स सर्वोऽपि मे हृदयस्य

सम्प्रधारणाया विषयः। यद्यहं विभावयामि, तर्हि हृदयेन साकं सम्प्रधार्यैव। तेनाहं वच्मि--त्वं कामासक्ता आसीः, इदानीमपि भवसि, भविष्यसि, तथा भवितुं चार्हसीति। एवमेव विनोदकः। सोऽयमसकृदशपन्न परिणेष्यामीति। इदानीं प्रकृतिस्थः प्रेमाहतो वर्तते। निस्सङ्कोचं चेतरनिर्विशेषं मांसं भुञ्जानो वर्तते। कथं त्वं परिवर्तिता भविष्यसि नाहं जाने। परन्तु, अहं मन्ये, इतरललनानां छाया तव नेत्रयोः प्रतिभाति।

विचित्रा--कया धारया ते जिह्वा प्रसरति ?

मार्गरीतिः--नाप्राकृतया धोरण्या।

(प्रविशति सम्भ्रान्ता उरुशीला)

उरुशीला - आर्ये, सत्वरं प्रविश प्रसाधनागारम्। एष राजा, सामन्तो विनोदकः अन्ये च महनीया नागरिकास्त्वां ससत्कारं मठं प्रापयितुमापतन्ति।

हीरा - (ससम्भ्रमम्) भगिनि, 'सुशीले मार्गरीते, सुशीले उरुशीले, सकृदागच्छत, प्रसाधने च सहायकमाचरत।

(निष्क्रान्ताः सर्वाः)

❀ पञ्चमं दृश्यम् ❀

स्थानम् - लीलानाथस्य प्रासादस्य अपरमपवरकम्।

ततः प्रविशन्ति लीलानाथः, दुर्गतारिः, वीर्यशाली च।

लीलानाथः--भद्र प्रतिवेशिन्, किं मां वक्तुकामोऽसि ?

दुर्गतारिः- देव, काऽपि मन्त्रणा भवता साकं करणीया, या भवन्तमेव विषयीकरोति।

लीलानाथः- प्रार्थये, समासेनाभिधेहि यतोऽहं नितरां कार्यव्यस्तः।

दुर्गतारिः-देव्या नाम्ना शपामि-देव, सोऽयं विषयः-

वीर्यशाली-देव, एवमेतत्-यत्सत्यं सोऽयं विषयः-

लीलानाथः–सोम्यौ सखायौ, कोऽयं विषयः ?

दुर्गतारिः–देव, महाभागोऽयं वीर्मशाली विषयमधिकृत्य स्वल्पं वदति, वृद्धोऽसौ, देव, परन्तु तस्य सरसता तथा नापगता देव, यथा मया विभाविता । यत्सत्यमेष भ्रूलतयोरन्तरालत्वगिव सरलः ।

वीर्यशाली--एवमेतत् । भगवन्तमभिनन्दामि अन्यो वृद्ध इवाहं सरलो भवामि । नान्यः सरलतरो वर्तते ।

दुर्गतारिः–जघन्येयं तुलना । जोषमेधि प्रतिवेशिन् वीर्यशालिन् ।

लीलानाथः–प्रतिवेशिनौ, युवामुद्वेजयितारौ भवतः ।

दुर्गतारिः–यत्तत्रभवते रोचते । किन्तु वयं राज्ञोऽधिकारिणः । सत्यं वच्मि अन्ततो मम पक्षे-यद्यहं सम्पन्नोऽभविष्यमिदमपि उपादेयं वस्तु हृदा साकं तत्रभवते उपायनमकरिष्यम् ।

लीलानाथः–तव सम्पद उपायनं मह्यम् ?

दुर्गतारिः–एवमेतत् । एतद्धि द्वादशसाहस्रीतोऽप्यधिकं यन्मया समासादितम् । शृणोमि अन्यो नागरिक इव तत्रभवान् सहस्रशउपायनानि लभते । अहं तु दीनो भवामि । केवलं शृण्वन् आनन्दमनुभवामि ।

वीर्यशाली–तथैवाहमपि ।

लीलानाथः–किं वक्तुमभिलषसि, झटति सरलतया प्रकाशय ।

वीर्यशाली–देव्या नाम्ना शपामि–ह्यस्तने निशीथे अस्काकं रक्षिणो देवस्य सेवायां निरता द्वौ दुर्वृत्तौ वन्दीकृतवन्तः । तावेतौ महीशानायाः पामरा अधिवासिन इव नितरां पामरौ भवतः ।

दुर्गतारिः–देव, वीर्यशाली वर्षीयान् साधुः । ते वदन्ति–स इदानीं तादृशे वयसि, यत्र प्रज्ञा तिरोदधाति । ईश्वरोऽस्मान् दयताम्

सोऽयं संसारो द्रष्टव्यः। वयस्य वीर्यशालिन्, जनश्रुतिरियम्—ईश्वरः साधु प्रकृतिकः यदा द्वौ घोटकमेकमारोहतः, तदा तयोरन्यतरः पश्चादवतिष्टेत। सत्सत्यं देव, एष सरलप्रकृतिः। सत्यं शपामि स एष आदित एव सरलोऽन्नादः। ईश्वरोऽभिनन्दनीयः, न द्वौ समानौ भवतः। अये भद्र वीर्यशालिन्, त्वदर्थमहमनुशोचामि।

लीलानाथः—भद्र, यथार्थत एष त्वत्तोऽवहीयते।

दुर्गतारिः—अवदानानि किल ईश्वरकृतानि।

लीलानाथः—अधुना अहं युष्मान् परिहरामि।

दुर्गतारिः-एकः शब्दः। देव अस्माकं रक्षी द्वौ पुरुषौ संदेहेन निरग्रहीत्। तावेतावद्य प्रभाते भवता परीक्षणीयौ भवतः।

लीलानाथः—स्वयमेव परीक्षस्व। ततो मदन्तिकं प्रापय। अधुनाऽहं नितरां कार्यव्यस्तः, स्वयमेव पश्यसि खलु।

दुर्गतारिः—अस्तु, पर्याप्तम्।

लीलानाथः—किञ्चित् पीत्वा गच्छतम्। आपृच्छामि वाम्।

(दूतस्य प्रवेशः)

दूतः—सर्वेऽपि ते तव दुहितरं विवाहयितुं त्वां प्रतीक्षमाणा वर्तन्ते।

लीलानाथः—एषोऽहं सन्नद्धः। यावत् तान् सम्भावयामि।

(दूतो लीलानाथश्च निर्गच्छतः)

दुर्गतारिः—भद्र, वीर्यशालिन्। गच्छ श्रीकोलस्य सविधम्। अङ्ग मषीपात्रं लेखनीं च कारागारं प्रापय। इदानीं वयं तौ परीक्षामहे।

वीर्यशाली—अपि च सुचतुरं निरूपयामः।

दुर्गतारिः—अवश्यम्। सकलामपि प्रज्ञां व्यापारयामः। जानीहि तावत् न किमपि परिहीयेत। चित्रमेकं लेखकं समानय यः अस्माकं निर्णयान् लिखिष्यति। कारागारे मामुपसर्प।

(निष्क्रान्तः)

चतुर्थोऽङ्कः

प्रथमं दृश्यम्

स्थानम्---चर्चालयः

ततः प्रविशन्ति दानापीडः, दानयक्षः, लीलानाथः
स्फारप्राज्ञेशः(१) कुमुदकः, विनोदकः, हीरा,
विचित्रा विभवतश्च परिवारः।

लीलानाथः—आगच्छ स्फारप्राज्ञेश, संक्षिप्तो भव । विना आडम्बरं विवाहविधिं निर्वर्तय । अनन्तरं तयोः कर्त्तव्यानि विवरिष्यसि ।

स्फारप्राज्ञेशः---अये स्वामिन्, किमेनामुद्वोढुमत्रायातोऽसि ?

कुमुदकः—न हि ।

लीलानाथः—एवमेव । एतां विवाहविधिना स्वीकर्तुमायातः । आर्य, एतया सह अस्य विवाहं निर्वर्त्तयितुं त्वमायोजितोऽसि ।

स्फारप्राज्ञेशः—भद्रे, किमेनमुद्वोढुं त्वमायाताऽसि ?

हीरा—एवमेव ।

स्फारप्राज्ञेशः—युवामुभावपि पृच्छामि । किं युवयोरन्यतरस्य किमपि तादृशं प्रतिबन्धकं विज्ञातमस्ति येन युवां न मिलितौ स्याताम् । प्रत्येकमुत्तरयतु ।

कुमुदकः---अपि नाम जानासि किमपि हीरे,

हीरा---न किमपि देव,

प्राज्ञेशः—अपि जानासि किमपि त्वं वीर,

लीलानाथः—तत्पक्षतो दृढं वच्मि—न किमपि ।

कुमुदकः—नाहं विभावयामि मानवः किं कर्मं कर्तुं प्रभवति किमकरोत, किं कुर्यात्, किं करोति चाज्ञातसारम् ।

---

(१) स्फारप्राज्ञेशः=Friar Francis

कुमुदकः – मठाचार्य क्षणं तिष्ठ, तातांहं प्रष्टुमुत्सहे
विनाऽऽशङ्कां विना बाधां किं दातुमभिवाञ्छसि
स्वच्छेन मनसा मह्यं तनयां ते यशस्विनीम् ?
लीलानाथः– तथा स्वच्छहृदा तुभ्यं तामहं दातुमुत्सहे
यथेमां भगवान् मह्यं प्रागयच्छच्छुचिस्मताम् ॥
कुमुदकः – समृद्धस्य महार्धस्य दानस्यास्यानुरूपतः ।
प्रभवामि न निश्चेतुं किं वा तुभ्यं प्रदीयताम् ॥
दानापीडः––प्रतिदानं विना तस्या नान्यत्तुल्यं निरीक्ष्यते ॥
कुमुदकः– देव, त्वं परमोदार, उपदेशश्च ते महान् ।
तदर्थमभिनन्दामि, लीलानाथ ब्रवीमि ते ।
प्रतिगृह्णीष्व ते कन्यां न पर्युषितमीदृशम्
लकुचं बन्धवे, देयं पश्यैषा राजते कथम् !
औदार्यस्य पराच्छाया संकेतश्च विभासते ।
परं पतिव्रतोदारा बहिर्भाति समन्ततः ।
न कोऽपि वक्तुं शक्नुयाद्रूपस्यास्यान्तरात्मनि
पापं समावृतं तिष्ठेत्तथा चैषा प्रकाशते ॥
सौजन्यस्य तथा पातिव्रत्यस्य महिमा स्फुटम् ।
प्रत्यङ्गं प्रतिभात्यस्याः, शपथं कर्तुमर्हसि ।
आकृत्या परमोदारा विश्वस्तेति न संशयः ।
परं नैतादृशी ह्येषा, तापं चानुभवत्यसौ
सुसज्जितायाः शय्याया, निर्वाधेव प्रकाशते ॥
आडम्बरोऽस्या निर्दोषश्चरित्रं तु न तादृशम् ॥
लीलानाथः – देव, किं त्वमभि प्रैषि ?
कुमुदकः –   विवाहं नानया सह ॥
नाहं ममान्तरात्मानमुद्बन्धयितुमुत्सहे
एकया दुष्टचारित्र्यदोषया भ्रष्टया कदा ॥

लीलानाथः—त्वमेव प्रथमं देव, मधुरैः स्वस्य चेष्टितैः।
पातिव्रत्यं च तारुण्यमभिभूयाति वर्तसे ॥

कुमुदकः—जानेऽहं त्वं तथा ब्रूयाः सम्बन्धस्य स्थिरत्वतः
पतित्वेनाश्लिषन्सा मां पथस्तेन न विच्युता ॥
लीलानाथ, तथा नैवं, न मया सा प्रलोभिता।
कदाचिद्वतथेनैकवाक्येनापि वरानना ॥
भ्रात्रा स्वसेव सा दृष्टा स्निग्धविश्वस्तचक्षुषा
स्नेहः समुचितः प्रेमाऽकृत्रिमश्च प्रदर्शितः ॥

हीरा— कदाचित्किमहं देव, त्वया दृष्टा ततोऽन्यथा ?

कुमुदकः—दर्शनेन तथा किं ते ? विरोधं कलयाम्यहम्
दायना त्वं ममाभासि मञ्जरी मातरिश्व ा.
अनीतसौरभा चासि, परं भिन्नाऽसि रक्ततः ॥
अतिशेषे रतिं किं वा श्वापदान् बहुभोजितान्।
विश्रामावसरे गाढं रमन्ते ये विशृङ्खलाः।

हीरा— किंस्विद् देव प्रकृत्याऽसि येनोच्चैरपलप्यते ?

लीलानाथः—किं जोषमास्यते देव,

दानपीडः— न मे वाक्यं प्रवर्तते
सम्बद्धं मे प्रियं बन्धुं साधारण्यैकया स्त्रिया।
तदर्थं प्राक्कृतोद्योग स्तिष्ठामि दूनमानसः ॥

लीलानाथः—किं वाक्यानि प्रयुक्तानि ? तानि स्वप्ने शृणोमि वा ?

दानयक्षः— देव, तानि प्रयुक्तानि यथार्थानि च कार्यतः ॥

विनोदकः—नेयं वैवाहिकी रीतिः

हीरा सत्यं देवाव मां प्रभो !

कुमुदकः—लीलानाथात्र तिष्ठामि, देवस्तत्र विराजते।
तस्य भ्राता पुरो भाति, नेत्राणि च निजानि नः।

लीलानाथः—सन्तीमानि यथार्थानि किं त्वमेवं प्रभाषसे ?

कुमुदकः—पृच्छामि पुत्रिकां तेऽहं प्रश्नमेकं समासतः ।
त्वं पिता पालकस्तस्या स्तेनेमां प्रतिबोधय ॥
ददातु तस्य ते कन्या सरलं तथ्यमुत्तरम् ।
लीलानाथः—यथेष्ट प्रष्टुमर्हस्त्वं वत्स, त्वं मे सुतो यतः ।
हीरा— भगवन् मां परित्राहि कुतो वाऽहं नियन्त्रिता ?
परीक्षेयं किमर्था स्यात्कीदृगी वाथ सा भवेत् ?
कुमुदकः—उपयुक्तस्य तथ्यस्य तथा नामानुसारिणः ।
उत्तरस्य हि लाभाय प्रश्नोऽयं क्रियते मया ।
हीरा— किं मे नाम न हीरा स्यान् न हीरा क्रियतेऽन्यथा
नामेदं दोषरहितं दूषणीयं न वा भवेत् ॥
कुमुदकः—देव्या नाम्नाऽभिशप्ताऽसि हीरे, सत्यं प्रकाशय ।
स्वकलङ्कं गुणान्, वाऽपि हीरे ! त्वं वक्तुमर्हसि ॥
गतरात्रौ निशीथेऽथ गते यामे द्वितीयके
को वाऽऽलपत्त्वया सार्द्धं त्वद्गवाक्षान्तिके रहः,
इदानी मुत्तरं देहि त्वं यदि स्याः पतिव्रता ॥
हीरा— सत्यं मया तदा देव, नालापः केनचित्कृतः ।
दानापीडः—तेन त्वं सरला नासि विमला ब्रह्मचारिणी ।
लीलानाथात्मनो नाम्ना सत्यां वाचं ब्रवीमि ते
मया, भ्रात्रा मदीयेन सामन्तेनामुना त्रिभिः ।
तद्गवाक्षान्तिके दृष्टा गतरात्रौ निशार्द्धके,
पुंसैकेन कृतालापा परुषाकृतिना खलु ॥
योऽसौ जिज्ञासितोऽस्माभिः स्वीचक्रे निजकल्मषम् ।
रहः सहस्रशो ह्याभ्यन् मिलनानीति चाब्रवीत् ॥
दानयक्षः—अये ! तानि न वाच्यानि नानिर्देश्यानि वा क्वचित्
नालमेषा भवेद्भाषा विनाऽश्लीलतयेरितुम् ।
अनुशोचामि ते भद्रे, बहुचारित्रदोषतः ।

कुमुदकः--बाह्यायाः सुषमायास्ते हीरेऽद्ध यदि ते हृदि ।
भावनासु च विन्यस्तामभविष्यत् तदा पुनः ।
कीदृशी ललना ख्याताऽभविष्य. पृथिवीतले ।
स्वस्त्वस्तु ते वरारोहे रूपलावण्यशालिनि ।
कृत्रिमेऽकृत्रिमाभासे स्वस्त्यस्तु तव सर्वथा ।।
अनिर्मला निर्मलाऽपि पूताऽपि नैव पावनी ।
त्वदर्थं प्रणयद्वारं रुणध्मि मम सर्वतः ।
पश्यामि सकलाः कान्ता रूपलावाण्यपूरिताः ।
सन्दिग्धचक्षुषा नूनं गर्हयामि च ताः सदा ।।
अपवादैरसंख्यातैः, सौन्दर्यं यत्प्रभावतः,
नाकर्षकं तथा भूयान् निन्दनीयं यथा भवेत् ।

लीलानाथः—किं तीक्ष्णेनासिना सार्द्धं घातुकोऽत्र न विद्यते ?

(हीरा मूर्च्छति)

दानयक्षः—आगच्छन्तु महाभागाः साधयाम इतो द्रुतम् ।
प्रकटीभावमापन्ना अपवादा समन्ततः ।
जृम्भयन्ति मुहुश्चित्रान् भावान् लज्जापुरस्कृतान् ।
सम्मोहयन्ति ते बालां खेदयन्तो विशेषतः ।
(दानापीडो दानयक्षः कुमुदकश्च निष्क्रान्ताः)

विनोदकः-- कीदृगास्ते वरारोहा ?

विचित्रा— मृतेति भावयाम्यहम् ।
पितृव्य, सान्त्वयैनां त्वं विनोदक, किमीक्षसे ?
मठाचार्य, प्रसीद त्वं हीरे, त्वं चेतिता भव ।

लीलानाथः—नोपसंहर ते हस्तं दैव त्वं परुषं दृढम् ।
अस्याः श्लाघ्यो भवेन्मृत्युर्लज्जायाश्छादकः परम् ।

विचित्रा—प्रिय भगिनि हीरे किमित्येवं भवसि ? समाश्वसिहि
समाश्वसिहि ।

मठाचार्यः—भद्रे ! समाश्वसिहि । समाश्वसिहि । अखण्डं सुखमाप्नुहि

लीलानाथ—किमेवं त्वं प्रगल्भोऽसि ?

मठाचार्यः— कुतो नो सुखमाप्नुयात् ?

लीलानाथः—किमर्थं सकला पृथ्वी गर्हयेत न तां सदा
तं कलङ्कं निराकर्तुं शोणितेऽस्या निवेशितम् ।
हीरे ! नातः परं जीव, नोन्मीलय स्वचक्षुषी,
न मयाऽऽशासितं हीरे ! शीघ्रमेवं मरिष्यसि ।
अन्यथाऽहं च ते प्राणान् तिरस्कारैरसंख्यकैः
दग्ध्वा दग्ध्वा हृतान् कुर्यामपमानविडम्बितः !
एका सतन्तिरित्येवं विषण्णः प्रथमं स्थितः ।
पक्षपातक्रियां स्रष्टुर्गर्हयन्नविचारिणः ॥
बह्वपत्यस्वरूपां त्वां मन्यमानो व्यनोदयम् ।
कुतस्त्वमेका पुत्र्यासीः कुतो वा मम नेत्रयोः ।
आसिञ्चन्ती सुधाधारां प्रीत्या संवर्धिता मया ?
कुतो नासादिता चैका भिक्षुकस्य सुता मया ?
गृहद्वारं समायाता वर्धिता नैव भावतः ?
तस्यामेवं कलङ्किन्यामभ्यधास्यमहं पुनः ।
न कोऽपि भाग एतस्या मदीयः, परमन्यतः ।
अज्ञातः पुरुषः कोऽपि पापीयस्याः पिता भवेत् ।
परं ह्येषा मदीयैव मम प्रीतेर्निबन्धनम् ।
भाजनं मे प्रशंसाया मम गर्वस्य कारणम्
तथा मे प्रेम सर्वस्वं निधिश्च स्नेहसम्पदः ।
सैषा कर्दमिता तेन कलङ्केनाम्भसांपतिः
यं न क्षालयितुं शक्तः सकलैरपि वारिभिः,
दूषणाद्विग्रहं चास्या लवणै रक्षितुं क्षमः ॥

विनोदकः–क्षणं तिष्ठत भो शान्ता किंकर्तव्यविमूढधीः ।
विस्मयेनाभिभूतोऽस्मि न किञ्चिद्वदितुं क्षमः ।।
विचित्रा -अपराधं विना ह्येषा दूषिता, नात्र संशयः ।
विनोदकः–किं सुप्ताऽस्येकशय्यायां गतरात्रौ तया समम् ?
विचित्रा–नाहमासं परं तस्याः शय्यायाः सङ्गिनी सदा ।
अहमासं गतां रात्रिं यावद्द्वादशमासकम् ।।
लीलानाथः--दृढीकृतो मे विश्वासो विचित्रावचनेन हि
यः पूर्वमाहितः कीलैर्बद्धोऽस्याः कल्मषं प्रति ।।
मिथ्या किमिति तौ ब्रूतां राजानौ च विशेषतः ।
कुतः कुमुदको ब्रूयाद् यो रक्तोऽस्यां तथा दृढम् ।।
कालुष्यं कीर्तयित्वाऽस्याः क्षालयं स्तरत्नलोतकैः ।
नियतं पतिता ह्येषा वर्जनीया समन्ततः ।
वराकी म्रियतामत्र यतः साऽमृत्युमर्हति ।।
मठाचार्यः–ईषच्छृणुत भो विज्ञास्तूष्णीमासमहं स्थिरः
एतावत्कालपर्यन्तं रहस्यभेदनोद्यतः ।
निध्यायिंस्तामिमां भद्रां, लक्षिताश्च सहस्रशः ।
सारल्यस्य च मौग्ध्यस्य सङ्केतास्तन्मुखे मया ।।
अकृत्रिमस्य क्षोमस्य विलासाः परिशीलिताः ।
भाति कापि शिवाच्छाया स्वर्गीया मुखमण्डले
नेत्रयोः किमपि ज्योतिर्यद्दग्धुं प्रभवेत् स्फुटम्
तांस्तान्दोषान् वृथा तस्यां विन्यस्तान् राजपुत्रकैः ।।
आह्वायध्वं न्न मां मूर्खं न विश्वासित मे वचः ।
गणनां नाद्रियध्वं वाऽत्रजानीत निरीक्षणम्,
यत्साधितं बहुविधैरनुभावैः परीक्षणैः
दृढीकृतं, फलं यच्च शास्त्रपाठस्य चासकृत् ।
वयो मे वाऽत्रजानीत गौरवं चार्जितं मया,

आध्यात्मिकं प्रभावं च, तिरस्कुरुत साम्प्रतम् ,
यदि न स्यादियं बाला निर्दोषा वीतकल्मषा,
आरोपितापवादा च भूमौ पतति निश्चला ॥

लीलानाथः—मठाचार्य न तत् तथ्यं पश्येमां जोषमाश्रिताम्
श्लाघनीयमिदं चास्या यदेषाऽनृतवाणीभिः
आत्मरक्षापराभिः स्वं न वर्धयति पातकम
न च प्रत्यादिशत्येषा दोषांस्तैर्विनिवेशितान्
किं त्वं निगूहसे पापं सत्यस्यावरणैर्वृथा ।
प्रकाशयन्निजं रूपं नग्नं यत्प्रतिभासते ॥

मठाचार्यः—भद्रे कोवाऽपराधी स्याद्येन त्वनपवादिता ?

हीरा - न हि कमप्यहं जाने, यदि जानेऽपरं ततः,
यं नार्यो ज्ञातुमर्हन्ति, पापानि दण्डयन्तु माम् ।
प्रार्थये त्वामहं ताय प्रमाणीक्रियतां पुरः,
केनास्म्यहं कृतालापा, केन वाऽऽलपितास्म्यहम्
निशीथसमये तस्मिन् गतरात्रौ, ततः परम् ।
तिरस्कुर्वन्नजानीहि प्राणैर्वाऽपि वियोजय ॥

मठाचार्यः— राज्ञि कुमुदके नास्ते काऽपि कश्मलधारणा ।

विनोदकः—उभौ तौ परमोदारौ स्पृहणीयगुणाकृती
तयोः प्रज्ञा विकृता चेत् तत्र हेतुर्नृपानुजः ॥
जारजोऽसौ प्रकृत्या च परुषः कूटनीतिमान् ,
षड्यन्त्रकरणे ख्यातो मिथ्यावादधुरन्धरः ।

लीलानाथः—नाहं किमपि जानामि यदि ते सत्यवादिनः
दारयेतामिमां हस्तावथ तेऽपात्रदन् वृथा,
नूनं प्रतिकरिष्यामि महनीया भवन्तु ते ।
प्रभावितं सत्कालेन रक्तं न शुष्कतां गतम्
नापि मानसिकीं शक्तिमाजहार वयो मम ।

नापि विसष्ठुलं भाग्यं समृद्धेर्मां व्ययोजयत्,
न मे जीवनमद्यापि मित्राणां सङ्गवर्जितम्
परन्तूज्जृम्भितानि स्युरङ्गानां मे वलं तथा
अपि मानसिकी शक्तिः सामर्थ्यं कार्यसाधने।
परिग्रहश्च मित्राणां, येनाहं गतमत्सरः
सर्वात्मना निराकुर्यां संश्रवं तैः सहानिशम्॥

मठाचार्यः-विरम त्वं क्षणं भद्र, शृणु मे चिन्तितं वचः।
मृतेतीमां परित्यज्य निर्गतास्ते स्थलादितः।
सैषा रहसि संस्थाप्या, न प्रकाश्या कदाचन,
मृतेत्येव घोषणीयं यावत्कार्यस्य साधनम्
कुलक्रमोचिता चापि कर्तव्या परिवेदना।
समाधिरपि निर्मेयो यथास्थानं यथाक्रमम्
सकलोऽपि विधिः कार्यो मृते यो यो विधीयते॥

लीलानाथः--किं कार्यं तावता सिध्येत् परिणामश्च को भवेत्?

मठाचार्यः--एतस्या मृत्युसंवादो यदि स्यात्सुसमाहितः।
अपवादं तिरोधाय दयां संचारयिष्यति।
भद्रं चेदं समासेन, केवलं च तदर्थतः
नाद्भुतो मे समारम्भस्ततो भद्रतरं भवेत्।
आकर्ण्यैवापवादं सा मृतेति यदि साध्यते
श्रोतारः कृपयाऽविष्टाः सानुकम्पा द्रुतान्तराः।
तामेनां बहु मन्येरन् क्षमेरंश्च न संशयः॥
मूल्यं तस्य न जानीमो बहु मन्यामहे न तत्।
यदनुभूयतेऽस्माभिः, परं तस्य व्यपाश्रये
अभावे चावगम्येत स्वरूपं तस्य वस्तुनः।
गुणाश्चापि प्रकाश्येरन् न विख्याताश्च ये पुरा।
एवं कुमुदकस्यापि परिवृत्तिर्भविष्यति।

तद्भाषितं समाकर्ण्य मृतेति शृणुयाद्यदा ।
तदाऽस्या जीवितं यावद् धृत्वा मधुपरिच्छदम् ।
विवेश्य हृदयं चास्य संस्कारान् बोधयिष्यति ।
येनैतस्या गुणा रूपमाकृतिश्चेष्टितानि च ।
पूर्वतोऽभ्यधिकं चारु प्रतिभास्यन्ति तत्पुरः ॥
स्यात्तदाऽनुशयाक्रान्तं प्राणयि हृदयं शुचा,
कदाचित्सोऽभिमन्येत वृथैव मारिता मया,
तथागुणवती कान्ता स्थिरचित्तोऽपि गर्हणे ॥
एवमेतत्समाभाति, फलं चेतोऽधिकं भवेत्
प्रयासा विफलाः सन्तु यदि नाम, तथाप्ययम्
संवादो रचयेन्मूकान् निन्दुकानपभाषणः ॥
सर्वात्मना भवामश्चेद्विफलास्तामिमां तदा
संस्थापय क्वचिद्धर्म्ये संस्थानेऽन्यैरलक्षिताम् ।
यथा सा रक्षितुं शक्ता खण्डितं शीलमात्मनः ॥
न च पात्रं भवेत्क्वापि तीव्राणां लोकचक्षुषाम्,
रसनायाः खरायाश्च पराभूते विघातनः ॥
विनोदकः—लीलानाथ, परामर्शो मठाचार्यस्य शोभनः ।
तमिमं हृदये कृत्वा कार्यं साधय सम्प्रति ॥
यद्यप्यहं दृढं रक्तो राज्ञि कुमुदके तथा ।
यथा त्वमभिजानासि तयोः सन्निहितः सदा,
गूढं तथापि रक्षामि रहस्यं संयतेन्द्रियः ।
यथा त्वं निजमात्मानं शरीरे परिरक्षसि ॥
लीलानाथः—शोकसागरमग्नोऽहं किं कर्तव्यविमूढधीः ।
तृणेनेव त्वया नीतस्तितीर्षामि तमम्बुधिम् ।
मठाचार्यः—सम्मतिः श्लाघनीया ते, साधयामो द्रुतं यतः
दुर्द्धर्षा ग्रामया घोराः प्रतीकार्याः समन्ततः ।

एहि भद्रे, मृता तिष्ठ जीवन्त्युद्वाहवासरः ।

मन्ये विलम्बितः किञ्चित्सहिष्णुधृंतिमावह ।

(विनोदकं विचित्रां च वर्जयित्वा सर्वे निष्क्रान्ताः)

विनोदकः--सौम्ये विचित्रे, किं त्वमेतावत् विरुदन्ती अवर्तथाः ?

विचित्रा--आसम्, चिरं च स्थास्यामि ।

विनोदकः--नाहं तदभिलषामि न च तत्र कमपि हेतुं कलयामि ।

विचित्रा--मा नाम ते हेतुरस्तु अहं तु स्वत एव रोदिष्यामि ।

विनोदकः-दृढमहं विश्वसिमि--सा ते भगिनी नूनं तैरपवादिता ।

विचित्रा--किं वा स मर्त्यो न लभेत, यः किल मे भगिनीमपवादात्परित्रायेत।

विनोदकः--अपि नाम वर्तते कोऽपि अभ्युपायः तव सौहृदलाभाय ?

विचित्रा--अभ्युपायस्तु सुलभ एवास्ते । साधयिता तु नोपलभ्यते ।

विनोदकः--कश्चिदसौ मनुजेन साधनीयो भवति ?

विचित्रा--मनुजेनैव । न तु त्वया ।

विनोदकः-- जगति न मे त्वत्तोऽधिकं किमपि प्रियतरं वर्तते । किमेतत् तव न विस्मयावहम् ?

विचित्रा--एतत्तथा विस्मयावहं यदहं नाभिजानामि । ममाप्येतत् प्रसङ्गतो वक्तव्यमापतितं यन्मम त्वामन्तरा नान्यत् प्रियतरं वर्तते जगति : परन्तु न मां विश्वासिहि । तथापि नाहं मिथ्या वदामि । नाहं किमपि स्वीकरोमि नापि निराकरोमि । भगिन्याः कृते परं विषीदन्ती तिष्ठामि ।

विनोदकः - खड्गेनाहं शपामि विचित्रे, त्वं मां कामयसे ।

विचित्रा--मा शपथं कुरु । गलादधः कुरु तम् ।

विनोदकः--अहं खड्गेन मदीयेन शपामि--त्वं मां कामयसे । तं चाहं गलादधः करोमि यो ब्रूयाद् यदहं त्वां कामये ।

विचित्रा--न काऽपि शक्तिर्मां प्रत्याहारयितुं प्रभवति । दृढमहं

घोषयामि --अहं त्वां कामये।

विचित्रा--तर्हि भगवान् मां क्षाम्यतु--

विचित्रा--सौम्ये विचित्र ! कीदृशादपकर्मणः ?

विचित्रा--त्वं मां वारितवानसि यदा हि शुभे मुहूर्ते 'अहं त्वां कामये' इति दृढमुद्घोषयितुं समुद्यता आसम्।

विनोदकः--कुरुष्व इदानीं सकलेन हृदयेन।

विचित्रा--हृदयसर्वस्वेनाहं त्वां कामये। न चावशिष्यते किमपि उद्घोषयितुम्।

विनोदकः--एहि माम्। आदिश यत्ते प्रियं करवाणि।

विचित्रा--मारयैनं कुमुदकम्

विनोदकः--असम्भवम् अये ! न भूमण्डलस्य समग्रस्यापि कृते।

विचित्रा--तेन त्वं मां मारयसि निराकरणेन। स्वस्त्यस्तु, गच्छामि।

विनोदकः--सौम्ये विचित्रे ! क्षणमपेक्षस्व।

विचित्रा--स्थितामपि मां गतामवधारय। न कोऽपि प्रेमा त्वयि विद्यते। प्रार्थये गन्तुमनुजानीहि--गच्छामि।

विनोदकः--विचित्रे --

विचित्रा--यत्सत्यम्, अहं गमिष्यामि।

विनोदकः-- एहि, प्रथमतः सख्यं करवाव।

विचित्रा--अहो विचित्रवीर्योऽसि ! अये मम सखा भवितुं साहससे, न पुनर्मम शत्रुणा साकं योद्धुम्।

विनोदकः--अपि नाम कुमुदकस्ते शत्रुर्भवति ?

विचित्रा--कोऽत्र सन्देहः ? किमसौ न सर्वात्मना प्रमाणितो नृशंसः, यः किल मम भगिनीमपवादितवान्, तिरस्कृतवान् अपिच दूषितवान्। अये ! किमिस्यहं पुरुषो नाभविष्यम् ? किमित्येष तां शुष्काशाग्रस्तामस्थापयत् यावदुभौ पाणिग्रहणार्थमुपस्थितौ ? किमिति च स तदा सर्वेषां समक्षं तामभियोजित-

वान् पराभूतवान् , अपि चापमानितवान् ? किमर्थमहं तदा पुरुषो नाभविष्यम् ? आपणभूमौ तस्य हृदयमखादयिष्यम् ।

विनोदकः--शृणु विचित्रे शृणु--

विचित्रा--गवाक्षसविधे पुरुषेण सार्कमालापः ! अद्भुतं परिकल्पनम् !

विनोदकः--अये तथा किन्तु विचित्रे --

विचित्रा--हा सौम्ये हीरे ! त्वमपवादिताऽसि ! परिभाविताऽसि ! !

विनोदकः--अयि विचित्रे !--

विचित्रा--ते किल राजानः ! ते किल सामन्ताः अये अविकला राजानः ! अविकलाः सामन्ताः ! तदेतत्सामन्तकूटम् ! तदेतद्राजकूटम् ! अये यद्यहं तदा पुरुषोऽभविष्यम् , मदीयो वा कोऽपि सखा मदर्थं तत्रोपास्थास्यत ! अये मनुष्यत्वं केवलं व्यवहारार्थम् ! बलं केवलमभिनन्दनार्थम् ! ! जनाश्च केवलमालापार्थाः शुष्कशब्दमात्रोपयोगिनः । अये यो मिथ्या अपवदति, विना कारणं शपथं करोमि, स हर्क्युलिस इव वीरत्वेन परिगण्यते । इच्छामात्रेण न ह्यहं पुरुषो भवामि । अतोऽहं खिद्यमाना भगिनीव मरिष्यामि !

विनोदकः--क्षणमत्रावधेहि विचित्रे ! अनेन हस्तेन शपामि--अहं त्वां कामये ।

विचित्रा--तर्हि मम प्रणयलाभाय तस्मिन् हस्तं शपथादन्यत्र व्यापारय ।

विनोदकः--किं त्वमन्तरात्मना मन्त्रयसे--सामन्तः कुमुदकः हीरामपवादितवान् ?

विचित्रा--हृदयेन आत्मना च मन्त्रयामि--तथैव सः ।

विनोदकः--पर्याप्तम् ! एष व्यापारितोऽस्मि तवेप्सितसाधनाय । तमहं द्वन्द्वायमाह्वयामि । प्रसारय ते करम् , सकृत् चुम्बामि ।

ततो गच्छामि । एतेनैव हस्तेन कुमुदको बहु देयं निर्यातयिष्यति । यथा त्वं मां शृणोषि, तथा अवधारय । याहि समाश्वासय ते भगिनीम् । अवश्यमहं तां मृतां कीर्तयामि । स्वस्त्यस्तु, एष गच्छामि ।

(निष्क्रान्तः)

❀ द्वितीयं दृश्यम् ❀

स्थानम्— वन्दिशाला

(ततः प्रविशन्ति दुर्गतारिः वीर्यशाली, कञ्चुकावृतो नागरिकः, रक्षिणश्च सह वैरोचकेन कर्णादेन च)

दुर्गतारिः—अपि नाम अस्माकं सकला अपि संमितिः (समितिः संगता (समवेता) ?

वीर्यशाली—एकं लेखाधानम्, एकं च भद्रासनं नागरिकस्य कृते !

नागरिकः—के नामात्र अभियुक्ताः ?

दुर्गतारिः देव्या नाम्ना शपामि । अहं मदीयश्च सहकर्मा ।

वीर्यशाली—नहि । अवितथमेव तत् । एते वयमत्र परीक्षणाय आज्ञापिताः ।

नागरिकः—परन्तु के नामाऽत्र आपराधिनः ? ये परीक्षणीयाः । उपसर्पन्तु ते प्रधानराजभटस्य सन्निधिम् ।

दुर्गतारिः—अये मातः ! आगच्छन्तु ते मम पुरः । भाव, का ते संज्ञा ?

वैरोचकः—वैरोचकः ।

दुर्गतारिः—प्रार्थये—वैरोचक इति लिखतु । अये तव च का संज्ञा ?

कर्णादः—अहमेको भद्रलोकः । कर्णाद इति मम नाम ।

दुर्गतारिः—लिखतु तावत् । अयं श्रीमान् भद्रलोकः कर्णादः । भद्रमुखाः ! किं यूयमीश्वरस्योपासकाः ?

वैरोचकः }
कर्णादः } एवमेव । महाभाग, तथा आशास्महे ।

दुर्गतारिः—लिखतु तावत्—ते आशासते ते ईश्वरोपासकाः। प्रथमत ईश्वरस्य नाम लिखतु यतः स सर्वेषां संरक्षको भवति। किमसौ एषां नृशंसानामपि संरक्षक उपतिष्ठेत भद्रमुखाः, इदमेतन्निश्चितपूर्वं यद् युवां मृषाभियुक्तेभ्यः किञ्चिद-धिकौ भवथः। न चिराच्च तथा प्रमाणितौ भविष्यथः। आत्मरक्षार्थं किं किमपि युवयोर्वक्तव्यमास्ते ?

कर्णादः—देव्या नाम्ना शपामि महाभाग, नावामपराधिनौ भवावः ?

दुर्गतारिः—अत्यद्भुतोऽयं चतुरः। अहं त्वदर्थं निश्चितं विभावयामि। परन्तु तं नियतमभियोजयामि। आगच्छ ममान्तिकम् अयमेकः शब्दस्तव श्रवणयोः! अहं त्वां ब्रवीमि - इदमिदं चिन्तितं यद् युवां मिथ्याऽभिशस्तौ भवतम्।

वैरोचकः—महाभाग, अहं त्वां निवेदयामि न आवामपराधिनौ भवावः।

दुर्गतारिः—भवतु, दूरे तिष्ठ। ईश्वरस्य नाम्ना उभावपि एकवाचौ भवतः। अपि नाम लिखितं यदेतौ नापराधिनौ भवत इति ?

नागरिकः—अये प्रधानराजभट, नैतादृशीं परीक्षां कुरु। आह्वय रक्षिणः ये किल अभियोजका भवन्ति ?

दुर्गतारिः—सत्यम्। अये मातः, अयम् असमञ्जसो (सुसमञ्जसो) मार्गः। आगच्छत हे रक्षिणः। अये भद्रमुखाः, राज्ञो नाम्ना युष्मान् आदिशामि। यूयमेतौ अभियोजयत।

प्रथमो रक्षी—(वैरोचकं निर्दिश्य) अयं जनोऽवोचत्—राज्ञो भ्राता दानयक्षः कश्चन नृशंसः।

दुर्गतारिः—लिखतु—राज्ञो भ्राता दानयक्षः नृशंसः। अये राज्ञो भ्रातुः नृशंसत्वेन कीर्तनं नियतं सुमहान् अनुयोगः (अभियोगः) भवति!

वैरोचकः—अधिकृत प्रधानराजभट!—

दुर्गतारिः—प्रार्थये त्वाम् । भद्र, शान्तो भव । नाहं तव दृष्टिं सहेय । सत्यं ते कथयामि ।

नागरिकः किमपरं त्वया तस्मात् श्रुतम् ?

द्वितीयो रक्षी—देव्या नाम्ना शपामि—यदेष दानयक्षात्सहस्रं स्वर्ण-मुद्रा अग्रहीत् तत्रभवतीं हीरामयथा कलङ्कयितुम् ।

दुर्गतारिः—अये समुन्नतं विड्यन्त्रम् (षड्यन्त्रम्) एतावदवधि असाधितपूर्वम् !

वीर्यशाली-आम । स्थूलतस्तथैव ।

नागरिकः—किमपरं श्रुतम् ?

प्रथमो रक्षी—अस्य वचनैरावर्जितः सामन्तः कुमुदकः अभिप्रैति स्म यत् स विवाहदिवसे समवेतानां सर्वेषां समक्षं हीरामपमानयिष्यति, न च परिणेष्यति ताम् ।

गुर्गतारिः--अये कोऽयं जघन्यः ! एतदर्थमसौ यावज्जीवं संदर्शितः (सन्दूषितः) स्थास्यति ।

नागरिकः—किमपरम् ?

रक्षिणौ—अवसितम्, नापरमवशिष्यते ।

नागरिकः—अलमेतत् । भद्रौ, न किमप्यत्र युवाभ्यां निराकरणीयं वर्तते । राजभ्राता दानयक्षः अद्यैव प्रभाते कैरप्यलक्षितः अन्तरधात् । एतद्रीत्यैव अभियुक्ता, तेन च प्रत्याख्याता हीरा दुःखावेगेन तत्रैव सहसा प्राणान् अहासीत् । भद्रा राजभटाः ! दृढमेतौ संयमयत, लीलानाथस्य चान्तिकं प्रापयत । अहमग्रतो गत्वा परीक्षाफलं निवेदयामि ।

(प्रस्थितः)

दुर्गतारिः- आगच्छतम्--सुगृहीतौ (निगृहीतौ) भविष्यथः ।

वीर्यशाली--हस्तयोरेतौ बध्नीत ।

कर्णादः--अपेहि रे धूर्त !

दुर्गतारिः--अये ! ईश्वरैकजीवितोऽहम् । क्वासौ नागरिकः ? लिखतु -- एष राज्ञः अधिकारिणं धूर्तं वदति । आगच्छ रे आगच्छ दृढं बध्नीत एनम् । परं दुर्विनीतोऽसि ।

कर्णाद --अपेहि । दूरे भव । गर्दभस्त्वम् गर्दभस्त्वम् ।

दुर्गतारिः--अये त्वं मदीयं पदमपि नावधीरयसि (नावधारयसि) मम वयोऽपि नावधीरयसि । अये ! नात्र नागरिकः यो मां गर्दभ इति विलिखेत् । परन्तु भद्र, मनसि धारय--अहं गर्दभो भवामि यद्यपि नागरिकेण न लिखितः । मा विस्मर यदहं गर्दभ इति निर्दिष्टः । न हि । अरे धूर्त, त्वं विगीतानाम् (अवगीतानाम्) आकरोऽसि तथा प्रमाणैः साधयिष्यते । अहं तु चतुरो भवामि । अपि च अहमधिकारी । विशेषतश्चाहमुदारो गृहस्थो भवामि, अपि च विशेषतः महीशानायाः साधुर्नागरिक इव साधुर्नागरिको भवामि । अपिच विशेषतः विधिविधानज्ञो भवामि । गच्छतु तत्, अत्यन्तं समृद्धो भवामि । तद् गच्छतु अहं क्षतिग्रस्त आयतिमपेक्षमाणस्तिष्ठामि । अपि च मम द्वे कञ्चुके वर्तेते । अपि च सकलमपि मम मनोहरमास्ते । आनय तम् । अये अनेनाहं गर्दभः कीर्तितः !

(निष्क्रान्तः)

पञ्चमोऽङ्कः

प्रथमं दृश्यम्

स्थानम्—लीलानाथस्य गृहम् ।

ततः प्रविशतो लीलानाथः अनन्तश्च ।

अनन्तः—त्वमेवं यदि वर्तेथा नियतं मृत्युमेष्यसि ।
नैतादृक् सुमतेः कार्यं यद्दुःखाय सहायकम्
ददन्नरो विपद्येत स्वयं, तेन न शोचय ।

लीलानाथः—विरम त्वं प्रार्थयेऽहमुपदेशो निरर्थकः
श्रोत्रयोर्मे पतेन्नैव जालिन्यां सलिलं यथा ॥
न कस्यापि परामर्शः कर्णौ मे तर्पयिष्यति
विषादो यस्य नो तीव्रो ममेव हृद्विदारकः ॥
यदि स्याज्जनकः कश्चिन्मादृशः पृथिवीतले
यस्यापत्येऽभवत्प्रेमाऽसीमा मोदश्च तादृशः ।
खण्डितो दुष्टदैवेन स आयातु मदन्तिकम्
ब्रवीतु सान्त्वनावाचं परिमातु च सर्वतः ।
आवेगं मम शोकस्य, तुलनां कर्तुमर्हति ॥
शोकोच्छ्वासं तदीयं मे शोकोच्छ्वासेन सन्ततम् ।
तस्य दुःखं प्रवृत्तिं च चेष्टितं चरितं तथा,
दुःखेन मे प्रवृत्त्या च चेष्टितेनेङ्गितेन च,
विविनक्तु स्वरूपेण प्रत्येकं परिमाणतः ॥
एतादृशो जनः कोऽपि स्मयितुं प्रभवेद्यदि ।
परामृशेन्निजश्मश्रु पुरावादैश्च सान्त्वयेत
लघुं कुर्याद्विषादं मे ख्यापयन् समवेदनाम्
सुभाषितैश्च विज्ञानां, यातनां द्रवयेच्च सः ॥

ताद्दशो हि जनं खिन्नं दुर्दैवेन पराहतम्
समदुःख पदैर्वाक्यैर्मां सान्त्वयितुमर्हति।
परं नैताद्दशो लोको लक्ष्यते पृथिवीतले
किन्तु भ्रातर्न ये साक्षादनुभूयेतरं जनम्
उपदेष्टुं समीहन्ते दुःखं सोढुं, यदि स्वयम्।
दुःखानां भाजनानि स्युस्तदा खिन्ना भवन्ति ते ॥
शान्तिवाणी तदा तेषामन्तरिक्षे विलीयते।
परोपदेशपाण्डित्यं तिरोधत्ते, परं शुचा
अभिभूताः खरान् श्वासान्, यातनां हृद्विदारिणीम्
विषादभरितांच्छब्दान् दिवा रात्रौ प्रयुञ्जते।
सन्तु तेषां वृथालापा ग्रथिताः पट्टसूत्रकैः ॥
सैषा साधारणी रीतिर्यज्जनाः पृथिवीतले
दुःखाग्निना दह्यमानान् बोधयन्ति निजान् सखीन्।
सन्तु नाम गुणाः सर्वे सहिष्णुत्वं परं तथा
न शक्ता मानवाः सोढुं यातनां मर्मभेदिनीम्
शोकवेगाद्यदा दुःखान्यापतन्ति समन्ततः।
न विधेयस्ततो भ्रातरुपदेशो निरर्थकः
उपदेशादत्यधिकं दुःखानि रोदयन्ति माम्।
अनन्तः—प्रौढानां च शिशूनां च तयाचेन्नान्तरं भवेत् ॥
लीलानाथः—शान्तो भवार्यये चाहं रक्तमांसशरीरकः
सर्वथा प्रकृतेर्दासो न स्थिरो भवतुं क्षमः ॥
स्वयं दार्शनिकः सोढुं न शक्तो दन्तवेदनाम्
परं तूद्बोधयत्येष देववाण्या जगत्त्रयम्।
पुस्तकैः शोक सम्पात दुःखं तत्सहन क्रमान्।
अनन्तः तेन नोद्वहते मूर्ध्नां यन्त्रणाः सकलाः स्वयम्
लभन्तां शत्रवः कश्चिद्येऽपाकुर्वन्मृषैव नः ॥

लीलानाथः—सत्यमुक्तं त्वया भ्रातः, प्रतिकुर्वे न संशयः
हीरा निरपराधेयं मृषाऽऽरोपितदूषणा ॥
अन्तरात्मा तथा ब्रूते तेनाहं कृतनिश्चयः ॥
विदन्त्वेतद्धतं राजा तथा कुमुदकोऽपरे
य एनां व्यदधुर्मूढामपमानजडां तदा ।
अनन्तः - राजा कुमुदकश्चापि पश्यायातः ससम्भ्रमम् ।
(ततः प्रविशतो राजा कुमुदकश्च ।)
दानापीडः—सुखाय वां भवेत्सन्ध्या
कुमुदकः— सुदिनं चास्तु वां द्वयोः ।
लीलानाथः—को वा विशेषो भो राजन्,
दानापीडः— संभ्रमेऽवस्थिता वयम् ।
लीलानाथ,
लीलानाथः - कथं देवः, सम्भ्रान्तस्त्वं, ! ततो व्रज,
स्वस्त्यस्तु ते द्रुतं याहि न किञ्चित्परिहीयते ।
दानापीडः—साधु वृद्ध न च क्रोधं कलहं कर्तुमर्हसि-
अनन्तः- अप्रियस्य प्रतीकारं कर्तुं चेत्कलहायते ।
तदास्मासु भविष्यन्ति केचिन्निपतिता भुवि ॥
कुमुदकः—को वापाकुरुतैतस्य
लीलानाथः— मातुर्नाम्ना शपाम्यहम्
त्वमेवापाकृथा नूनं वृथाभिनवकारक !
(कुमुदकः खड्गे हस्तं व्यापारयति)
मा करं करवाले धा न बिभेमि त्वदप्रियात् ॥
कुमुदकः—निन्दनीयो भवेद्धस्तो यद्येष भीपर्येन्नरम् ।
वयसा तुल्यरूपं ते मातुर्नाम्ना शपाम्यहम् ॥
यथार्थतोऽसौ खड्गेन न संसृष्टः क्रुधा करः ॥
लीलानाथः—स्थिरो भव वृथाऽवज्ञामुपहासं च मा कृथाः ।
न यथाऽहमकर्मण्यो वृद्धो वापि विदूषकः

वयसो वा प्रभावेण न स्पर्द्धामावहाम्यहम् ॥
न प्रशंसामि मे कार्यं यौवने यत्कृतं मया
करिष्यामि च यत्कार्यं मभविष्यं युवा यदि ॥
कुमुदकावधेहि त्वं मस्तिष्के चावधारय।
कन्याया मे निरीहाया मम च त्वं तथाऽकृथाः
अपमानं यदेतस्मिन् वयसि पक्वकेशकः।
लोतकेनाप्लुतो नित्यं हिताहितविमूढधीः,
सन्नद्धोऽस्मि प्रतीकर्तुं द्वन्द्वाय ग्वाह्वयामि ते ॥
पुनर्वच्मि मृषैव त्वं सरलां मम कन्यकाम्
प्रतारितां व्यथा नूनं वृथाऽऽरोपितदूषणैः ॥
अपवादस्तथाऽविध्यद् हृदयस्यान्तरं दृढम्।
येन साऽद्य समाधिस्था शेते पितृगणैः सह ॥
नापवादः परः कोऽपि समाधिमस्पृशत् कदा
विनैतं तव नैष्ठुर्यं कल्पितं हृद्विदारकम् ॥

कुमुदकः—मम नैष्ठुर्यं कल्पितं !

लीलानाथः— तव नैष्ठुर्यंकल्पितम्।
न कोऽपि संशयस्तत्र दृढं चाहं ब्रवीमि ते ॥

दानापीडः-तथ्यं नाभिदधासि त्वं

लीलानाथः— तदिदं तस्य विग्रहे
मञ्जुलावरणोपेते व्यायामपरिशीलिते
तारुण्यमधुनाऽऽक्रमातेशौर्यवीर्यविभासिनि
यदि साहसते योद्धुं, प्रमाणायितुमुत्सहे,
वृद्धोऽपि तरुणस्पर्द्धी जराजीर्णं वपुर्वहन् ॥

कुमुदकः— दूरे भव न खड्गो मे वृद्धे नाहवमीहते ॥

लीलानाथः—किमेवमुपहासेन विडम्बयितुमिच्छसि
वीरायसेऽबलां बालां हत्वा मे कन्यकां छलात्।

यदि मां तत्वतो हंसि वाल, वीरोऽसि सर्वथा ।

अनन्तः—हत्वावां द्वौ स्वहस्तेन वीरो भवतु सर्वथा ।

अकिञ्चित्करमेतद्धि, हत्वेकं पुरतो रणे ।।

जय वाथ जहि त्वं मां सन्नद्धोऽस्मि पुरस्तव

आगच्छ देहि मे युद्धं बाल भद्रोपसर्प माम् ।

अहं त्वामाहनिष्यामि सत्यपि तव कौशले

धीरोऽहमवदातोऽहं स्वं वचः प्रतिपालये ।

लीलानाथः—भ्रात—

अनन्तः— स्तिष्ठात्मना तृष्णाः, प्रभुर्मे वेति कीदृशः

स्नेहो भ्रातृकुमार्यां, या मृता संदूषिता खलैः ।

ये चाह्वानं न शृण्वन्ति नरस्य प्रतिकुर्वतः ।।

न विद्यते च जिह्वायां यस्य कोऽपि विलेशयः

त एते भीरवो वाला जम्बूका मर्कटाः खलाः ।।

लीलानाथः—अनन्त, शृणु मे भ्रात—

अनन्तः— भ्रातस्तुष्टोऽधुना भव ।

विचित्रा हि नरा नाम, मूल्यहीना न संशयः

प्रत्येकमभिजानामि निर्लज्जा भीरवः शठाः ।

मिथ्यावादरता नित्यं प्रवञ्चनपरायणाः ।।

उपहासैककुशला निन्दकाः परदूषकाः,

उच्छृङ्खला भ्रमन्त्येते बाह्याडम्बरशालिनः ।

वीराणां वेषमास्थाय तर्जनै र्भीषयन्ति ते

कथं तेऽपकरिष्यन्ति विरुन्धन्ति जना यदि ।

एवमेते शठा धूर्ता दुरात्मानः प्रतारकाः ! ।।

लीलानाथः—अस्तु नाम, शृणु भ्रात—

अनन्तः— स्तिष्ठत्वं माऽन्तरा भव ।

अहं सर्वं समाधास्ये प्रतिकुर्यां समन्ततः ।।

दानापीडः— भद्रौ द्वौ युवयोः क्रोधं नोद्दीपयितुमागतौ
यद्यप्यन्तर्विषीदामि दुहितुस्ते मृतौ भृशम्।
तथापि ते दृढं वच्मि शपामि चात्मगौरवे।
यैर्दोषैर्दूषिता कन्या, ते यथार्थाः प्रमाणिताः।

लीलानाथः—देव, देव,

दानापीडः— न ते वाक्यं किमपि श्रोतुमुत्सहे

लीलानाथः—न श्रोष्यसि ? तदागच्छ, भ्रातर्यामः स्थलादितः
श्रोतव्यान्येव वाक्यानि

अनन्तः— विषीदामोऽन्यथा वयम्।

(लीलानाथः अनन्तश्च निष्क्रान्तौ)

दानापीडः—पश्य, सोऽयं समायाति यदर्थं प्रस्थिता वयम्।

(विनोदकस्य प्रवेशः)

कुमुदकः—सखे सामन्त, को वा विशेषः ?

विनोदकः—सुदिनम्। देव, सुदिनम्।

दानापीडः—वीर, स्वागतं ते। तदा त्वमन्तरोपस्थितः। दृढं वयमेकस्मिन् विवादे व्यापृताः।

कुमुदकः—अये 'अद्य अस्माकं घ्राणद्वयं गलित-दशनाभ्यां वृद्धाभ्यां भग्नप्रायमासीत् !

दानापीडः—तावेतौ लीलानाथस्तदीयश्च भ्राता। कथं वा त्वमभिमन्यसे ? अयोत्स्यावहि चेदावां तदा नितान्तं वालावभविष्याव।

विनोदकः—न खलु शुष्ककलहे सामर्थ्यस्य परिचयो भवति। युवां मार्गयन्नहमागतः।

कुमुदकः—आवामपि त्वामन्विष्यन्तावितस्ततो भ्राम्यावः। अवसादस्य चरमसीमायामुपनीतावावां किञ्चित् स्मयितुमभिलषावः। आवयोर्विनोदनाय सकृत् ते चातुरीं व्यापारयितुमर्हसि।

विनोदकः--करतलगतैव सा। किमहं तां प्रयोजयामि ?

दानापीड़ः--करवालवत् किं चातुर्यमपि करे स्थापयसि ?

कुमुदकः--न कोऽप्येतदधात्, यद्यपि बहवोऽनेन संश्लिष्टाः। अभ्यर्थये तत्र कोषात् निष्काशय एतत्. यथा गायका संगीतं वाद्यय-त्रादुत्तोलयन्ति प्रीणय चास्मान्।

दानापीडः--यत्सत्य मन्तरङ्गेण ब्रवीमि—अयं पाण्डुरो विभाव्यते। भद्र, किं त्वं रुग्णः, आहोस्वित् कुपितः ?

कुमुदकः--किम्! भद्र निर्यातय अवसादम्, धृतिं बधान यत् तत्त्वाद्यधानं मार्जारमवधीत्, तदपि हन्तुं त्वयि समधिका धृतिर्वर्तते।

विनोदकः--भद्र, त्वच्चातुरीमहं यथायथं समयान्तरे समाधास्यामि, या किल ममाभियोगे प्रयुक्ता। प्रार्थयेऽहं, विषयान्तरमवगाहस्व।

कुमुदकः--तथा चेदपरमुपकरणं योजय, यतः पूर्वं शल्यं भग्नम्।

दानापीडः--दिव्येन ज्योतिषा शपामि--सोऽयमनुक्षणं परिवर्तते। मन्ये नूनमयं कुपितः।

कुमुदकः--तथाचेत् स चक्रं परिवर्तयितुं जानाति।

विनोदकः--कर्णे ते किमपि विवक्षुरस्मि।

कुमुदकः--सर्वथा ईश्वरो मामाह्वाना परित्रायताम्!

विनोदकः--(जनान्तिकम्, कुमुदकं प्रति) त्वं नृशंसोऽसि, नाहं परिहासेन ब्रवीमि। तदर्थं त्वां शासितुमिच्छामि द्वन्द्वसम्प्रहारेण। कदा केन प्रकारेण कुत्र केन साधनेति त्वं निरूपयितुमर्हसि। प्रस्तुतो भव, सन्तर्पय माम्। अन्यथाऽहं त्वां भीरुकमुद्घोषयामि। काचन सौम्या ललना त्वया व्यापादिता। तस्य फलं त्वया अनुभवनीयम्। त्वदभिमतं शुश्रूषुरस्मि।

कुमुदकः--साधु । तथैव त्वामभियोत्स्ये । परन्तु समीचीने समये, कमप्यवकाशं देहि ।

दानपीडः—अये किमिदम् कोऽपि भोजनोत्सवः! कोऽपि भोजनोत्सवः !

कुमुदकः–सर्वात्मनाहं तमभिनन्दामि । स किल मां भोजनोत्सवाय आमन्त्रितवान्, यत्र मया विदूषकस्योष्णीषमुद्राङ्कितं वत्सतरस्य मस्तकम् आस्वादनीयम् । यद्यतदहं न कौशलेन भिनद्मि, तर्हि मदीयं करवालमकर्मण्यं कलय । किं कर्मापि वन्यकुक्कुटं नास्वादयेयम् ?

विनोदकः भद्र, त्वदीया चातुरी ललनानामश्वधाटीव चारु मन्द्रं च वल्गति ।

दानपीड---अहं तु तुभ्यं निवेदयामिः-कथं विचित्रा आयेद्युस्ते चातुरी प्राशंसितवती । मया यदोक्तं तव काचन ललिता चातुरीं वर्तते, तदा सा अभिहितवती--'सत्यम्, 'ललिता परन्तु ह्रस्वा' यदा अहमवोचम् 'नहि नहि महती' तदा सा अवोचत्–अवितथं, प्रखरा'। यदा अहमवोचम्, 'नहि नहि, न प्रखरा, परन्तु साधीयसी।' तदा सा अवोचत् 'सत्यम्, न कस्यापि अनिष्टकारिणी यदा मयोक्तं 'भद्रोऽयं चतुरो भवति' तदा सा अवादीत् 'अवश्यं, चतुरोऽयं भद्रः' मयोक्तं 'स खलु प्रखरजिह्वः' सा अवोचत् 'तदहं विश्वसिमि यदेष सोमवासरे रात्रौ विषयमेकमङ्गीकरोति, मङ्गलवासरे च प्रातस्तमेव पुनरावर्तयति। तेनासौ द्विगुणितजिह्वो भवति, अथवा तस्य जिह्वाद्वयं वर्तते'। एवं सा होरामेकां तव विशिष्टान् गुणान् चित्रितवती । तथापि परिशेषे सायासोच्छ्वासमुपसंहृतवती यत्त्वमिटाल्यां योग्यतम इति ।

कुमुदकः– यदर्थं सा अन्तररोदीत् प्राकाशयच्च यत्सा त्वत्कृते न किमपि गणयति स्म ।

दानापीड:--ग्राम । तथा सा कृतवती । यदि सा तं गाढं नासूयिष्यत, तदाऽवश्यमेनमेकान्ततोऽकामयिष्यत । तथैव वृद्धस्य कन्यका ग्रस्मान् वदति स्म ।

कुमुदक:—सर्वमवितथम्, सर्वमवितथम् । उपवने लुक्कायितमेनं भगवानवालोकयत् ।

दानापीड:--कदा वा वयं दुर्धर्षस्य वलीवर्दस्य शृङ्गं चेतनावतो विनोदकस्य मूर्ध्नि निवेशयामः ?

कुमुदक:--तथैव कुर्मः । अपि च 'सोऽयं विवाहितो विनोदक' इत्युल्लेखमपि कुर्मः ।

विनोदक:--स्वस्त्यस्तु । इदानीमपि त्वं वालोऽसि । जानास्येव प्रकृतिम् । यथेष्टं मन्त्रयस्व, उपहासान् प्रकल्पय । यतस्ते, ईश्वरोऽभिनन्दनीयो भवति, न कस्मा अपि अनर्थाय प्रकल्पन्ते । यथा आत्मश्लाघिनः खड्गमयथातथं संचाल्य आत्मना तृप्तिमधिगच्छन्ति, तथैव त्वम् । देव, असकृत् तव अनुकम्पायाः पात्रमस्मीति त्वामभिनन्दामि । सर्वथा तव साहचर्यं परिहरामि । तव जारजो भ्राता महीशानातस्तिरोहितोऽस्ति । त्वं किन्तु तेषु, ये किल काञ्चन सरलां सौम्यामबलां निहतवन्तः । श्मश्रुविरहितेन चामुना तरुणेन नचिरादहं द्वन्द्वसम्प्रहारे मिलितास्मि । तावदसौ शान्ति भुञ्जानोऽस्तु ।

(प्रस्थितः)

दानापीड: - स तु संरम्भे -

कुमुदक: - ग्राम अत्यन्तं गभीरे संरम्भे । अहं दृढं प्रतिपादयामि स तथा वर्तते विचित्रायां प्रेमवशात् ।

दानापीड:—स किल द्वन्द्वसम्प्रहाराय त्वामाहूतवान् !

कुमुदक:—समधिकविश्वस्ततया ।

दानापीड:—अये ! अतीवविचित्रोऽयं मानवः ! विना दीर्घकञ्चुकं द्वन्द्वार्थं सन्नद्धो भ्राम्यति, चातुरीं च परिहरति !

कुमुदकः—ततोऽसौ कोऽपि राक्षसाकृतिर्मर्कटः। परन्तु मर्कटोऽप्यस्मा-ज्जनात् विज्ञतरो भवति।

दानापीडः—शान्ता भवत। एकाकिनं मां कुरुत। हृदय, जागृहि, विषमं परिणामं सोढुं सनद्धो भव। मम भ्राता तिरोहित इति किमसौ नावादीत्?

(ततः प्रविशन्ति दुर्गतारिः, वीर्यशाली, रक्षिगणश्च सह वैरोचकेन कर्णादिना च)

दुर्गतारिः आगच्छ भद्र आगच्छ। यदि न्यायस्त्वां न नियमयति, तर्हि स तुलायां नोद्ध्र्वमुत्तिष्ठेत्। अपि च त्वमेकदा अभिशप्तो दोषीति सर्वदा सावधानं विलोकनीयो भवसि।

दानापीडः—अये किमेतदधुना? मम भ्रातुर्द्वावपि अनुचरौ श्रृङ्खलाबद्धौ! वैरोचकस्तयोरन्यतरः!

कुमुदकः—देव, तयोरपराधस्य स्वरूपमवधारय।

दानापीडः—अधिकृताः, कोऽयमपराध एताभ्यां कृतः?

दुर्गतारिः—मातुर्नाम्ना वच्मि। भद्र, एतौ मृषाप्रचारमकार्ष्टाम्, अपि च मिथ्या अवोचताम्। द्वितीयतः, एतौ मिथ्या प्रवञ्चकौ। षष्ठतोऽन्तिमतश्च एतौ काञ्चन ललनामभिशस्त-वन्तौ। उपसंहारे च एतौ मिथ्यावादिनौ मूर्खौ भवतः।

दानापीडः प्रथमतः किमेताभ्यां कृतमिति पृच्छामि। तृतीयतः क एतयोरपराध इति पृच्छामि। षष्ठतोऽन्तिमतश्च किमर्थमेतौ तादृशमपराधं कृतवन्ताविति पृच्छामि। उपसंहारे च एतयोः को वाऽभियोगस्त्वया कृत इति पृच्छामि।

कुमुदकः—अये अवितर्यं तस्यैनं वाण्या क्रमेण च प्रस्तुताः प्रश्नाः। अपि च यत्सत्यमेक एवार्थः विभिन्नैः परिच्छदैर्विजृम्भितः।

दानापीडः--भद्रौ, कस्य जनस्यापराधो युष्माभ्यां कृतो येन न्यायालयस्य पुरतो युवाभ्यामुत्तरं दीयेत ? अत्यन्तं दुर्बोधोऽस्य विज्ञस्थ चतुरस्य च राजभटस्य वचनोपन्यासः । कीदृशो वा युवयोरपराधः ?

वैरोचकः--सौम्य प्रभो, नाहमधिकमात्मानमपराधयितुमिच्छामि । शृणु सावहितः । सामन्तोऽपि तदर्थं मां हन्तु नाम । अहं तत्राऽपि इमे चक्षुषी प्रासारयम् । यत्तव प्रज्ञाचक्षुर्द्रष्टुं नापारयत्, तदेतै मूढै लोकगोचरीकृतम् । एकस्यां रात्रावहमनेन साकं कथं तव भ्राता दानयक्षः तत्रभवतीं हीरामयथा दूषयितुं मां प्रालोभयत, कथं त्व मुपवनं समानीतोः हीरायाः परिच्छदेन वर्तमानां मार्गरीतिमावर्जयन्नहमवलोकितः कथं चासौ सामन्तो विवाहावसरे तामपमानयिष्यतीत्यादिमालपन् एतैः श्रुतः । तत्सर्वं नृशंसाचरणम् एभिः पत्रार्पितं कृतम् । तत्सर्वमहमात्मनो मरणेन द्रढयामि न पुनरस्वीकारेण आत्मानं समधिकं विलज्जितं करोमि । अहो हन्त तत्रभवती हीरा मम स्वामिनश्च निष्ठुरेणाचरणेन भर्तुश्च मिथ्याभियोगेन मृत्युं प्रापिता । संक्षेपतोऽहं धातुकस्य समुचितं पुरस्कारमभ्यर्थये ।

दानापीडः--किमिदं वचनं शल्यमिव ते हृदयं वेद्धुं न धावति ?

कुमुदकः--विषेणेवाहमर्दितो, यदा स वदति स्म ।

दानापीडः--किं मे भ्राता एतत्कर्तुं त्वां व्यापारयत् ?

वैरोचकः--अथ किम् । एतत्कार्यसाधनाय समाधिकमुपायनमप्ययच्छत् । स एव अस्यानर्थस्य कल्पयिता कारकश्च । सम्प्रति स्वनृशंसाचरणस्य प्रकाशनभिया अन्तर्हितो वर्तते ।

कुमुदकः--सौम्ये हीरे ! स्वरूपं ते प्रतिभाति पुरो मम ।
अपूर्वमुपमाकान्तं यथाऽऽसीदादर्शने ॥

गुर्गतारिः--आगच्छ। अभियोजकान् (अभियुक्तान्) समानय। एतावता कालेन नूनं सामन्तो लीलानाथो नागरिकेण प्रतिवेदित पूर्वः (निवेदित पूर्वः) अभविष्यत्। अधिकृताः! नचेदं विस्मरणीयम् यथादेशे यथासमये च उल्लिखितुम्--यथाऽहमनेन गर्दभः कीर्तितः।

वीर्यशाली - अये! इत एतौ देवौ अनन्तो लीलानाथश्च सह नागरिकेण समायतः।

(पुनः प्रविशतः सामन्तो लीलानाथः अनन्तश्च सह नागरिकेण)

लीलानाथः—कतरो वां नृशंसोऽस्ति? तन्नेत्रे द्रष्टुमुत्सहे
येनाहमभिजानीयमपरं पापिनं सुखम्।

वैरोचकः—यदि त्वमीहसे द्रष्टुं यस्तवापकृतिं व्यधात्
पश्य मां—

लीलानाथः— त्वमेवाहः कन्यकां सरलां शुचिम्

वैरोचकः—आमाहमेक एवास्मि।

लीलानाथः— मिथ्या वदसि घातक।
अत्र द्वौ परमोदारौ तृतीयश्च पलायितः
एते त्रयोऽपि संश्लिष्टा दुहितुर्मे मृतौ ध्रुवम्॥
देव, त्वामभिनन्दामि महनीयं त्वया कृतम्।
धैर्योद्रेकात्कृतं नाम मम कल्यानिपातनम्।
तवावदातकार्येषु प्रशस्तेषु यथायथम्
तदिदं सम्यगुल्लेख्यं चिन्तनीयं तदा तदा॥

कुमुदकः—एवं कृत महापापः सर्वथा शरणं गतः
कया वाचा बोधयेयं याचेयं वा क्षमां तव।
नाहं ज्ञातुं पारयामि, प्रतिकर्तुं त्वमर्हसि।
यथेष्टं धीयतां दण्डो नतमूर्ध्ना वहाम्यहम्॥

दोषस्तु मे भ्रमो जातो न पापं कृतवानहम् ।

दानापीडः—तथाऽहं विभ्रमादेव कृतवानस्मि तत्तथा ।

तथापि तृप्तिमाधातुं वृद्धस्य शुद्धचेतसः ।

यावान् गुरुर्भवत्वेष यमेष परिकल्पयेत् ।

तं दण्डं शिरसा बोढुं सन्नद्धोऽस्मि गतव्यथः ॥

लीलानाथः—उज्जीवयेति मे कन्यां न वक्तुं प्रभवास्यहम् ।

यतस्तत्सर्वथाऽशक्यं ततो वामिदमर्थये-

युवां सर्वान् बोधयतमञ्ज्यान् पुरवासिनः ।

कथं सा शुद्धचारित्रा निष्पापाऽम्रियताबला

यद्यस्यां युवयोः स्नेहः कियानपि भवेत्तदा,

प्रशस्ति शोकसम्भिन्नां युवाभ्यां परिकल्पिताम्

उल्लिखतं समाधेश्च गात्रे चोद्गायतं च ताम् ।

यथास्थीनि सुतृप्तानि भवेयुरद्य यामिनीम् ॥

(कुमुदकं प्रति) श्वः प्रभाते समागच्छ देवेन सह मे गृहम्

यतस्त्वं न भवेः साक्षज्जामाता मे कथंचन

यतः सैका मृता कन्या, ततस्तत्सदृशो भव ॥

ततो ममानुजस्य त्वं पुत्रिकां चारुहासिनीम् ।

साक्षाद्बिम्बं हि हीरायाः सम्भावयितुमर्हसि ।

सा दायादाऽऽवयोरेष प्रतिशोधस्तत्राहितः ॥

कुमुदकः—देव, त्वं परमोदारो दया तेऽनुपमा ध्रुवम् ।

हृदयं मे स्पृशत्येषा प्रमार्ष्टि नेत्रयोर्जलम् ॥

दानं ते प्रतिगृह्णामि यथेच्छं मां नियोजय ।

पुत्रस्थाने, सदैवाहमाश्रवः स्थातुमुत्सहे ॥

लीलानाथः—श्वः शुभागमनं प्रातस्तवाहं प्रतिपालये ।

अद्य रात्रौ च विश्रान्तः स्थास्यामि विगत व्यथः ॥

परीक्षा चाद्य धूर्तस्य नागरीतेः पुरो भवेत् ॥

मन्ये व्यापारितो ह्येष तव भ्रात्रा प्रलोभनैः।
नृशंसेष्वेषु कार्येषु दानयक्षेण दुर्धिया ॥

वैरोचकः—न सा अत्र सम्पृक्ता । हृदयेन शपामि सा मह्यं किमवादीत्, न स्वरूपतो जानाति स्म । यावदहं जानामि—सा न्याय्ये पथि अवर्तत, धर्मं चान्ववर्तत ।

दुर्गतारिः—यद्यपि न पत्रार्पितं कृतं, तथापि एषः अभियोक्ता (अभियुक्तः) मां गर्दभं निरदिशत् । प्रार्थयेऽहम्—अस्य दण्डविधानावसरे नैतत् विस्मरणीयम् । अन्यच्च रक्षिणः अश्रृण्वन् यदेतेषु कश्चिद् दुष्कीर्तिर्वर्तते । लोकाः कथयन्ति—एष कर्णे कुञ्चिकां, तां निकषा च प्रणयकेशगुच्छं धारयति । ईश्वरस्य च नाम्ना एष धनं संगृह्णाति वहोः कालादवधि न च परिशोधयति, येन जनाः कठिनहृदयाःनेश्वरस्य नाम्ना किमपि दातुं श्रद्दधते । अतः प्रार्थये सोऽयं विषयोऽपि विचारणीयतामर्हति ।

लीलानाथः—सर्वथा ते कर्तव्यावधानं साधुतां चाभिनन्दामि ।

दुर्गतारिः—तत्रभवान् अत्यन्तं कृतज्ञोऽभ्यर्थनीयश्च युवक इव प्रवदति । भवदर्थमीश्वरं स्तवीमि ।

लीलानाथः—इदं ते परिश्रमस्य पारितोषिकम् ।

दुर्गतारिः—ईश्वरस्त्वां परिरक्षतु सुतीर्थम् ।

लीलानाथः—गच्छ त्वम् । वन्दिनोऽस्य रक्षणप्रयासात् त्वां मोचयामि । अहमेतस्य तत्त्वं गृह्णामि । बहवो धन्यवादाः ।

दुर्गतारिः—अहमेकं विदितचरं धूर्तं तत्रभवते अर्पयामि । तमेतं तत्रभवान् स्वयमेव नियमयतु, अन्येषां चादर्शं दर्शयतु । भगवान् तव स्वास्थ्यं करोतु क्षेमं च साधयतु । भगवाँस्तव स्वास्थ्यं विपरिवर्तयतु । सविनयमहं तुभ्यं निर्गन्तु मवकाशं

ददामि । पुनः सुमिलनमिष्यते । ईश्वरो निराकरोतु (करोतु) आगच्छ प्रतिवेशिन् , साधयामः ।

(दुर्गतारिः वीर्यशाली च निष्क्रान्तौ)

लीलानाथः—देवाः, श्वः प्रभाते मिलनम् । स्वस्त्यस्तु ।

अनन्तः स्वस्त्यस्तु । देवाः, श्वः प्रभाते भवतः आशास्महे ।

दानापीड़ः—नान्यथा कुर्मः ।

कुमुदकः—अद्य रात्रौ हीरामनुशोचिष्ये ।

लीलानाथः—(रक्षिणं प्रति) एतावानय । मार्गरीतिं पृच्छामः कथमनेन नीचेन सह तस्याः परिचयः समजनि ।

(निष्क्रान्ताः सर्वे)

—०—

❀ द्वितीयं दृश्यम् ❀

स्थानम्—लीलानाथस्य वृक्षवाटिका

(विनोदको मार्गरीतिश्च परस्परमभिमुखमापततः)

विनोदकः अये सौम्ये देवि मार्गरीते, अभ्यर्थये त्वाम् विचित्रया सह समालापने साहायकमाचरन्ती मम परितोषस्य पात्रं भवितुमर्हसि ।

मार्गरीतिः—किं तदा त्वं मम सुषमां वर्णयन् कामपि विरुदावलीं लिखिष्यसि वा ?

विनोदकः—अवश्यं मार्गरीते, तयोन्नतया श्रेण्या येन जीवन् न कोऽपि तामतिशयीत. तदेतदुदारं सत्यम् , त्वं तामर्हसि ।

मार्गरीतिः—किं न कोऽपि मामतिशयितुमापतेत् ? किमहं सततं प्रासादादधस्तिष्ठामि ?

विनोदकः—तव चातुरी अत्यन्तं प्रखरा, मृगयाश्वानस्य मुखमिव झटिति वस्तु ग्रहीतुं प्रभवति ।

मार्गरीतिः--तथापि वृतिलाविका गतधारा कुठारिकेव सा आहन्ति, न चानिष्टं जनयति ।

विनोदकः--पुरुषस्येव ते चातुरी अतीव मुग्धा नाबलानामनिष्टं साधयेत् । एषोऽहं त्वत्तः पराजयं स्वीकरोमि । मेखलामुन्मुच्य ते ददामि – सकृत् विचित्रामाह्वय ।

मार्गरीतिः–बहवो मे मेखला वर्तन्ते । करबालान्यर्पय ।

विनोदकः–यदि त्वं तानि व्यवहरेः, तर्हि कीलकाविद्धा भविष्यसि, तानि खलु अबलाया भीषणान्यायुधानि ।

मार्गरीतिः--अस्तु । एषाऽहं तां त्वदन्तिकमाह्वयामि । जानामि च सा त्वरितपदा भविष्यति ।

विनोदकः–अतः समागमिष्यति ।

संगीतम्

प्रेम्णो देवः सर्वदेवातिशायी
ऊर्ध्वं चास्ते दुष्प्रधर्षः समन्तात् ।
जानीते मां कीदृगः प्रेमिकोऽहं
नाहं शक्तः प्रेमगीतीः प्रगातुम् ॥
गाढप्रेम्णा सर्वलोकाञ्जयामि!।
ख्याताः प्रेम्णा गीतिबद्धाश्च काव्ये
तेषां कीर्तेः केतनं लुञ्छयेऽहम् ॥
लावेन्द्रो* यः प्रेमराज्येऽभिषिक्तो
रात्रौ रात्रावात्मबाहुद्वयेन
तीर्त्वा सिन्धुं प्रेयसीं पश्यति स्म।
त्रैलेशोऽप्यः† पाण्डराणां नियोक्ता
गीतः काव्ये क्लेशदाप्रेममुग्धः !
सर्वेऽप्येते कामदेवेन राज्ञा
वाचोक्ता हि प्रेमराज्यस्य वीराः ॥

---

† लावेन्द्रः–Leander, the good swimmer.

* त्रैलेशः–Tro ilus.

तेषां प्रेमा वर्णितोऽस्तु प्रकामं
न मे प्रेम्णस्तुल्यकक्षां प्रयान्ति ॥

अये मातर्जानामि । नाहं स्वकीयं प्रेम सानुप्रासेन छन्दसा प्रकाशयितुं प्रभवामि । कृत एव प्रयत्नः, प्रासास्तु न सवदन्ति । 'कामिनी' 'यामिनी' 'ललना' अङ्गना' त एते नैव मसृणाः प्रासाः । "कामः' 'वामः' सोऽयं प्रासः शिथिलो भाति 'विधुरः' 'मधुरः' सोऽयं प्रासो विकलो भवति । नाहमुत्पन्नः नर्तनलग्ने । नाहं प्रभवामि ललितललितैर्वचोविन्यासैः प्रेमालापं कर्तुम् ।

(विचित्रायाः प्रवेशः)

सौम्ये विचित्रे ! आगताऽसि । एवमेवागन्तासि अनु मसाह्वानम् !

विचित्रा—अथ किम् । प्रस्थास्ये च तथा तवादेशे ।

विनोदकः—तेन तिष्ठ तावत् -

विचित्रा--तावदयुक्तम् । स्वस्त्यस्तु ते सम्प्रति । एषा गच्छामि । गमनात्प्राग् यदर्थमहमागता, तेन सहाहं गन्तुमिच्छामि । तव कुमुदकस्य चान्तरा कीदृशो वाग्व्यवहार आसीदिति जिज्ञासमानाऽत्र आगताऽस्मि ।

विनोदकः--केवलं कलुषितानि पदानि । तेनाहं त्वां चुम्बामि ।

विचित्रा—कलुषितानि पदानि नाम कलुषितो वातः । कलुषितो वातो नाम कलुषितः श्वासः । कलुषितःश्वासश्च विरक्तिजनकः ततोऽहमचुम्बिता प्रतिष्ठे ।

विनोदकः—अये त्वया भाषितं कलुषितपदं संज्ञाहीनं जातम् । एतादृशी ते चातुरी ! ततोऽहं ते सरलतया बोधयामि कुमुदको मया द्वन्द्वसंप्रहाराय कृताह्वानो वर्तते । न चिरादस्मादुत्तरमधिगमिष्यामि ननु वा तं भयालुत्वेन

घोषयिष्यामि । इदानीमहं त्वामभ्यर्थये--कतमेन खलु मे चरित्रस्य दुर्भगेन भागेन त्वं मयि प्रीत्यासक्ता

विचित्र--मिलितैः सकलैरपि तैः यत्तत्यं विमलास्ते च दुर्गुणाः स्वकीयं साम्राज्यं तथा निर्वहन्ति येन सुगुणेभ्यो नागरिकत्वेन वसितुमवकाशं न प्रयच्छन्ति । इदानीं ब्रूहि कतमेन मे चरित्रस्य सुभगेन भागेन त्वं मदर्थं प्रथमं प्रेम्णा आहतोऽसि ?

विनोदकः--प्रेम्णा आहतः ! साधीयसी ते भावप्रकाशनचातुरी सत्यमहं प्रेम्णैवाहतः ! अये, यतोऽहं त्वां मम इच्छायाः प्रतीपं कामये ।

विचित्रा—हृदयस्य विरोधेऽपीति मन्ये । हन्त अनुशोचामि ते हृदयम् । यदि त्वं मदर्थं तदवधीरयसि, तर्हि अहमपि त्वदर्थं तदवधीरयामि यन्नाहं तदाद्रिये यन्मे मित्रमवधीरयति ।

विनोदकः—तेन त्वमहं चातीव विज्ञौ परस्पराव्रर्जनाय ।

विचित्रा—न चेदं विज्ञत्वं तव प्रेमनिवेदने संदृश्यते । विंशतावपि नैक उपलभ्यते य आत्मानः स्तुतिमात्मनैव कुर्वीत ।

विनोदकः—विचित्रे, सेयं पुरातनी गाथा । प्रागियं प्रचलिता ! आस्त, यदा किल मानुषा निरसूयाः साधनेऽवर्तन्त । अद्यतने युगे तु जनो यदि मरणात्प्राक् जीवद्दशायां स्वसमाधिं स्वयं न निर्माति, तदा यदा घण्टा न परं नदिष्यति, विधवायाश्चार्तरोदनं न श्रूयेत, तदा नैव जनानां स्मृतिस्तम्भे स्थानं लभेत ।

विचित्रा--कियच्चिरं वासौ स्मृतिस्तम्भे स्थास्यतीति त्वमभिमन्यसे ?

विनोदकः--अये तदेव चिन्तनीयम् । ममोत्तरं तु किमिति वयमुदास्महे । विलपायो नाम होरामेकां रोदिमश्च होरापादम् । ततश्चतुरा जना स्वगुणान्डिण्डिमेनाहमिवोद्घोपयन्तु यावद्वासनाकीटो नान्तरा भवति प्रतिबध्नाति च । अहं तु आत्मगुणान्

स्वयं कीर्तयामि, स्वयं च साक्षी भवामि यदहं स्तवनार्हो भवामीति। अधुना ब्रूहि कथं ते भगिनी वर्तते ?

विचित्रा—परं दीना।

विनोदक—अथ त्वम् ?

विचित्रा—अत्यन्तं दीना अहमपि।

विनोदक:—भगवन्तं भज। मां कामय, दैन्यस्य च प्रतीकुरु अयं अहं त्वां तत्रैव स्थापयामि यदेकस्त्वयाऽत्रोपतिष्ठते।

(उरुशीलायाः प्रवेशः)

उरुशीला—भद्रे, पितृव्येनादिष्टाऽसि सत्वरं तमुपसर्पितुम। अस्य प्रासादस्याभ्यन्तरे काऽपि समस्या आस्ते। प्रमाणितमिदं यदस्माकं भर्तृदारिका तत्रभवती हीरा मिथ्याऽभिशस्तेति राजा कुमुदकश्च मिथ्यैव तां तथैच्चैरपावादयताम्। दानयक्षो हि अस्य सकलस्यापि प्रणेता। स चेदानीं मनर्हितो गतश्च। किमिति त्वमागच्छसि ?

विचित्रा—वीर, किमीहसे तत्र गन्तुं श्रोतुं च तमुदन्तम् ?

विनोदक:— तिष्ठेरं ते मानसे चारुशीले
म्रियेयाङ्के शोभने न्यस्तशीर्षः।
प्रत्यक्षं ते चाश्रयिष्ये समाधिं
त्वन्निदिष्टो यामि ते तातपार्श्वम्।

(निष्क्रान्तः)

—०—

* तृतीयं दृश्यम् *

स्थानम्—चर्चालयः—समाधिक्षेत्रम् ।

(ततः प्रविशन्ति दानापीडः, कुमुदकः, अन्ये च त्रिचतुरा व्रतिधारिणः ।)

कुमुदकः—किमिदं लीलानाथपरिवारस्य समाधिक्षेत्रम् ?

एकः प्रभुः—देव, एवमेव ।

कुमुदकः—(समाधिस्तम्भ उल्लिखितुं पठति)

"हीरा शेतेऽत्र शुद्धा सुविमलचरितोदारशीला विनीता
मृत्युं याता खलानामशनिनिपतनोद्दामभिथ्याभियोगैः ।
अन्यायस्यापनुत्त्यै विचलितमतिना मृत्युदेवेन दत्ता
या कीर्तिः कुन्दशुभ्रा सततविजयिनी सा तया आजनेऽलम् ॥

या जीविता ह्रीयुता मृत्युमाप
सा कीर्तिभी राजते मृत्युनाऽद्य ।
स्तुत्वा गुणानर्चयध्वं समाधि
मूकस्त्वहं निर्विकारो निरीक्षे ॥

संगीतज्ञा, मृदुस्निग्धैः स्वरैः संगायताऽधुना
आवर्तयत मृत्योश्च मन्त्रान् पूतान् समाहिताः ।

गीतम्

निशीथाधिष्ठिते देवि,
क्षमस्व करुणाप्लुता
येऽघ्नन् हीरां विनीतां ते
सेविकां ब्रह्मचारिणीम् ।
ततो येऽनुशयैस्तप्ताः
समाधिं परितोऽधुना
अवसादमयीं गीतिं
गायन्तः पर्युपासते ॥

विशीथिनि, प्रसीद त्वं
वरदा भव शोभने ।
एतेऽनुशयसंतप्ता
भृशं दुःखाहता हृदि
देवि संवर्धस्वैतान्
कृपणानर्थिनः शुभे ।
उद्बुध्यध्वं समधिस्था
मिलतैतान् समर्चने
यावन्न प्रतिबुध्येत
हीरा मृत्योर्निदेशतः
तावद्भृशं विषादं स्वं–
ख्यापयामः समन्ततः ।

कुमुदकः–वीराङ्गने, समधिं ते प्रतिवर्षं समर्चये
प्लावयेयं च तेऽस्थीनि कवोष्णैर्नयनाम्बुभिः ॥

दानापीडः –सुप्रभातमये वीरा
निर्वापयत वर्तिकाः,
रजनी च प्रभातेयं
संचारं जहते वृकाः ।

आरक्ता दृश्यते प्राची रथचक्रं रवेः पुरः
गमनायोन्मुखं रौति त्यजतास्मान् शुभं च वः ।

कुमुदकः सुप्रभातं समे वीरा यथेच्छं गच्छताधुना ।।

दानापीडः–साधयाम इतो वीर, परिवर्त्य परिच्छदम्,
सत्वरमुपसर्गामो लीलानाथस्य मन्दिरम् ॥

कुमुदकः–अनुष्ठिता विषादेष्टिरघुनोद्वाहदेवता
हयमानः (१)शुभं धेयात्पाणिपीडनकर्मणि ॥

(निष्कान्ताःसर्वे)

---

(१) हयमानः=Hymen,

* चतुर्थं दृश्यम् *

स्थानम्–लीलानाथस्य प्रासादस्यैकमपवरकम्।

(ततः प्रविशन्ति लीलानाथः, अनन्तः, विनोदकः विचित्रा, मार्गरीतिः, उरुशीला, मठाचार्यः प्राश्नेशः, हीरा च)

मठाचार्यः–उक्तं खलु मया पूर्वं निर्दोषा ते कुमारिका।
लीलानाथः–तथा कुमुदको राजा, याभ्यामेषा प्रदूषिता॥
अपवादैर्मृषोत्कीर्णैर्यथावत्तत्त्वयेरितम्॥
मार्गरीतिस्तु सम्पृक्ता कियतांशेन दोषिणी
यद्यनीच्छाविरोधेन सा तथाऽकुरुतावशा॥
पृच्छ्यमाना बहुविधमनुसन्धानकर्मणि
प्रत्यपादयदात्मानं निबोधं वीतकिल्विषम्॥
अनन्तः- प्रसीदामि यतः सर्वे विषयाः पूर्ववत्स्थिताः।
विनोदकः–तथाऽहं दोषमुक्तोऽस्मि शपथैः प्रतिबोधितः
द्वन्द्वायाहूतवानस्मि वीरं कुमुदकं वृथा॥
लीलानाथः–शुभं, वत्से, समा भद्रा नार्यो गच्छत साम्प्रतम्।
अवतिष्ठत तद्गेहे यावदाकारयामि वः
तिरस्करणिकायुक्ता आगच्छत मदन्तिकम्॥

(महिलाः प्रस्थिताः)

राजा कुमुदकश्चापि सम्प्रत्यत्रागमिष्यतः
भ्रातस्त्वमभिजानासि करणीयं च यद्भवेत्।
साक्षात् त्वं जनको भूत्वा भ्रातुष्पुत्र्यास्तवाधुना
कुमुदकाय तां देहि पत्नीत्वेन यथायथम्॥
अनन्तः एष सर्वात्मना वर्ते निर्वोढुं यत्तवेप्सितम्।
विनोदकः–मठाचार्य, तव क्लेशमर्थये चैककर्मणि।

मठाचार्यः – सादरं तत्समाधाय्ये प्रकाशयितुमर्हसि ।

विनोदकः – मां योजयानया सार्द्धमथवाऽस्यां वियोजय ।

लीलानाथ महाभाग सत्यमेतत्प्रकाशये

भ्रातुः कुमारिका ते मां पश्यति स्निग्धचक्षुषा ॥

लीलानाथः–तच्चक्षुर्मे सुता तस्यास्त्वयि व्यापारयद् ध्रुवम् ॥

विनोदकः–सम्भावयाम्यहं तां च प्रेमपूर्णेन चक्षुषा ॥

लीलानाथः – मया कुमुदकेनापि राज्ञा ते तत्तथा कृतम् ।

किं तवाभीप्सितं वीर, ?

विनोदकः– तवानुमतिमर्थये ।

मन्ये मम हृदा सार्द्धं त्वदीयं हृदयं मिलेत् ।

यतो मे हृदयं जातु त्वदीयान्नैव भिद्यते ॥

महोत्सवे चाद्यतने पवित्रोद्वाहकर्मणि,

विचित्रया तव भ्रातुः कुमार्या विधिपूर्वकम्

मां योजय, मठाचार्यः स्वं कृत्यं कर्तुमर्हति ॥

लीलानाथः–मदीयं हृदयं नाम त्वय्यावत्तं विभावय ॥

मठाचार्यः – सन्नद्धोऽस्मि, समायातो राजा कुमुदकस्तथा ।

(ततः प्रविशन्ति राजा कुमुदकः, त्रिचतुराश्च प्रभवः)

दानापीडः–सुप्रभातं समेतानां समेषां वोऽर्थये हृदा ।

लीलानाथ--युवामपेक्षमाणाः स्मः किं कुमुदक, निश्चितम्

परिणेतुं मम भ्रातुः पुत्रिकामिह साम्प्रतम् ?

कुमुदकः–एथियोपोद्भवा साऽस्तु परिणेया मया ध्रुवम् ।

लीलानाथः–सन्निहितो मठाचार्यः भ्रातराकारयस्व ताम् ॥

(अनन्तः प्रस्थितः)

दानापीडः–शोभनं सुप्रभातं ते ? को विशेषो विनोदक,

किं फेब्रवरिमासस्य जलदैः कृतसंभ्रमाम् ।

झञ्झाकुज्झटिकाक्रान्तां शोभां धत्ते तवाननम् ?

कुमुदकः-नूनं बिभेत्ययं दुष्टाद् वलीवर्दाच्च दुर्दमात् !

न भेतव्यं सखे, शृङ्गं सुवर्णेन विभूषितम्,

सम्पादयेम येन त्वां विलोक्य मुदिता भवेत् ।

समग्रा युवरूपेयं (१) युवरूपा (२) यथा पुरा ।

वृषस्कन्धरं प्रेम्णा द्यावं (३) संश्लिष्य सादरम् ।।

विचुम्ब्य तृप्तिमायासीत्, नात्र कार्या विचारणा ॥

विनोदकः--वृषरूपधृतो द्यावो विचित्रः सुभगो वृषः

मन्ये तव पितुर्धेनोः पृष्ठमारुह्य चादरात् ।

प्रासूत त्वादृशं वत्सं येन रौषि तयाऽधुना ॥

कुमुदकः-ऋणी वर्ते, यथाकालं समाधास्ये यतोऽधुना

विषयान्तरमायाति, वीक्षणीयं मया च तत् ।।

(तिरस्करणिकावृताभिर्महिलाभिः सह अनन्तस्य प्रवेशः)

परिणेया मया काऽऽसु ग्रहणीया च या भवेत् ?

अनन्तः--इयं सा दीयते तुभ्यं पाणिनाऽऽदातुमर्हसि ॥

कुमुदकः-अये तर्हि मदीयैषा, कान्ते, प्रेक्षे तवाननम् ।।

लीलानाथः--न पाणिग्रहणात्पूर्वं न विवाहाच्च धीमतः ।

मठाचार्यस्य सान्निध्ये नैनां त्वं द्रष्टुमर्हसि ।

कुमुदकः -प्रसारय करं कान्ते, बुभूषामि पतिस्तव ।

यदि ते रुचितो नाम समक्षं चास्य धीमतः ।।

हीरा-जीविताऽऽसं यदा नाम परभार्याऽभवं तदा ।

(तिरस्करणिकामपनीय)

यदा कामयसे त्वं मां तदा त्वमपरः पतिः ।।

---

१ युवरूपा-Europe

२ युवरूपा-Europa daughter of Agenor king of Phoenicia.

३ द्यावम्--Jove--Jupiter corresponding Vedic द्यौः

कुमुदकः -इयं साक्षात्परा हीरा !

हीरा-- न किञ्चिद्विस्मयावहम्,

सापवादा मृता हीरा जीवामि त्वहमक्षता ।
अपवादैरसंश्लिष्टा कन्यका वीतकल्मषा ।।

दानापीडः—याऽम्रियत पुरा हीरा सैवेयं नात्र संशयः !

लीलानाथः—अम्रियत तदा हीरा ह्यपवादा यदा स्थिताः ।

मठाचार्यः—प्रभवामि निराकर्तुं भद्रा वो विस्मयं तदा
यदा समाप्तिमेष्यन्ति पवित्रोद्वहनक्रियाः ।।
विस्तरेणाभिधास्यामि हीराया मरणं यथा ।
विस्मयः खेलतात्तात्रत्साधारणतयाऽधुना,
विवाहमण्डपं यामो मिलिताः कार्यसिद्धये ।।

-भद्र मठाचार्य, कतमा आसु विचित्रा भवति ?

विचित्रा--(तिरस्करणिकामपनीय) अहं तन्नामभाग् भवामि । किं तवाभिलषितम् ?

विनोदकः—किं त्वं मां न कामयसे ?

विचित्रा--अये न ततोऽधिकम्, यथा साधारणो जनः कामयते ।

विनोदकः—तर्हि तव पितृव्यो राजा कुमुदकश्च प्रतारिता भवन्ति । तैः सशपथमुक्तं त्वं मां कामयस इति ।

विचित्रा—किं त्वं मां न कामयसे ?

विनोदकः—यत्सत्यम्, न ततोऽधिकं कामये यत्साधारणतयाऽपेक्ष्यते ।

विचित्रा—तर्हि मम भगिनी मार्गरीतिरुरुशीला च प्रतारिता भवन्ति । ताभिः सशपथमभिहितं त्वं मां कामयसे इति ।

विनोदकः—तैः सशपथमभिहितं यत् त्वं मयि प्रेम्णा पीडिता आसीः

विचित्रा—ताभिः सशपथमभिहितं यत् त्वं मयि प्रेम्णा मृत्योरासन्न आसीः ।

विनोदकः–न तदवितथम् । तर्हि किं त्वं न मां कामयसे ? अप्येतत् सत्यम् ?

विचित्रा--नहि । यत्सत्यमहं त्वां कामये तथा परस्परं प्रेमभिनिवेशेन ।

लीलानाथः--भ्रातुष्पुत्रिके, तिष्ठ, निश्चितमहं जानामि यत् त्वमेनं भद्रं कामयसे ।

कुमुदकः -प्रसङ्गेऽस्मिन् अहं सशपथं प्रतिपादयामि यदेष तां कामयते । तदेतत्तस्य स्वहस्ताङ्कितं पत्रम् , यत्र किल तेन विचित्रामधिकृत्य स्वकपोलकल्पिता काऽपि विच्छन्दा गीतिकाऽस्ति ।

हीरा–अत्राप्यपरं पत्रं मम भगिन्या स्वहस्तलिखितं यत्र विनोदकमुद्दिश्य तस्या प्रेम्णश्चित्रणमास्ते, तदिदं तस्या कञ्चुलिकाया स्थगिकातोऽपहृतम् ।

विनोदकः--आश्चर्यम् आश्चर्यम् । आवयोरिच्छाविरोधेऽप्यावयोः प्रेमप्रकाशकं पत्रद्वयम् । एहि विचित्रे एहि, दिव्येन ज्योतिषा शपामि । केवलं अनुकम्पया त्वां पत्नीत्वेन परिगृह्णामि ।

विचित्रा--नाहमत्र प्रतिवध्नामि । परन्तु तव दयनीयया अवस्थया आवर्जिता तव च प्राणान् रक्षितुकामा त्वामहं परिणयामि यदहमुक्ता त्वं मदर्थं क्षयप्राप्तोऽभूः ।

विनोदकः -शान्तम् शान्तम् । मा भूदतिप्रसङ्गः मुखं, ते निरुणध्मि । (चुम्बति ताम्)

दानापीडः--अये कृतोद्वाह विनोदक, कथमिदानीं वर्तसे ?

विनोदकः--राजन् , अहं त्वां निवेदयामि न कापि उपहासकानां गोष्ठी मां मम विनोदशीलान् चालयितु प्रभवति । किमिति त्वं विभावयसि अहं व्यङ्गं विद्रूपं वा गणयामि ? न हि । यदि कोऽपि विद्रूपैर्व्यङ्गैश्च मनसाऽभिभूतो भवति, न स

Sankaracharya ... Mahavidyalaya ... Bharatiya Vidya ★

प्रभवति स्वच्छन्दं सुखमवस्थातुम्। संक्षेपतो निवेदयामि। अहं विवाहार्थं कृतनिश्चयः विश्वस्य भूमण्डलस्यापि विरोधं न गणयामि। पूर्वं मया विवाहस्य विरोधमकरवमिति नाहमुपहसनीयो भवामि, यतो मानवश्चलप्रकृतिरिति मे सिद्धान्तः। कुमुदक, अवश्यमहं त्वामाहन्तुं कृतमतिरासम्, परन्तु त्वमिदानीं मम सन्निहितो बन्धुर्भवसि, तदर्थं त्वामक्षतं स्थापयामि, प्रार्थये च मम श्यालिकां प्रीणयितुम्।

कुमुदकः--आशासितं मया यत् त्वं मम श्यालिकां विचित्रां प्रत्यादेक्ष्यसि येनाहं त्वामायोध्य एकाकिनं त्वां द्विहृदयं करिष्यामि। परन्त्वेतत् पुनर्ब्रवीमि, यदि मम श्यालिका सावहिता त्वां नोपचरति त्वमवश्यं कश्चन शठो भर्ता भविष्यसि।

विनोदकः--आगच्छत आगच्छत। वयमिदानीं सखायः। विवाहात्पूर्वं सद्यः नृत्यामो येनास्माकं हृदयानि विनोदयामः, प्रेयसीनां च चरणान् धिनुमः।

लीलानाथः--अनन्तरं तावत् नृत्यं प्रचलतु।

विनोदकः--नहि नहि। प्रथमत एव नृत्यं भवतु अयं ममाभिसन्धिः। संगीतज्ञा, वाद्यानि वादयत। राजन्, त्वमिदानीं विषण्णःपत्नीमेकां वृणुष्व। शृङ्गेण प्रसाधिता हि यष्टिः परमादरणीया भवति।

(दूतस्य प्रवेशः)

दूतः--देव, पलायमानो भवतो भ्राता निगृहीतः सायुधैश्च भटैरिह संहीशाणां समानीतः।

...wan's Sri Sankaracharya Sans... Vidya... Mahavidyala 900

विनोदकः--श्वो यावत्तस्य विषयो न मनसा करणीयः । अहमस्य समुचितं दण्डं कल्पयामि । वाद्यकाराः, वादयत वाद्यानि । वयमिदानी संगीतेन नृत्येन च विनोदयामः ।

(संगीतं नृत्यं च प्रवर्तते)

निष्क्रान्ताः सर्वे ।

समाप्तम् ।

Printed by Sri A. T. Sarma, Siromani Press
P. O. Berhampur, Dt. Ganjam (Orissa)

पुस्तकालय
६७१